

Міністерство освіти і науки України
Волинський національний університет імені Лесі Українки

*Кваліфікаційна наукова
праця на правах рукопису*

СЛІПЧУК АНАСТАСІЯ ОЛЕКСАНДРІВНА

УДК 911.3:331.522.4(477.82)

ДИСЕРТАЦІЯ

**ВПЛИВ ТРУДОВОГО ПОТЕНЦІАЛУ НА СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНИЙ
РОЗВИТОК РЕГІОНУ (НА ПРИКЛАДІ ВОЛИНСЬКОЇ ОБЛАСТІ)**

Спеціальність 103 – «Науки про Землю»

Галузь знань 10 «Природничі науки»

Подається на здобуття наукового ступеня доктора філософії
з галузі знань 10 Природничі науки за спеціальністю 103 «Науки про Землю»

Дисертація містить результати власних досліджень. Використання ідей,
результатів і текстів інших авторів мають посилання на відповідне джерело
_____ / А. О. Сліпчук

Науковий керівник – Барський Юрій Миколайович,
доктор економічних наук, професор

Луцьк – 2021

АНОТАЦІЯ

Сліпчук А.О. Вплив трудового потенціалу на соціально-економічний розвиток регіону(на прикладі Волинської області). Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису.

Дисертація на здобуття наукового ступеня доктора філософії з галузі знань 10 «Природничі науки» за спеціальністю 103 «Науки про Землю». Волинський національний університет імені Лесі Українки МОН України. Луцьк, 2021.

У кінці XX – на початку XIX ст. докорінно змінилася демографічна та соціально-економічна ситуація в Україні та її окремих регіонах. Поряд із загальним падінням рівня економічного розвитку значно погіршились умови відтворення трудових ресурсів, їх кількісні та якісні характеристики. Це, в свою чергу, негативно позначається на темпах та якості соціально-економічних реформ у суспільстві, утруднює структурну перебудову господарства країни. У комплексі складних проблем, які постали перед нашою державою, важлива роль належить збереженню та розвитку трудового потенціалу (ТП), як основи формування майбутнього відродження та економічного зростання України. Розв'язання цієї складної комплексної соціально-економічної проблеми ускладнюється через відсутність глибоких наукових розробок, пов'язаних з розумінням сутності трудового потенціалу, як багатоаспектного явища, розвиток якого визначається впливом соціальних, економічних та демографічних чинників у конкретних соціально-економічних ситуаціях. Трудовий потенціал – це багато у чому унікальне явище, характерне для тієї чи іншої території. Світова практика розробки регіональних програм зайнятості потребує вивчення особливостей формування, збереження і розвитку трудового потенціалу в окремих регіонах країни.

Гостра необхідність входження України до європейської спільноти та різних міжнародних організацій потребує прискорення економічних реформ, виходу із економічної, соціальної та політичної кризи. Забезпечення стійкого

соціально-економічного розвитку України та її регіонів пов'язане з вирішенням питання оптимального розвитку та функціонування трудового потенціалу, як окремих територій, так і країни загалом. Необхідність розробки механізмів управління ринком праці, враховуючи суспільно-географічний аспект, передбачає виявлення основних територіальних закономірностей функціонування ТП на локальному, регіональному та національному рівнях. Економічна та соціальна географія має значні теоретико-методологічні напрацювання та спроможна провести територіально-часовий аналіз ТП для оцінки реальної ситуації та розробки прогнозів розвитку економіки та соціальної сфери.

У першому розділі дисертації « Теоретико-методичні основи суспільно-географічного дослідження трудового потенціалу» розглянуто поняттєво-термінологічне поняття трудовий потенціал, здійснено огляд та аналіз літератури, довідкових, картографічних, інтернет-джерел згідно вибраної теми та об'єкта дослідження. З'ясовано, що трудовий потенціал – це надзвичайно багатогранне поняття, єдиного трактування якому немає. Розрізняють трудовий потенціал окремої людини, підприємства, території, суспільства. Структуру ТП певної території чи регіону можна звести до трьох головних блоків-складових: демографічної, соціальної та економічної. Формування трудового потенціалу відбувається під впливом великої кількості різноманітних чинників, які можна об'єднати у групи: демографічні, соціальні, економічні, політико-адміністративні та географічні. Обґрунтовується, що трудовий потенціал є одним із головних чинників формування загального рівня розвитку території, в той же час, й загальний рівень розвитку регіону впливає на трудовий потенціал суспільства.

Використання трудового потенціалу в Україні регулюється низкою законів: Кодекс законів про працю України, Закон України «Про зайнятість населення», Закон України «Про охорону праці», Закон України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування», Закон України «Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування», Закон України «Про

соціальний діалог в Україні» та ін. На регіональному рівні державна політика розвитку ТП реалізується через створення умов для його розвитку через збалансоване функціонування господарського комплексу регіону з урахуванням його природно-ресурсного, науково-технічного, виробничого потенціалу та екологічного стану довкілля.

У *другому розділі* «Комплексна оцінка трудового потенціалу Волинської області» розглядається трудовий потенціал населення який має тривалу історію становлення та розвитку. Демографічна складова яка є основою трудового потенціалу території. Проаналізовано головні характеристики демографічної складової як : чисельність населення, його динаміка, його щільність, рівень урбанізації, статева структура, вікова структура, народжуваність, смертність, природний приріст (скорочення), прибуття, вибуття, сальдо міграції. Демографічна компонента є базисом трудового потенціалу території, адже без наявного населення не доводиться говорити про розвиток господарства чи території загалом. Аналіз демографічної складової трудового потенціалу Волинської області показав, що яскраво виражених територіальних закономірностей у розподілі показників не прослідковується. Спостерігається загальна тенденція до покращення показників ТП у напрямку із півдня на північ, а також у найбільших містах та прилеглих до них територіях. Найбільш несприятлива ситуація характерна для центральних та південних районів області.

Обґрунтовано, що загалом рівень розвитку економічної складової ТП у південній частині області значно вищий у порівнянні із північною. Найвищий економічний потенціал мають міста обласного підпорядкування, особливо обласний центр м. Луцьк.

У *третьому розділі* «Проблеми та перспективи розвитку і Функціонування трудового потенціалу населення у Волинській області» розглядаються демографічні показники які тісно взаємопов'язані із загальним рівнем розвитку трудового потенціалу регіону. Вони формують основу ТП – соціум, який здійснює трудову діяльність та виробляє матеріальні блага.

Соціальні умови порівняно мало впливають на формування ТП регіону. Вплив соціальних чинників полягає у прагненні людини до пошуків кращих умов життя (задоволення культурних та духовних потреб, реалізації себе як особистості тощо). З'ясовано, що між ТП території та показниками його економічного розвитку існують тісні взаємозв'язки. Саме в економічній діяльності відбувається реалізація ТП населення території. Виділено на території Волинської області 4 кластери, які характеризуються схожістю сучасної ситуації та схожими проблемами розвитку та функціонування.

Сучасні процеси розвитку трудового потенціалу Волинської області характеризується руйнівними тенденціями. Тому збереження і розвиток трудового потенціалу є стратегічним завданням для подальшого стійкого розвитку області та України в цілому. З'ясовано, що головними проблемами розвитку та функціонування трудового потенціалу Волинської області є скорочення загальної чисельності трудових ресурсів внаслідок несприятливої демографічної ситуації та масовий виїзд працездатного населення за кордон у пошуках роботи через низький рівень розвитку економіки області. Отже, основні результати дисертаційного дослідження дають змогу вирішити важливе науково-практичне завдання, яке полягає в обґрунтуванні теоретико-методологічних засад та прикладних аспектів функціонування трудового потенціалу на регіональному рівні.

Наукова цінність одержаних результатів полягає в тому, що в дисертації: здійснено типізацію адміністративно-територіальних одиниць Волинської області на основі інтегрального коефіцієнта трудового потенціалу; виділено територіальні кластери Волинської області за умовами розвитку та функціонування трудового потенціалу; на основі кореляційних зв'язків досліджено взаємозв'язки між трудовим потенціалом та окремими чинниками його формування та розвитку.

Отримані науково-практичні результати є вагомим внеском до оцінки трудового потенціалу Волинської області. Сформульовані та обґрунтовані у дисертації наукові положення і практичні рекомендації є основою та розвитку

трудового потенціалу, зниження рівня безробіття та забезпечення зайнятості населення в регіоні. Результати дисертаційного дослідження можуть бути використані державними органами управління при складанні програм соціально-економічного розвитку Волинської області, формування регіональної політики у сфера зайнятості з метою мінімізації безробіття.

Ключові слова: потенціал, трудовий потенціал, ресурси, трудові ресурси, регіон, територія, населення, розвиток, стратегія, Волинська область.

SUMMARY

Slipchuk A.O. The impact of labor potential on the socio-economic development of the region (on the example of Volyn region). Qualifying scientific work on the rights of the manuscript.

The dissertation on competition of a scientific degree of the doctor of philosophy in branchknowledge 10 «Natural Sciences» in the specialty 103 «Earth Sciences». Lesya Ukrainka Volyn National University, Ministry of Education and Science of Ukraine. Lutsk, 2021.

In the late twentieth - early nineteenth century. the demographic and socio-economic situation in Ukraine and its separate regions has radically changed. Along with the general decline in the level of economic development, the conditions for the reproduction of labor resources, their quantitative and qualitative characteristics, have significantly deteriorated. This, in turn, negatively affects the pace and quality of socio-economic reforms in society, complicates the restructuring of the economy. In the complex of complex problems facing our state, an important role belongs to the preservation and development of labor potential (TP), as the basis for the formation of the future revival and economic growth of Ukraine. The solution of this complex complex socio-economic problem is complicated by the lack of in-depth scientific developments related to understanding the essence of labor potential as a multifaceted phenomenon, the development of which is determined by social, economic and demographic factors in specific socio-economic situations. Labor potential is in many respects a unique phenomenon, characteristic for this or that territory. The world practice of developing regional employment programs requires the study of the peculiarities of the formation, preservation and development of labor potential in certain regions of the country.

The urgent need for Ukraine to join the European community and various international organizations requires the acceleration of economic reforms, overcoming the economic, social and political crisis. Ensuring sustainable socio-economic development of Ukraine and its regions is associated with addressing the

issue of optimal development and functioning of labor potential, both in individual territories and the country as a whole. The need to develop mechanisms for managing the labor market, taking into account the socio-geographical aspect, involves identifying the basic territorial patterns of TP at the local, regional and national levels. Economic and social geography has significant theoretical and methodological developments and is able to conduct territorial and temporal analysis of TA to assess the real situation and develop forecasts for economic and social development.

The first section of the dissertation "Theoretical and methodological foundations of socio-geographical study of labor potential" considers the conceptual and terminological concept of labor potential, review and analysis of literature, reference, cartographic, Internet sources according to the chosen topic and object of study. It has been found that labor potential is an extremely multifaceted concept that does not have a single interpretation. There are labor potential of an individual, enterprise, territory, society. The structure of TA of a certain territory or region can be reduced to three main blocks-components: demographic, social and economic. The formation of labor potential is influenced by a large number of different factors that can be combined into groups: demographic, social, economic, political, administrative and geographical. It is substantiated that the labor potential is one of the main factors in the formation of the general level of development of the territory, at the same time, the general level of development of the region affects the labor potential of society.

The use of labor potential in Ukraine is regulated by a number of laws: the Labor Code of Ukraine, the Law of Ukraine "On Employment", the Law of Ukraine "On Labor Protection", the Law of Ukraine "On Compulsory State Pension Insurance", the Law of Ukraine "On Compulsory state social insurance ", the Law of Ukraine " On social dialogue in Ukraine ", etc. At the regional level, the state policy of TP development is implemented through the creation of conditions for its development through the balanced functioning of the economic complex of the region, taking into account its natural resource, scientific and technical, production potential and ecological state of the environment.

The second section "Comprehensive assessment of the labor potential of the Volyn region" considers the labor potential of the population which has a long history of formation and development. Demographic component which is the basis of the labor potential of the territory. The main characteristics of the demographic component are analyzed as: population, its dynamics, its density, level of urbanization, gender structure, age structure, birth rate, mortality, natural increase (decrease), arrival, departure, migration balance. The demographic component is the basis of the labor potential of the territory, because without the existing population we do not have to talk about the development of the economy or the territory as a whole. The analysis of the demographic component of the labor potential of the Volyn region showed that there are no pronounced territorial patterns in the distribution of indicators. There is a general trend of improving TP performance from south to north, as well as in the largest cities and adjacent areas. The most unfavorable situation is typical for the central and southern districts of the region taking into account its natural resource, scientific and technical, production potential and ecological state of the environment.

The second section "Comprehensive assessment of the labor potential of the Volyn region" considers the labor potential of the population which has a long history of formation and development. Demographic component which is the basis of the labor potential of the territory. The main characteristics of the demographic component are analyzed as: population, its dynamics, its density, level of urbanization, gender structure, age structure, birth rate, mortality, natural increase (decrease), arrival, departure, migration balance. The demographic component is the basis of the labor potential of the territory, because without the existing population we do not have to talk about the development of the economy or the territory as a whole. The analysis of the demographic component of the labor potential of the Volyn region showed that there are no pronounced territorial patterns in the distribution of indicators. There is a general trend of improving TP performance from south to north, as well as in the largest cities and adjacent areas. The most unfavorable situation is typical for the central and southern districts of the region.

It is substantiated that in general the level of development of the economic component of TP in the southern part of the region is much higher in comparison with the northern one. The cities of regional subordination, especially the regional center of Lutsk, have the highest economic potential.

The third section "Problems and prospects for the development and functioning of the labor potential of the population in the Volyn region" considers demographic indicators that are closely related to the overall level of development of the labor potential of the region. They form the basis of TP - a society that carries out labor activities and produces material goods. Social conditions have relatively little influence on the formation of TP in the region. The influence of social factors is the desire of man to seek better living conditions (satisfaction of cultural and spiritual needs, self-realization as a person, etc.). It was found that there are close relationships between the TA of the territory and the indicators of its economic development. It is in economic activity that the TP of the population of the territory is realized. There are 4 clusters on the territory of Volyn region, which are characterized by similarity of the current situation and similar problems of development and functioning in economic activity that the TP of the population of the territory is realized. There are 4 clusters on the territory of Volyn region, which are characterized by similarity of the current situation and similar problems of development and functioning.

Modern processes of development of labor potential of Volyn region are characterized by destructive tendencies. Therefore, the preservation and development of labor potential is a strategic task for further sustainable development of the region and Ukraine as a whole. It was found that the main problems of development and functioning of labor potential of Volyn region are the reduction of the total number of labor resources due to the unfavorable demographic situation and the mass departure of the working population abroad in search of work due to low economic development. Thus, the main results of the dissertation research allow to solve an important scientific and practical problem, which is to substantiate the theoretical and methodological principles and applied aspects of the functioning of labor potential at the regional level.

The scientific value of the obtained results lies in the fact that in the dissertation: the typification of administrative-territorial units of Volyn region on the basis of the integrated coefficient of labor potential is carried out; territorial clusters of Volyn region according to the conditions of development and functioning of labor potential are allocated; on the basis of correlations the interrelationships between labor potential and separate factors of its formation and development are investigated.

The obtained scientific and practical results are a significant contribution to the assessment labor potential of the Volyn region. The scientific provisions and practical recommendations formulated and substantiated in the dissertation are the basis for the development of labor potential, reduction of unemployment and employment in the region. The results of the dissertation research can be used by public authorities in drawing up programs of socio-economic development of Volyn region, the formation of regional policy in the field of employment in order to minimize unemployment.

Modern processes of development of labor potential of Volyn region are characterized by destructive tendencies. Therefore, the preservation and development of labor potential is a strategic task for further sustainable development of the region and Ukraine as a whole. It was found that the main problems of development and functioning of labor potential of Volyn region are the reduction of the total number of labor resources due to the unfavorable demographic situation and the mass departure of the working population abroad in search of work due to low economic development. Thus, the main results of the dissertation research allow to solve an important scientific and practical problem, which is to substantiate the theoretical and methodological principles and applied aspects of the functioning of labor potential at the regional level.

The scientific value of the obtained results lies in the fact that in the dissertation: the typification of administrative-territorial units of Volyn region on the basis of the integrated coefficient of labor potential is carried out; territorial clusters of Volyn region according to the conditions of development and functioning of labor potential are allocated; on the basis of correlations the interrelationships between labor potential and separate factors of its formation and development are investigated.

The obtained scientific and practical results are a significant contribution to the assessment labor potential of the Volyn region. The scientific provisions and practical recommendations formulated and substantiated in the dissertation are the basis for the development of labor potential, reduction of unemployment and employment in the region. The results of the dissertation research can be used by public authorities in drawing up programs of socio-economic development of Volyn region, the formation of regional policy in the field of employment in order to minimize unemployment.

Key words: potential, labor potential, resources, labor resources, region,, territory, population, development, strategy, Volyn region.

СПИСОК НАУКОВИХ ПУБЛІКАЦІЙ ЗДОБУВАЧА ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

1. Сліпчук А.О. Нормативно правове забезпечення формування та розвитку трудових ресурсів у Волинському регіоні / А.О. Сліпчук //Регіон – 2017: суспільно-географічні аспекти матеріали Міжнар. наук.-практ конференції студентів, аспірантів та молодих науковців (м.Харків,20-21 квітня 2017р.) / за ред. Л.М. Немець. – Х.: ХНУ імені В.Н. Каразіна,2017. – С. 120-121.
2. Барський Ю.М., Сліпчук А. О. Природно-географічні чинники – як фактори впливу на соціально-економічний розвиток Волинської області/ Ю.М. Барський, А.О. Сліпчук//Природа Західного Полісся та прилеглих територій : зб.наук.пр./за заг.ред.Ф.В.Зузука. Т. І.- Луцьк : Східноєвроп. нац. ун-т ім. Лесі Українки, 2017.-№14–С.124–129.
3. Сліпчук А.О. Розвиток трудового потенціалу через поширення інтернет мережі у Волинській області / А. О. Сліпчук // Економіка реалії часу управління інноваційним розвитком на макро-, мезо- та макрорівнях (м.Одеса, 7-8 червня 2017р.) / за ред. Е.М.Забарна – Одеса, 2017. – С.138-140.
4. Сліпчук А.О. Трудовий потенціал як основа соціально-економічних показників регіону / А.О. Сліпчук // Суспільно-географічні чинники розвитку регіонів : матеріали Міжнар. наук.-практ. інтернет-конференції присвяченої 35-річчю створення кафедри економічної та соціальної географії у Східноєвропейському національному університеті імені Лесі Українки (м. Луцьк, 6–7 квітня 2017 р.) / за ред. Ю. М. Барського, С. О. Пугача. – Луцьк : ПП Іванюк В. П., 2017. – С.111-112.
5. Барський Ю.М., Сліпчук А. О. Трудові ресурси як основа ресурсного потенціалу / Ю.М. Барський, А.О. Сліпчук// Матеріали XI Міжнародної науково-практичної конференції аспірантів і студентів «Молода наука Волині: пріоритети та перспективи досліджень» (16–17 травня 2017 року) : Луцьк : Східноєвроп. нац. ун-т ім. Лесі Українки, 2017. – С. // Матеріали XI Міжнародної науково-практичної конференції аспірантів і студентів «Молода

наука Волині: пріоритети та перспективи досліджень» (16–17 травня 2017 року) : Луцьк : Східноєвроп. нац. ун-т ім. Лесі Українки, 2017. – С.406-408.

6. Сліпчук А.О. Еволюція поняття трудовий потенціал / А.О. Сліпчук // Суспільно-географічні чинники розвитку регіонів : матеріали II Міжнар. наук.-практ. інтернет-конференції присвяченої 35-річчю створення кафедри економічної та соціальної географії у Східноєвропейському національному університеті імені Лесі Українки (м. Луцьк, 19–20 квітня 2018 р.) / за ред. Ю. М. Барського, С. О. Пугача. – Луцьк : ПП Іванюк В. П., 2018. – С.88-90.

7. Сліпчук А.О. Ретроспективний аналіз формування трудового потенціалу Волинської області / А. О. Сліпчук // Економіка реалії часу управління інноваційним розвитком на макро-, мезо- та макрорівнях (м.Одеса, 7-8 червня 2018р.) / за ред. Е.М.Забарна – Одеса, 2018. – С.210-211.

8. Сліпчук А.О. Нормативно правове формування трудового потенціалу / А.О. Сліпчук //Регіон – 2018: суспільно-географічні аспекти матеріали Міжнар. наук.-практ конференції студентів, аспірантів та молодих науковців (м.Харків,3-4 квітня 2018р.) / за ред. Л.М. Немець. Каразіна,2018. – С. 118-120.– Х.: ХНУ імені В.Н.

9. Барський Ю.М., Сліпчук А. О. Нормативно-правове регулювання використання трудового потенціалу/ Ю.М. Барський, А.О. Сліпчук//Природа Західного Полісся та прилеглих територій : зб.наук.пр./за заг.ред.Ф.В.Зузука. Т. I.- Луцьк : Східноєвроп. нац. ун-т ім. Лесі Українки, 2018.-№14–С.85–89.

10. Барський Ю.М., Сліпчук А. О. Оцінка взаємозв'язків між трудовим потенціалом та соціально-економічною ситуацією у Волинській області/ Ю.М. Барський, А.О. Сліпчук// Науковий Вісник Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки, 2018. -№10–С.63–68.

11. Сліпчук А.О. Ретроспективний аналіз формування трудового потенціалу Волинської області / А. О. Сліпчук //Науковий Вісник Херсонського державного університету серії географічні науки, 2018. -№9–С.–68.

12. Барский Ю., Погребский Т., Голуб Г., Слипчук А. Влияние безработицы на формирование экономической составляющей

трудового потенціала. *Acta Geographica Silesiana*, 13/2 (34) WNoZ UŚ, Sosnowiec, 2019, s. 5–9.

ЗМІСТ

ВСТУП	18
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИКО-МЕТОДИЧНІ ОСНОВИ СУСПІЛЬНО-ГЕОГРАФІЧНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ ТРУДОВОГО ПОТЕНЦІАЛУ	24
1.1. Суспільно-географічна сутність трудового потенціалу	24
1.2. Методика дослідження трудового потенціалу	40
1.3. Підходи до визначення рівня соціально-економічного розвитку регіону	46
1.4. Нормативно-правове регулювання використання трудового потенціалу	51
Висновки до розділу 1.....	60
РОЗДІЛ 2. КОМПЛЕКСНА ОЦІНКА ТРУДОВОГО ПОТЕНЦІАЛУ ВОЛИНСЬКОЇ ОБЛАСТІ	63
2.1. Історико-географічні передумови формування трудового потенціалу Волинської області	63
2.2. Демографічна складова трудового потенціалу	74
2.2.1. Загальна характеристика населення	74
2.2.2. Статева структура населення	78
2.2.3. Вікова структура населення	81
2.2.4. Природний рух населення	87
2.2.5. Міграції населення	96
2.3. Соціальна складова трудового потенціалу	99
2.4. Економічна складова трудового потенціалу	114
Висновки до розділу 2.....	135
РОЗДІЛ 3. ПРОБЛЕМИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ І ФУНКЦІОНУВАННЯ ТРУДОВОГО ПОТЕНЦІАЛУ ВОЛИНСЬКОЇ ОБЛАСТІ	141
3.1. Оцінка впливу трудового потенціалу на соціально-економічний розвиток	141

3.2. Територіальні особливості трудового потенціалу Волинської області.....	150
3.3. Основні проблеми розвитку і функціонування трудового потенціалу Волинської області та напрямки регіональної політики	160
Висновки до розділу 3.....	173
ВИСНОВКИ.....	175
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	179
ДОДАТКИ.....	199

ВСТУП

Актуальність теми. У кінці XX – на початку XIX ст. докорінно змінилася демографічна та соціально-економічна ситуація в Україні та її окремих регіонах. Поряд із загальним падінням рівня економічного розвитку значно погіршилися умови відтворення трудових ресурсів, їх кількісні та якісні характеристики. Це, в свою чергу, негативно позначається на темпах та якості соціально-економічних реформ у суспільстві, утруднює структурну перебудову господарства країни. У комплексі складних проблем, які постали перед нашою державою, важлива роль належить збереженню та розвитку трудового потенціалу (ТП), як основи формування майбутнього відродження та економічного зростання України. Розв'язання цієї складної комплексної соціально-економічної проблеми ускладнюється через відсутність глибоких наукових розробок, пов'язаних з розумінням сутності трудового потенціалу, як багатоаспектного явища, розвиток якого визначається впливом соціальних, економічних та демографічних чинників у конкретних соціально-економічних ситуаціях. Трудовий потенціал – це багато у чому унікальне явище, характерне для тієї чи іншої території. Світова практика розробки регіональних програм зайнятості потребує вивчення особливостей формування, збереження і розвитку трудового потенціалу в окремих регіонах країни.

Гостра необхідність входження України до європейської спільноти та різних міжнародних організацій потребує прискорення економічних реформ, виходу із економічної, соціальної та політичної кризи. Забезпечення стійкого соціально-економічного розвитку України та її регіонів пов'язане з вирішенням питання оптимального розвитку та функціонування трудового потенціалу, як окремих територій, так і країни загалом. Необхідність розробки механізмів управління ринком праці, враховуючи суспільно-географічний аспект, передбачає виявлення основних територіальних закономірностей функціонування ТП на локальному, регіональному та національному рівнях. Економічна та соціальна географія має значні теоретико-методологічні

напрацювання та спроможна провести територіально-часовий аналіз ТП для оцінки реальної ситуації та розробки прогнозів розвитку економіки та соціальної сфери.

Теоретико-методологічну основу дисертаційної роботи склали праці вітчизняних та зарубіжних географів, демографів, економістів, соціологів, статистиків таких, як М. Акулов, Д. Богиня, Л. Городецька, В. Гриньова, В. Грицевич, О. Грішнова, М. Долішній, А. Доценко, В. Джаман, Г. Завіновська, Ю. Заволока, С. Злупко, С. Іщук, Є. Качан, В. Козар, А. Колот, В. Мікловда, К. Мезенцев, Е. Лібанова, Л. Немець, Я. Олійник, В. Оникієнко, С. Пасека, Ю. Пітюренко, С. Пирожков, М. Пістун, О. Позняк, В. Приймак, Н. Слівінська, О. Топчієв, О. Хомра, Л. Шаульська, О. Шаблій, Л. Шевчук та ін. Окремі аспекти розвитку трудового потенціалу Волинської області висвітлено у працях С. Мохначука, Р. Литвиновича, В. Поручинського, І. Поручинської, Ю. Пасевича, А. Потапової, С. Пугача, А. Слащука та ін.

Практика регіонального управління потребує науково-обґрунтованих розробок з кількісної оцінки потенціалу трудових ресурсів. Тому зараз надзвичайною актуальною є проблема вивчення та оцінки трудових ресурсів у розрізі окремих територій. Волинська область володіє значними трудовими ресурсами і, відповідно, значним їх потенціалом, що зумовлює конкретну територіальну спрямованість наукових пошуків. Попередні наукові дослідження ТП Волинської області не мали комплексного і систематичного характеру. Саме це визначило вибір теми, об'єкта, предмета, напрямків та методів дисертаційного дослідження.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертаційне дослідження пов'язане з науково-дослідною роботою за темою «Соціальна економіка як визначальний пріоритет ринкового реформування в Україні» (№ ДР0106U002230), а також з напрямками науково-дослідної роботи кафедри економічної та соціальної географії Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки «Економічний потенціал та проблеми комплексного розвитку Північно-Західного регіону України та

прикордонних територій» та «Територіальні особливості соціодемографічних процесів Північно-Західного регіону України та прикордонних територій».

Мета і завдання дослідження. Метою дисертаційної роботи є просторово-часовий аналіз трудового потенціалу населення Волинської області та виявлення напрямків його трансформації.

Для досягнення поставленої мети були визначені наступні завдання:

- на основі аналізу попередніх досліджень удосконалити понятійно-термінологічний апарат суспільно-географічного дослідження трудового потенціалу стосовно його сутності та структури;
- визначити особливості нормативно-правового регулювання використання трудового потенціалу;
- проаналізувати історико-географічні передумови формування трудового потенціалу Волинської області;
- проаналізувати територіальні особливості розвитку демографічної, соціальної та економічної компонент ТП за останній час;
- оцінити вплив трудового потенціалу на соціально-економічний розвиток Волинської області;
- провести групування адміністративно-територіальних одиниць Волинської області за рівнем розвитку ТП;
- виявити головні проблеми та запропонувати обґрунтування шляхів оптимізації використання ТП Волинської області.

Об'єкт дослідження – трудовий потенціал Волинської області.

Предмет дослідження – просторово-часові аспекти функціонування та трансформації трудового потенціалу Волинської області.

Методи дослідження. Методика дисертаційного дослідження ґрунтувалася на суспільно-географічному підході, який дозволив вивчити особливості геопросторової організації трудового потенціалу Волинської області з урахуванням принципів територіальності та регіональної цілісності, системності, концептуальності. У процесі дослідження використовувалися такі основні методи: порівняльно-географічний (визначалися характерні та

специфічні особливості ТП Волинської області), математико-статистичні (розрахунки показників та коефіцієнтів трудового потенціалу, обчислення коефіцієнтів кореляції між характеристиками ТП та показниками соціально-економічного розвитку), системного аналізу (комплексний аналіз взаємозв'язків і взаємовпливів трудового потенціалу та демографічних, соціальних та економічних чинників на території Волинської області), моделювання (створення різноманітних моделей, які відображають певні аспекти функціонування та розвитку трудового потенціалу), класифікації та типізації (групування районів за інтегральним коефіцієнтом трудового потенціалу, виділення територіальних таксонів на території Волинської області), картографічний (візуалізація за допомогою карт та картосхем просторових аспектів трудового потенціалу), історичний (аналіз просторово-часової динаміки формування ТП Волинської області), соціологічні (під час опитування, інтерв'ювання, анкетування) та ін.

Інформаційну базу дисертаційної роботи становлять первинні статистичні та інформаційні матеріали Головного управління статистики у Волинській області, Волинського обласного центру зайнятості, результати власних розрахунків та досліджень автора.

Наукова новизна одержаних результатів. У результаті дисертаційного дослідження:

вперше:

- здійснено типізацію адміністративно-територіальних одиниць Волинської області на основі інтегрального коефіцієнта трудового потенціалу;
- виділено територіальні кластери Волинської області за умовами розвитку та функціонування трудового потенціалу;
- на основі кореляційних зв'язків досліджено взаємозв'язки між трудовим потенціалом та окремими чинниками його формування та розвитку;

удосконалено:

- сутність поняття «трудоий потенціал» з позиції суспільної географії;

- нові підходи до аналізу трудового потенціалу області, що дозволило поглибити суспільно-географічні аспекти дослідження;
- на основі узагальнення літературних джерел запропоновано власну схему структури трудового потенціалу території та чинників, які впливають на його формування;
- напрямки регіональної політики у сфері розвитку ТП у розрізі кластерів із схожими проблемами функціонування та розвитку;
отримало подальший розвиток:
- методичні основи суспільно-географічного дослідження трудового потенціалу регіону;
- уточнення критеріїв та показників для аналізу ТП на обласному рівні;
- дослідження історичних передумов формування трудового потенціалу Волинській області;
- уявлення про регіональні відмінності формування ринку праці, як відображення просторово-функціональних особливостей використання трудового потенціалу;
- розробка пропозицій щодо вирішення проблем розвитку ТП у Волинській області.

Теоретичне та практичне значення одержаних результатів. для вирішення теоретико-прикладних проблем формування, збереження Сформульовані та обґрунтовані у дисертації наукові положення і практичні рекомендації є основою та розвитку трудового потенціалу, зниження рівня безробіття та забезпечення зайнятості населення в регіоні. Результати дисертаційного дослідження можуть бути використані державними органами управління при складанні програм соціально-економічного розвитку Волинської області, формування регіональної політики у сфера зайнятості з метою мінімізації безробіття. Окремі положення дослідження, були використані у роботі у Волинської обласної ради (довідка №1016/51/2-21 від 04.06.2021р.) , у Головному управлінні Національної поліції у Волинській області (довідка №1956/12/01/2-2021 від 08.06.2021р).

Теоретичні положення та матеріали дисертаційного дослідження використовуються у навчальному процесі на географічному факультеті Волинського національного університету імені Лесі Українки при викладанні курсів «Суспільно-географічний комплекс Волинської області», «Регіональна стратегія економічного зростання», «Географія людського потенціалу» імені (довідка №0328/01/1610 від 11.06.2021р.).

Особистий внесок здобувача. Дисертація є самостійною науковою працею, в якій висвітлені результати власних досліджень автора щодо функціонування та розвитку трудового потенціалу Волинської області. Усі наукові результати, викладені в дисертаційній роботі, отримані автором особисто. З наукових праць, опублікованих у співавторстві, у дисертації використано лише ті положення, ідеї та висновки, що є результатом особистої роботи здобувача.

Апробація результатів дисертаційного дослідження. Результати досліджень, викладених у дисертації, були апробовані на: **Публікації.** Основні положення та результати дослідження опубліковані у 12 наукових працях загальним обсягом д.а. (д.а. належить особисто автору), з яких у наукових фахових виданнях 5 статей у фахових виданнях України загальним обсягом 3,8 д.а. (2,1 д.а. – авторські), 1 – в іноземному періодичному виданні (0,5 д.а., у т.ч. 0,15 д.а. належить особисто автору), 7 тезах доповідей на міжнародних наукових конференціях (1,4 д.а., у т.ч. 1,3 д.а. – авторські).

Обсяг і структура роботи. Дисертація складається із вступу, трьох розділів, висновків, списку використаних джерел та додатків. Загальний обсяг дисертації становить 216 сторінок, основний текст – 164 сторінок. Список використаних джерел включає 181 найменування на 19 сторінках. Робота містить 12 таблиць (2 із них в основному тексті) та 29 рисунків (24 із них в основному тексті), 12 додатків загальним обсягом 33 сторінок.

РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИКО-МЕТОДИЧНІ ОСНОВИ СУСПІЛЬНО-ГЕОГРАФІЧНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ ТРУДОВОГО ПОТЕНЦІАЛУ

1.1. Суспільно-географічна сутність трудового потенціалу

Трудовий потенціал – це надзвичайно багатогранне поняття, єдиного трактування якому поки що немає. Розглянемо сутнісну характеристику цього поняття.

Термін «трудовий потенціал» складається з двох слів: прикметника «трудовий» та іменника «потенціал». Тлумачний словник української мови трактує «трудовий», як стосовний до труда (наполегливої, старанної праці людини), пов'язаний з трудом, із працею [135, 295]. Отже, прикметник «трудовий» походить від слова «праця» – діяльність людини; сукупність цілеспрямованих дій, що потребують фізичної або розумової енергії і мають своїм призначенням створення матеріальних та духовних цінностей; трудовий процес певного фахівця; певний вид оплачуваної трудової діяльності; робота, служба за наймом як засіб існування, джерело заробітку [136, 522].

Потенціал (від лат. *potentia* – сила) – можливості, наявні сили, запаси, засоби, що можуть бути використані [134]. Отже етимологічне значення словосполучення «трудовий потенціал» – можливості до праці людини і суспільства в цілому, як наявні так і ті, що можуть проявитися у майбутньому, ресурси до праці.

Проаналізуємо трактування поняття «трудовий потенціал» у соціально-економічній літературі та науковій періодиці.

Найчастіше зустрічається таке визначення – *трудовий потенціал* – це інтегральна оцінка кількісних і якісних характеристик економічно активного населення. Розрізняють трудовий потенціал окремої людини, підприємства, території, суспільства. На рівні суспільства трудовий потенціал характеризується такими узагальненими показниками, як здоров'я, рівень

освіти, організованість, творчий потенціал та активність, моральність тощо [33, 38].

Особливістю даного трактування є віднесення до трудового потенціалу лише економічно активного населення, що на нашу думку є не зовсім виправданим. Здатність до праці має не лише економічно активне населення. Наприклад, працювати можуть підлітки, пенсіонери, студенти, інваліди тощо.

Схоже визначення знаходимо у Л. О. Городецької (2009). *Трудовий потенціал* – це інтегральна оцінка кількісних та якісних характеристик, здібностей і можливостей економічно активного населення, які реалізуються в межах і під впливом існуючої системи відносин [19, 55].

У загальному вигляді трудовий потенціал характеризує певні можливості, які можуть бути використані для досягнення конкретної цілі. У ринкових умовах трудовий потенціал як економічна форма втілення людського фактору виробництва, реалізується в різних формах власності. Якісна характеристика трудового потенціалу формується залежно від потреб виробництва, кон'юнктури ринку праці, системи соціально-економічних відносин [19, 55].

Окремо виділяється ТП людини (працівника), групи людей (підприємство) та суспільства (його частини чи певної території). *Трудовий потенціал суспільства* характеризує повну потенціальну сукупну здатність до суспільно корисної діяльності працездатного населення. Це конкретна форма матеріалізації людського фактора, показник рівня розвитку і межі творчої активності працюючих [19, 56]. Знову ж бачимо, що до ТП включається лише працездатне населення, що є не зовсім коректним.

В.М. Гриньова та Г. Ю. Шульга (2010) трактують *трудовий потенціал*, як сукупність характеристик людини, які формуються в результаті матеріальних і духовних вкладень (здоров'я, інтелект, творчі здібності, освіта, професіоналізм, моральність, активність, організованість тощо) [20, 28]. Недоліком такого визначення є те, що характеристика суспільства не зводиться до суми властивостей окремих індивідів, тобто не враховано синергетичний ефект.

Л. В. Шаульська (2005) виділяє шість наукових підходів до змістової інтерпретації категорії трудовий потенціал у вітчизняній науковій літературі: факторний, демографічний, ресурсний, політекономічний, системний, етимологічний.

Найбільш раціональним з точки зору соціально-економічної політики є ресурсний підхід (поєднання ресурсних й політекономічних поглядів) до теоретичного обґрунтування трудового потенціалу. За ним трудовий потенціал – це ресурси, або запаси праці, якими володіє суспільство. Його реальне значення визначається чисельністю працездатного населення та його якісними характеристиками (стать, вік, освіта, професійна підготовка тощо) [172, 96].

А.М. Колот та ін. (2009) трактують *трудоий потенціал*, як ресурси праці, що визначають сукупність можливостей населення до активної трудової, підприємницької, інноваційної діяльності в комплексі з умовами та якістю їх використання у сфері праці [34, 264]. Трудовий потенціал розглядається як інтегральна динамічна система, яка охоплює демографічну, економічну і соціальну підсистеми, об'єднані спільністю трудової діяльності [34, 262].

Позитивним моментом цього визначення є розуміння ТП як єдиної інтегральної системи, що містить у собі 3 підсистеми (демографічну, економічну, соціальну). Автори не зводять ТП лише до поняття економічно активного населення. Серед недоліків відмітимо виділення окремо трудової й окремо підприємницької та інноваційної діяльності, що на нашу думку не є виправданим.

За М. Г. Акуловим та ін. (2012) трудовий потенціал – це сукупна суспільна здібність до праці, потенційна дієздатність суспільства, його ресурси праці. Трудовий потенціал має здатність до розвитку, й перетворює людину у найважливіший ресурс виробництва [32, 31]. Автори аналізують трактування даного поняття в українській соціально-економічній літературі початку ХІХ ст. (додаток А).

Н. М. Слівінська розуміє трудовий потенціал, як багаторівневу динамічну систему, кожен елемент якої органічно доповнює і розкриває внутрішні резерви людини (населення), які необхідні для активної трудової діяльності [133].

В. І. Приймак пропонує розрізнити дві форми трудового потенціалу: номінальний і реальний. Під номінальним трудовим потенціалом регіону розуміється максимальні можливості (реалізовані і нереалізовані) працездатного населення до трудової діяльності, сукупність його кількісних і якісних характеристик з урахуванням умов і регіональних особливостей. Цей потенціал визначений здоров'ям населення, демографічними, освітніми, кваліфікаційними, інтелектуальними, етнокультурними й іншими параметрами. Реальний трудовий потенціал характеризує відношення між номінальним трудовим потенціалом і його використанням. Це частина номінального трудового потенціалу, яка реалізує себе за заданих умов [114]. На нашу думку, такий поділ єдиного поняття не є виправданим, оскільки слово «потенціал» передбачає не лише наявні ресурси, а й ті, що можуть бути використані, у майбутньому. У такому випадку реальний ТП – це економічно активне населення та безробітні.

Левченко О. М. розуміє сутність *трудового потенціалу* як динамічної, інтегральної характеристики здібностей та можливостей населення регіону, що виявляються у формі ресурсів та резервів живої праці населення, в сукупності їх кількісної та якісної характеристик, які можуть бути реалізовані в суспільно-корисній діяльності в умовах певного рівня розвитку ринку праці та сфери зайнятості. Трудовий потенціал регіону виявляє себе через територіальну та галузеву підсистеми, що тісно взаємодіють між собою та забезпечують комплексне відтворення трудових ресурсів [69].

Найбільш конструктивною у розумінні трудового потенціалу є позиція С. І. Пирожкова, який розглядає *трудовий потенціал*, як сукупність демографічних, соціальних та духовних характеристик і якостей трудоактивного населення, розвинутих у певному суспільстві й реалізованих, або таких, що можуть бути реалізованими за умови досягнутого рівня розвитку

продуктивних сил, НТП й системи відносин, пов'язаних з участю у процесі праці та суспільної діяльності [101].

У західній науковій літературі поняття «трудоий потенціал» використовується рідко [176; 179]. Для позначення відповідного поняття використовуються терміни labour (праця), labour resources, labour force (трудоі ресурси), manpower, workforce (робоча сила) [175; 177; 178; 181].

В результаті аналізу низки визначень трудового потенціалу, можна зробити наступні висновки:

– відсутнє єдине трактування даного поняття. Спостерігається низка трактувань надзвичайно широкого змістового розмаху. ТП може охоплювати як усе населення, так і його кремі частини (трудоі ресурси, економічно активне населення);

– ТП трактується на різних рівнях (індивід, група людей, суспільство в цілому) по різному;

– у соціально-економічній літературі ТП трактується переважно на мікрорівні – особистість та трудоий колектив. Цей підхід для аналізу трудового потенціалу на мезо- та макрорівні малоприматний;

– трактування ТП на мезо- та макрорівні (територія, країна) відзначаються невизначеністю та відсутністю єдиних чітко встановлених показників. Аналіз ТП великих територій та України в цілому мало відрізняється від звичайної демографічної характеристики.

Поняття «трудоий потенціал» значно ширше поняття «трудоі ресурси» та «економічно активне населення». Якщо до складу останніх визначень входять лише працездатні особи, то «трудоий потенціал» включає й тих, хто у майбутньому буде працювати (діти), та вже вийшов з когорти працездатного населення (пенсіонери). Трудоі ресурси (економічно активне населення) – це лише найважливіша частина трудового потенціалу, що може самостійно забезпечувати себе джерелами для існування. Решта категорій населення також володіє певним рівнем трудового потенціалу, але він як правило нижчий ніж у економічно активного населення. Загальна тенденція трудового потенціалу у

молоді має властивість до зростання, а у осіб старшого віку (пенсіонери) – знижуватися.

Отже, з точки зору суспільної географії *трудовий потенціал* це загальна здатність населення певної території до вироблення суспільного продукту у відповідності із досягнутим рівнем соціально-економічного, демографічного та культурно-історичного розвитку.

Трудовий потенціал – це населення з точки зору його здатності до праці, до вироблення суспільного продукту.

Вкрай неоднозначним є питання структури ТП у сучасній соціально-економічній літературі та науковій періодиці. Дуже часто немає чіткої межі між поняттями структури ТП та чинників, які впливають на його формування. Якщо такий підхід на мікрорівні, на нашу думку, ще має право на існування, то на макро- і мезорівні це недопустимо.

У багатьох працях питання структури ТП розкривається поверхнево без детального аналізу компонентів. Більшість науковців сходяться на думці, що трудовий потенціал визначається як система певних взаємозв'язаних підсистем.

Найчастіше зустрічається схема структури ТП, яка складається з 7 частин, які називаються групи показників характеристик трудового потенціалу [19; 33; 34]. Для характеристики ТП на рівні суспільства використовують такі групи узагальнених показників: здоров'я, моральність, творчий потенціал та активність, організованість, освіта, професіоналізм, ресурси робочого часу.

Здоров'я населення країни характеризується середньою тривалістю життя, часткою інвалідів, смертністю за різними віковими групами залежно від різних причин, розміром і часткою витрат на охорону здоров'я тощо.

Моральність суспільства визначається його релігійністю, ставленням до інвалідів, дітей, престарілих, показниками соціальної напруги, злочинності тощо.

Творчий потенціал і активність проявляються темпами науково-технічного прогресу в країні, доходами від авторських прав, кількістю патентів міжнародних премій та ін.

Організованість на рівні суспільства можна оцінити якістю і стабільністю законодавства, обов'язковістю дотримання законів і угод, стабільністю політичної ситуації, якістю доріг і громадського транспорту тощо.

Рівень освіти населення характеризується середньою кількістю років навчання у розрахунку на одну людину, часткою витрат на освіту в державному бюджеті, доступністю різних рівнів освіти тощо.

Ресурси робочого часу оцінюються кількістю працездатного населення, кількістю і часткою зайнятих, рівнем безробіття, кількістю відпрацьованих людино-днів за рік тощо.

Професіоналізм описується такими показниками, як доходи від експорту, втрати від аварій тощо.

Така схема узагальнює у собі різні підходи до характеристики ТП на різних рівнях: людини, підприємства, суспільство (додаток Б). Така класифікація добре підходить для цілей економіки праці, тобто, грошової оцінки ТП. Проте, з точки зору суспільної географії до цієї схеми можна знайти багато запитань. Не представлений такий важливий показник, як відтворення ТП (природний рух населення, міграції), недостатньо висвітлені різноманітні структури населення (статева, вікова, релігійна, національна тощо). Ряд показників надто широкі і не можуть бути чітко виражені кількісно (наприклад: моральність, якість законодавства). Деякі показники, на нашу думку, характеризують не власне ТП, а наслідки його використання (доходи від експорту).

Набагато більш логічно узгодженою виглядає схема структури трудового потенціалу Шаульської Л. В. (2005). Автор виділяє 5 компонентів ТП:

- демографічні (характеризують кількісний стан і структуру трудового потенціалу) – статево-віковий склад населення, демографічне навантаження на працівників, тенденції відтворення трудового потенціалу;

- економічні (показують характер використання трудового потенціалу) – тенденції зайнятості й безробіття, використання робочого часу, рівень міграційного руху;

– інтелектуальні (характеризують якісні характеристики трудового потенціалу, ступінь його відповідності потребам економіки і можливості його використання) – освітній рівень, напрямок професійної підготовки, розумові, творчі, підприємницькі здібності, професійний досвід, кваліфікація, здатність до інновацій;

– соціальні (характеризують можливості розвитку трудового потенціалу, особливості його використання в економіці) – комунікаційні навички, ціннісні й мотиваційні орієнтації, рівень соціальної захищеності, активність, моральність, загальна культура, релігійність, менталітет, рівень трудової, інноваційної активності;

– психофізіологічні (характеризують граничні межі реалізації трудового потенціалу) – стан здоров'я, працездатність, темперамент, асертивність, відповідальність, наполегливість, психічні характеристики [172, 103].

Акулов М. Г. та ін. (2012) у компонентній структурі ТП виділяються наступні чотири складові: кадрова, професійна, кваліфікаційна, організаційна.

Кадрова складова містить: а) професійні знання, уміння і навички, що обумовлюють професійну компетентність (кваліфікаційний потенціал); б) пізнавальні здібності (освітній потенціал).

Професійна структура детермінується змінами в характері та змісті праці під впливом НТП, що обумовлює появу нових і відмирання старих професій, ускладнення і підвищення функціонального змісту трудових операцій. Система вимог до трудового потенціалу, реалізована через набір робочих місць.

Кваліфікаційна структура визначається якісними змінами в трудовому потенціалі (зростання умінь, знань, навичок) і відображає зміни в його особистій складовій.

Організаційна складова визначає ефективність функціонування трудового колективу як системи в цілому і кожного працівника окремо, і з цих позицій безпосередньо зв'язана з ефективним використанням трудового потенціалу, тому що сама можливість дисбалансу в системі «трудова потенціал організації»

– трудовий потенціал працівника – робоче місце» закладена у використуваних на практиці принципах прийняття управлінських рішень [32, 34].

Такий підхід придатний для аналізу трудового потенціалу на рівні індивіда та підприємства, але мало придатний для аналізу ТП окремої території або цілого суспільства, оскільки вказані параметри (показники) дуже відрізняються (варіюють) навіть для територій локального рівня.

Виходячи із принципів взаємозалежності, взаємообумовленості, причини та наслідку будь-яку явище, процес чи об'єкт формується під впливом низки передумов та чинників. Не є винятком й трудовий потенціал, у створенні якого беруть участь велика кількість найрізноманітніших явищ та процесів. Серед науковців немає єдиної думки щодо чинників (факторів), які формують трудовий потенціал.

Акулов М. Г. та ін. (2012) усі фактори, які беруть участь у формуванні трудового потенціалу, умовно поділяються на кількісні та якісні. Серед *кількісних* факторів виділяється: чисельність працездатного населення; кількість робочого часу, відпрацьованого працездатним населенням; чисельність безробітних; структура зайнятості; статево-вікова структура населення; рівень народжуваності. До *якісних* факторів відносяться: психофізіологічна працездатність; загальноосвітній та професійно-кваліфікаційний рівень; рівень культури; моральна зрілість; схильність носіїв праці до мобільності; трудова міграція та трудова активність [32, 34] (додаток В).

У цій схемі незрозуміло, чому трудові міграції відносяться до якісних факторів, а рівень народжуваності – до кількісних. Чому відсутній фактор смертності населення, якщо присутній фактор народжуваності. Загалом ми не бачимо принципової різниці між даною схемою і вище описаними типізаціями структури ТП.

Городецька Л. О. (2009) ці фактори називає комплексом кількісних та якісних узагальнених показників трудового потенціалу, від яких залежить

інтегральна величина трудового потенціалу суспільства [19, 56]. Як бачимо, одні й ті ж характеристики населення у різних авторів називаються чинниками (факторами) або показниками ТП. Серед факторів, які впливають на формування ТП Городецька Л. О. виділяє демографічні, професійно-кваліфікаційні, соціально-економічні [19, 55].

Гриньова В.М. та Шульга Г.Ю. (2010) виділяють низку чинників, які впливають на розвиток трудового потенціал суспільства, які об'єднуються у три великі групи: індивідуальні (в свою чергу поділяються на професійні та фізіологічні), суспільні (в свою чергу поділяються на територіальні та соціально-економічні) та виробничі (в свою чергу поділяються на технічні та технологічні, структурно-організаційні, соціально-психологічні) [20]. Для нашого дослідження особливий інтерес становлять суспільні чинники, хоча не зовсім зрозумілим є їх поділ на територіальні (природно-кліматичні, рівень безробіття, диференціація доходів, мобільність населення) та соціально-економічні (обсяг виробництва, ВВП на душу населення, демографічні ситуація, прожитковий мінімум, рівень розвитку сфери освіти) (додаток В).

Слівінська Н. М. (2003) усі чинники, що формують ТП поділяє на чотири великі групи, які умовно можна назвати «здоров'я» (чинники, що впливають на здоров'я), «освіта» (чинники, що впливають на освітній рівень працівників), «праця» (чинники, що впливають на реалізацію трудового потенціалу в процесі трудової діяльності) та «інші» (загальні соціально-економічні чинники та умови) [133]. У групу «загальні соціально-економічні чинники та умови» автор включає лише державну демографічну політику; рівень життя населення; приватизація, структурні зрушення в економіці, розвиток нових форм господарювання, держані заходи соціального захисту населення; система ринкових відносин, наявність безробіття; загальна культура, трудові традиції та господарські цінності народу (додаток В).

Досить вдалою є структурна схема факторів та рівнів формування трудового потенціалу Ю. Ю. Заволоки [92]. У ній усі чинники поділяються на 4 великі групи: економіко-географічні, соціально-географічні, геодемографічні,

інституціональні. Кожна із чотирьох груп факторів має відмінний вплив на різних ієрархічних рівнях – державному, регіональному, галузевовиробничому, особистісному (додаток В). На нашу думку, варто було б у цій схемі виділити та глобальний (глобалізація, науково-технічних прогрес тощо) та локальний рівні дії факторів.

Підсумовуючи вище сказане можна зробити наступні висновки: єдиної усталеної типізації чинників формування трудового потенціалу на сьогодні не існує; одні й ті ж показники різних автори відносять до різних груп; немає чіткої межі між показниками трудового потенціалу та чинниками, які впливають на його формування.

Щоб уникнути неточностей, на нашу думку доцільно створити узагальнену схему структури трудового потенціалу території та чинників (факторів), які впливають на його формування та функціонування.

Всю різноманітну та багатогранну структуру ТП певної території чи регіону можна звести до трьох головних блоків-складових: демографічної, соціальної та економічної (рис. 1.1).

Провідна роль у формуванні ТП території будь-якого рангу належить *демографічній* компоненті. Населення є головною частиною, основою трудового потенціалу. Без населення не доводиться говорити про розвиток території. Населення є своєрідним “ресурсом” території, значення якого з розвитком суспільства не знижується. Не випадково країни з малою чисельністю населення, як правило, не відіграють помітної ролі у світі.

Головними показниками, які характеризують демографічну компоненту є: загальна чисельність населення, щільність населення, чисельність ЕАН, чисельність трудових ресурсів, вікова структура, статева структура, демографічне навантаження на працівників, тенденції відтворення ТП, мобільність населення та ін.

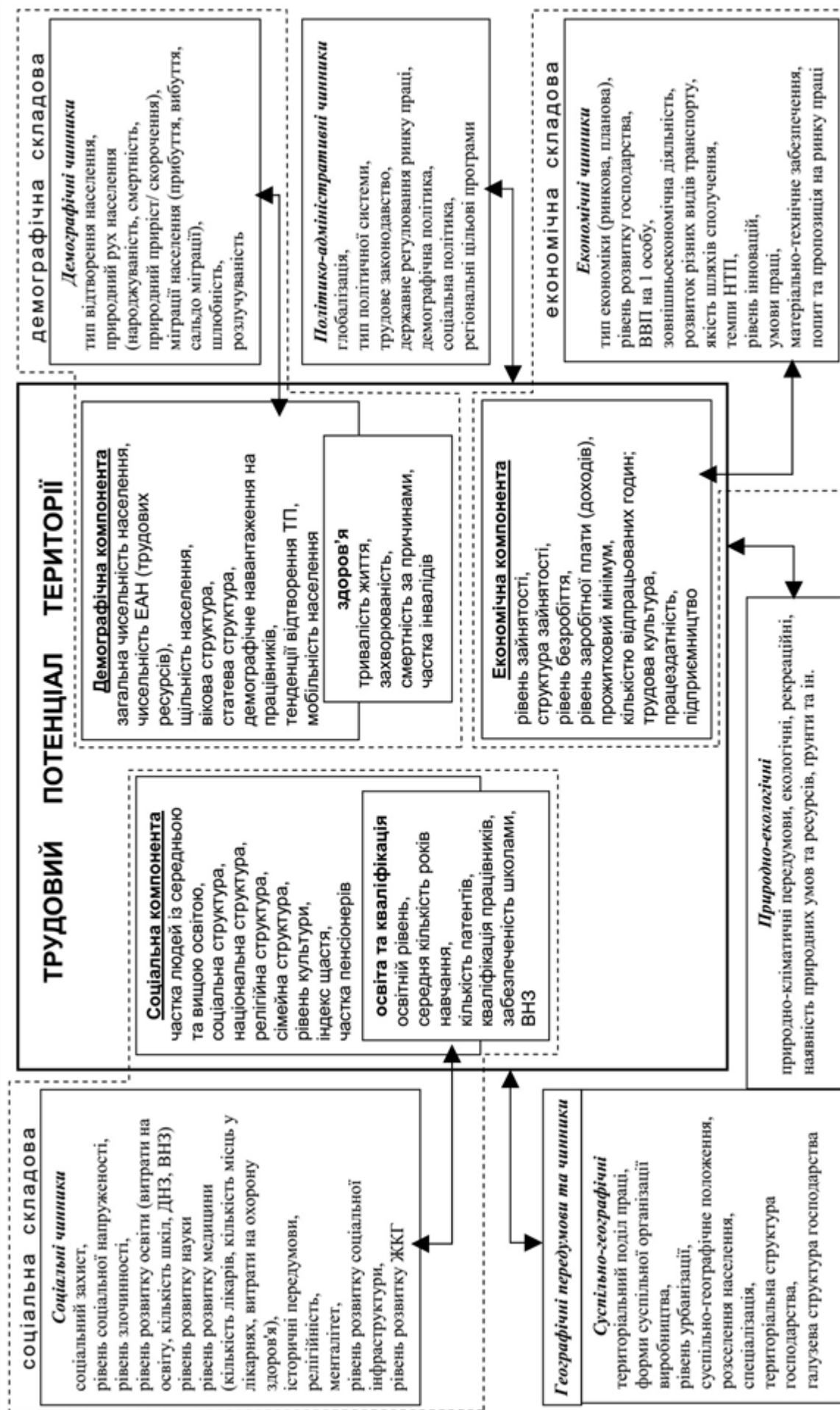

Рис. 1.1. Структура трудового потенціалу території та чинники, які впливають на його формування

Всередині демографічної компоненти окремо слід виділити підсистему «здоров'я», адже від здоров'я багато в чому залежить якість ТП. Основними показниками здоров'я є тривалість життя, захворюваність за різними типами хвороб, смертність за причинами, частка інвалідів та ін.

Другою компонентою ТП є *соціальна*. Людина, як суспільна істота має ряд соціальних характеристик, які й відрізняють одні угруповання людей від інших. Головними показниками соціальної компоненти ТП є: частка людей із середньою та вищою освітою, соціальна структура, національна структура, релігійна структура, сімейна структура, рівень культури, індекс щастя, частка пенсіонерів та ін.

У межах соціальної компоненти окремо слід виділити підсистему «*освіта та кваліфікація*», яка охоплює вміння та навички працівників. Основними її показниками є: освітній рівень, середня кількість років навчання, кількість патентів, кваліфікація працівників, забезпеченість школами, ВНЗ та ін.

Третьою компонентою трудового потенціалу є *економічна*. Вона показує використання трудових ресурсів (економічно активного населення) в процесі виробництва суспільних благ. Основними її показниками є: рівень зайнятості, структура зайнятості, рівень безробіття, рівень заробітної плати (доходів), прожитковий мінімум, кількістю відпрацьованих годин (людино-годин) за рік, трудова культура, працездатність, підприємництво та ін.

На формування трудового потенціалу впливає велика кількість різноманітних чинників, які умовно можна об'єднати у наступні групи: демографічні чинники, соціальні чинники, економічні чинники, політико-адміністративні чинники та географічні передумови та чинники.

Демографічні чинники мають найбільший вплив на демографічну компоненту ТП. Сюди відносяться тип відтворення населення, природний рух населення (народжуваність, смертність, природний приріст / скорочення), міграції населення (прибуття, вибуття, сальдо міграції) шлюбність, розлучуваність та ін.

Соціальні чинники мають домінуючий вплив на соціальну компоненту ТП. До цієї групи відносяться: соціальний захист населення, рівень соціальної напруженості, рівень злочинності, рівень розвитку освіти (витрати на освіту, кількість шкіл, ДНЗ, ВНЗ), рівень розвитку науки, рівень розвитку медицини (кількість лікарів, кількість місць у лікарнях, витрати на охорону здоров'я), історичні передумови, релігійність, менталітет, рівень розвитку соціальної інфраструктури, рівень розвитку ЖКГ та ін.

Економічні чинники мають переважний вплив на економічну компоненту ТП. До цієї групи відносяться: тип економіки (ринкова, планова), загальний рівень розвитку господарства, ВВП на 1 особу, зовнішньоекономічна діяльність, розвиток різних видів транспорту, якість шляхів сполучення, темпи НТП, рівень інновацій, умови праці, матеріально-технічне забезпечення, попит та пропозиція на ринку праці тощо.

Політико-адміністративні чинники формують правове поле, у якому реалізується трудовий потенціал території. Сюди відносяться глобалізація, тип політичної системи, трудове законодавство, державне регулювання ринку праці, демографічна політика, соціальна політика, регіональні цільові програми. Вплив цієї групи чинників проявляється на функціонуванні усіх компонент ТП.

Географічні передумови та чинники створюють своєрідний «фон», на якому реалізовується дія інших чинників. Ця група чинників поділяється на дві підгрупи: суспільно-географічні та природно-екологічні. Суспільно-географічні чинники включають територіальний поділ праці, форми суспільної організації виробництва, рівень урбанізації, суспільно-географічне положення, розселення населення, спеціалізація, територіальна структура господарства, галузева структура господарства та ін. Природно-екологічні передумови та чинники охоплюють природно-кліматичні передумови, екологічні, рекреаційні чинники, наявність природних умов та ресурсів, ґрунти та ін.

Часто не можна провести чіткої межі між чинниками та характеристиками трудового потенціалу. Наприклад: мобільність є важливою характеристикою ТП і в той же час міграція населення – важливий чинник, що

впливає на формування трудового потенціалу. У деяких схемах ТП шлюбність та розлучуваність є відносять до характеристик потенціалу, в інших – до чинників. Дискусійним є питання куди віднести рівень заробітної плати – до характеристик трудового потенціалу чи його чинників. На нашу думку, для аналізу та оцінки ТП території відповідні компоненти та чинники, які їх формують, слід розглядати у комплексі. На схемі (рис. 1.1) пунктирною лінією показано демографічну, соціальну та економічну складові трудового потенціалу.

На лише чинники впливають на ТП територій, а трудовий потенціал здійснює вплив на відповідні сфери суспільства (демографічну, соціальну, економічну, політичну та ін.). Саме тому на схемі цей зв'язок показано двостороннім (рис. 1.1).

Для кращого розуміння суті поняття «трудова потенціал» варто проаналізувати ряд термінів і понять, які його формують (рис. 1.2). Найважливішою складовою трудового потенціалу, основою для його формування є населення. *Населення* – це уся сукупність людських індивідів, що проживають на певній території. Часто у тому ж значенні в суспільно-географічній літературі використовується термін *народонаселення*.

<i>Поділ за методикою МОП</i>		
Економічно активне населення (усі, хто працює або активно шукає роботу)		Економічно неактивне населення
Зайняті	Безробітні	Населення молодше від 15 і старше за 70 років
<i>Поділ за традиційною методикою</i>		
Трудові ресурси (працездатне населення в працездатному віці + підлітки, що працюють + інваліди, що працюють + пенсіонери, що працюють – пільгові пенсіонери, які не працюють)		Населення, що не належить до трудових ресурсів [діти та пенсіонери, які не працюють (у т.ч. пільгові), підлітки, інваліди]

Рис. 1.2. Поділ населення по відношенню до праці [34, 246]

Хоча при формулюванні поняття ТП головну роль відіграють лише окремі групи населення, насамперед трудові ресурси і та економічно активне

населення, але роль інших груп також досить важлива. Населення – це те той базис, на якому формуються інші угруповання людей. В економічній літературі населення розглядається як джерело ресурсів для праці, як носій особливих економічних відносин, як споживач кінцевої продукції виробництва, що формує попит.

Трудові ресурси – це частина працездатного населення, яка володіє фізичними й розумовими здібностями і знаннями, необхідними для здійснення корисної діяльності [33, 38].

До трудових ресурсів належать:

– населення в працездатному віці (16–60 р.), крім непрацюючих інвалідів 1-ї і 2-ї груп та непрацюючих осіб, які одержують пенсію на пільгових умовах (жінки по догляду за дітьми, а також особи, які вийшли на пенсію раніше у зв'язку з важкими й шкідливими умовами праці);

– працюючі особи пенсійного віку;

– працюючі особи віком до 16 років [33, 39].

Економічно активне населення (ЕАН) – це частина населення, яка бере участь чи має можливість брати участь у виробництві товарів, послуг тощо. Включає в себе фактично зайняте населення (у т.ч. зайняті в особистих, підсобних та фермерських господарствах) та безробітних. У соціально-економічній статистиці ЕАН обчислюється як сума чисельності працюючого населення та безробітних. На основі показників ЕАН визначається рівень зайнятості та безробіття. ЕАН є частиною трудових ресурсів. Категорія «трудові ресурси» включає ЕАН й т.з. мобільний резерв (особи працездатного віку, зайняті у домашньому господарстві, доглядом за дітьми, непрацюючі студенти та учні).

За методологією Міжнародної організації праці (МОП) термін «economically active population» тотожний поняттю «labor force». МОП відносить до ЕАН все фактично зайняте населення у віці від 15 до 70 років (робітники, службовці, підприємці, члени сімей, зайнятих у особистому

господарстві та ін.) та потенційно активне населення: безробітні особи працездатного віку [167, 306]

Отже, трудовий потенціал – це інтегральне поняття, яке характеризує загальну здатність населення певної території до праці, до створення суспільних благ. На формування ТП здійснює велика група різноманітних чинників. Трудовий потенціал, у свою чергу активно впливає на інші сфери суспільства (демографічну, соціальну, економічну, політичну та ін.).

1.2. Методика дослідження трудового потенціалу

Важливе значення у дослідженні населення в цілому та трудового потенціалу має вибір методології та методики дослідження. Обґрунтування різних підходів до суспільно-географічного дослідження трудового потенціалу знаходимо у ряді праць [19; 34; 44; 172].

На нашу думку, дослідження ТП населення регіону доцільно проводити у чотири етапи: 1) підготовчий (програмний, передпольовий) етап; 2) етап збору й первинної обробки інформації (польовий); 3) основний (камеральний) етап – обробка інформації та отримання результату; 4) заключний (конструктивний) етап – обґрунтування перспектив розвитку ТП, розробка рекомендацій органам влади та місцевого самоврядування. Вибір етапів дослідження ґрунтується на традиційній схемі суспільно-географічного дослідження (додаток Г).

На **підготовчому етапі** здійснюється вибір та обґрунтування теми дослідження, формулюється об'єкт та предмет, складається програма, визначається мета та завдання, попередньо вибираються основні методи дослідження тощо. На цьому етапі формуються попередні наукові гіпотези, ідеї, проблеми.

Важливе значення має попередній огляд літературних, довідкових, картографічних, інтернет-джерел згідно вибраної теми та об'єкта дослідження. Стосовно нашого дослідження, усі наукові праці можна поділити на загально-теоретичні; присвячені аналізу трудового потенціалу (трудових ресурсів) в

Україні або в її регіонах; та праці присвячені аналізу трудового потенціалу (трудових ресурсів) Волинської області.

Загалом, ґрунтовних наукових досліджень трудового потенціалу Волинської області проводилося мало. Тому це питання є маловивченим і таким, що потребує подальшого дослідження.

На другому етапі здійснюється **збір й первинна обробка інформації**. Джерельною базою дослідження є статистичні дані Головного управління статистики у Волинській області. Головними джерелами даних про трудовий потенціал населення є переписи, поточний облік, вибіркові обстеження населення.

Найбільш повне уявлення про населення дають *переписи*. У бланках Всеукраїнського перепису населення 2001 р. присутні підпункти про стать, вік, місце народження, національність, мову, громадянство, сімейний стан, освіту, джерела засобів існування, місце роботи. Ці показники важливі для характеристики трудового потенціалу території.

Поточний облік базується на системі показників державних статистичних спостережень з праці, якими охоплені бюджетні, фінансові, громадські та госпрозрахункові великі, середні та вагомні за обсягами виробництва і чисельністю, а також частина малих підприємств та громадян-підприємців. Вони щорічно звітуються за формою державного статистичного спостереження №1–підприємництво (коротка) річна. У поточний облік також входять дані державної служби зайнятості населення [140; 141].

Вибіркові обстеження населення – це передусім анкетування та інтерв'ювання. Позитивним моментом таких досліджень є можливість отримання інформації, що відсутня у державних статистичних служб.

Певну інформацію про трудовий потенціал можна також почерпнути з інших джерел: митна, економічна, транспортна статистика тощо.

Головним етапом дослідження є **обробка інформації та отримання результатів**. Насамперед необхідно виявити та проаналізувати передумови та чинники, які впливають на формування ТП. Для виявлення головних чинників,

що формують ТП у Волинській області, було обчислено коефіцієнти парної кореляції між показниками, що впливають на трудовий потенціал (показниками рівня розвитку окремих складових економіки районів) та основними показниками, що характеризують ТП.

Основою дослідження є системно-структурний аналіз ТП Волинської області, який дозволяє, на підставі аналізу функціонування елементів системи – окремих параметрів, структурувати складну систему, виявити міжкомпонентні, територіальні та організаційно-управлінські взаємозв'язки, їх характер, види, форми.

Системно-структурний підхід дає змогу: 1) виділити складові елементи ТП населення та знайти серед них головні через побудову певної ієрархії; 2) звільнитися від необхідності детального переліку всіх зв'язків через вказування на системність об'єкта; 3) чіткіше уявити взаємообумовленість усіх елементів системи ТП області і уявити віддалені наслідки змін; 4) бачити в ТП нову якість, а не просту суму складових елементів; 5) моделювати властивості підсистем (демографічної, соціальної, економічної) трудового потенціалу області; 6) переносити системне бачення на окремі елементи трудового потенціалу.

Узагальнення та систематизація первинних матеріалів полягає перш за все у обчисленні коефіцієнтів, за допомогою яких можна буде порівнювати показники для різних територій.

Узагальненим показником для характеристики ТП є запропонований нами **інтегральний коефіцієнт трудового потенціалу (ІКТП)**, який обчислювався як середнє арифметичне нормованих показників, що характеризують кожну з компонент ТП, за формулою:

$$\text{ІКТП}_i = (x_{i1} + x_{i2} + x_{i3} + \dots + x_{in})/n, \quad (1.1)$$

де, ІКТП_i – інтегральний коефіцієнт трудового потенціалу i -ї адміністративно-територіальної одиниці; $x_{i1}, x_{i2}, x_{i3}, \dots, x_{in}$ – нормовані

показники трудового потенціалу i -ї адміністративно-територіальної одиниці; n – кількість показників.

На етапі проведення власне дослідження здійснюється опрацювання та осмислення статистичних матеріалів та літературних джерел на основі визначених у першому етапі методів дослідження. У процесі дослідження трудового потенціалу населення Волинської області використовувалися загальнонаукові методи: аналізу, синтезу, історичний, індукції, дедукції, статистичні, метод моделювання, описовий, класифікації та типізації, системний, ідеалізації, формалізації тощо. Серед специфічних конкретно-наукових методів, характерних саме для географічних досліджень відзначимо порівняльно-географічний, картографічний, метод кластеризації та ін.

Загальнонаукові (філософські) методи індукції, дедукції, аналізу, синтезу, ідеалізації, формалізації є ніби основою всієї сучасної науки. Елементи та прийоми цих методів, тією чи іншою мірою присутні в усіх конкретно-наукових та спеціальних методах.

Одними з основних методів при дослідженні ТП є *математико-статистичні* методи. Вивчення ТП починається передусім із первинної обробки величезного масиву первинних даних. Пізніше ці дані групують, систематизують; за допомогою обчислень представляють у зручній для розуміння та сприйняття формі; визначають певні коефіцієнти, які дають змогу співставляти різні масиви даних; групують дані у вигляді таблиць; для кращої візуалізації будують різноманітні графіки, діаграми, карти і т.п.; складають прогнози розвитку трудового потенціалу.

У дисертаційному дослідженні використовувалися такі математико-статистичні методи: парної кореляції, регресії, нормування показників, кластерний аналіз.

Нормування показників з метою подолання різномасштабності та приведення до спільної основи проводилося за формулами:

для показників стимуляторів (чим більше значення, тим краще):

$$x_i = \frac{x_{\text{факт}} - x_{\text{мін}}}{x_{\text{макс}} - x_{\text{мін}}}, \quad (1.2)$$

для показників дестимуляторів (чим більше значення, тим гірше):

$$x_i = \frac{x_{\text{макс}} - x_{\text{факт}}}{x_{\text{макс}} - x_{\text{мін}}}, \quad (1.3)$$

де x_i – нормоване значення i -го показника; $x_{\text{факт}}$ – фактичне значення i -го показника; $x_{\text{макс}}$ – максимальне значення i -го показника; $x_{\text{мін}}$ – мінімальне значення i -го показника [128, 8].

Одні лише числа не дають можливість скласти повне уявлення про ТП, оскільки числовий матеріал важкий для безпосереднього сприйняття та запам'ятовування. Виникає потреба в *описі* явища чи процесу. Опис важливий тим, що дослідник, який його здійснює при опрацюванні первинного матеріалу дає пояснення отриманим результатам.

Важливою передумовою вдалого наукового дослідження є вивчення історії розвитку явища чи процесу. *Історичні* методи мають велике значення при аналізі трудового потенціалу. Щоб глибоко зрозуміти суть сучасних процесів на ринку праці необхідно зробити ретроспективний аналіз та дослідити це явище в минулому.

Методи моделювання. Фактично, все наукове пізнання – це створення наукової моделі існуючих явищ та процесів. Людина не в змозі охопити всю багатогранність світу, тому змушена будувати спрощені аналоги. Серед класичних моделей, які застосовуються при дослідженні ТП можна назвати регресійні, кореляційні, факторні, дисперсійні, гравітаційні, матричні тощо.

Системний підхід. Неможливо вивчати ТП окремої території без його зв'язку з іншими регіонами. Ми маємо справу з відкритими системами, які постійно взаємодіють між собою. Необхідно вивчати трудовий потенціал певних територій у їх взаємозв'язку з глобальною ситуацією. В цьому і полягає суть системного підходу.

Методи класифікації та типізації – це групування одиничних показників та характеристик у окремі, логічно обґрунтовані системи на основі певних

параметрів чи критеріїв. Загальна типізація районів Волинської області здійснювалася на основі узагальненого показника інтегрального коефіцієнту трудового потенціалу. На завершальному етапі було виділено територіальні кластери.

Порівняльно-географічний метод. Застосування порівняльно-географічного методу при дослідженні трудового потенціалу полягає у виявленні схожості і відмінностей певних територій. Територіальні одиниці дослідження, які вивчаються і зіставляються, можуть бути сусідами або знаходитися на відстані одна від одної, бути співставними за структурою або абсолютно різними. Можливе також використання порівняльного методу для зіставлення станів одного й того ж об'єкту в різні періоди часу і на різних стадіях його розвитку.

Картографічний метод. Окремі характеристики трудового потенціалу можна картографувати за допомогою методів і прийомів суспільно-географічної картографії. Цей метод використовувався на всіх етапах дослідження – від збирання вихідних даних до виявлення нових закономірностей територіальної організації ТП Волинської області.

Соціологічні методи представлені численними способами і методиками анкетування та інтерв'ювання. Вони більше відносяться до методів збору первинної інформації і дають можливість зібрати дані, які не фіксуються державними службами або ж перевірити достовірність останніх. При написанні дисертаційного дослідження проводилися безпосередні опитування провідних фахівців із цього питання: науковців, працівників обласного управління статистики тощо.

На завершальному (конструктивному) етапі – здійснюється обґрунтування перспектив розвитку ТП, розробка рекомендацій органам влади та місцевого самоврядування.

Визначаються особливості функціонування трудового потенціалу Волинської області, як системи, аналізуються основні напрями впливу ТП на економіку області, виявляються проблеми функціонування ТП, складаються

висновки та рекомендації органам державного управління з метою формування сприятливих напрямків розвитку ТП області.

Оскільки Волинська область, як і будь-який регіональний суспільно-географічний комплекс, має значні територіальні диспропорції, варто здійснити процедуру виділення однорідних територіальних ділянок (кластеризацію) із схожою ситуацією на ринку праці та проблемами розвитку та функціонування трудового потенціалу. Для кожного із виділених кластерів слід запропонувати заходи, спрямовані на покращення ТП.

Кластерний аналіз проводився у середовищі програмного пакету Statistica за методикою «K-means clustering (Кластеризація методом К середніх)». Спочатку на основі 30 показників було побудовано дендрограму кластерного аналізу трудового потенціалу адміністративно-територіальних одиниць Волинської області, потім виділено 4 кластери.

Наприкінці дослідження здійснюється прогнозування стану ТП для території Волинської області на найближчу перспективу.

Отже, вибір методики дослідження має надзвичайно важливе значення при аналізі ТП регіону. Дослідження ТП регіону доцільно проводити у чотири етапи за допомогою як загальнонаукових, так і конкретно-наукових методів із застосування інформаційних технологій.

1.3. Підходи до визначення рівня соціально-економічного розвитку регіону

Питання оцінки трудового потенціалу – є одним із найбільш важливих та необхідних у сучасні суспільно-географічні та соціально-економічній літературі. Щоб оцінити трудовий потенціал необхідно визначити його кількісні параметри. Наступним кроком оцінки рівня розвитку ТП – є визначення його впливу на розвиток суспільства. Цього можна досягти в результаті співставлення кількісних параметрів ТП з рівнем соціально-економічного розвитку території.

Не дивлячись на велику кількість публікацій, питання оцінки загального розвитку території на сьогодні не є остаточно вирішеним. Рівень соціально-економічного розвитку території має надзвичайно велику кількість та методик розрахунку. Він описується великою кількістю різноманітних показників, параметрів та індексів, які в тій чи іншій мірі описують загальний стан розвитку та функціонування суспільства на певній території.

Чи не першим показником для оцінки загального рівня розвитку території є кількість або *вартість виробленої продукції та послуг* (валовий внутрішній продукт, валовий регіональний продукт, валова додана вартість, валовий регіональний продукт та ін.) у розрахунку на 1 особу (працівника). Проте цей показник не завжди відображає загальний реальний рівень розвитку регіону, оскільки в ньому не враховується роль соціальних чинників, значення яких для життя людини дуже важливе. Наприклад, території з екстремальним кліматом, де проводиться видобування цінних корисних копалин, можуть мати показник ВВП на особу дуже високий, але це не свідчить про високий рівень розвитку.

Важливим індикатором загального рівня розвитку території є *сальдо міграції населення*. Сальдо міграції населення – це різниця між населенням, яке прибуло на певну територію та населенням, яке вибуло з певної території за певний проміжок часу. Логіка речей тут наступна: чим краще життя у регіоні, тим більший міграційний потік до нього спрямований. І навпаки, чим нижчий рівень життя населення – тим потужніший міграційний відтік. Але ми стикаємося з проблемами об'єктивності та достовірності даних. Сучасна статистика в Україні облікує лише постійні (стаціонарні міграції), тобто ті, що закінчуються реєстрацією у міграційній службі. Багато населення реально проживає у інших населених пунктах, ніж тих, у яких вони зареєстровані. За твердженнями фахівців Головного управління статистики у Волинській області, офіційна статистика фіксує лише близько 70 % міграцій. Це можна обґрунтувати також тим, що розбіжності у чисельності населення після перепису із даними поточного обліку «списують» на недосконалість обліку міграцій. Великою проблемою також є відсутність обліку трудових міграцій. В

результаті, прослідкувати реальну картину територіальних переміщень населення за даними офіційної статистики важко. Тому цей показник не можна вважати абсолютно репрезентативним.

Значну репрезентативність для визначення рівня розвитку регіону має *рівень безробіття*. Безробіття – соціальне явище, при якому певна кількість працездатних людей не може знайти собі роботу. Безробітними вважаються громадяни в працездатному віці, які із незалежних від них причин не мають заробітку або доходу і зареєстровані в державній службі зайнятості як особи, що шукають роботу [35, 23]. Але знову постає проблема достовірності та об'єктивності показників. Вітчизняна статистика безробітними вважає лише осіб, які зареєстровані у державній службі зайнятості. За таким підходом не враховуються цілі групи населення. Наприклад, більшість сільського населення не вважається безробітними. Домогосподарства, які мають у володінні земельні ділянки вважаються «зайнятими в особистому господарстві». Також не враховується неповна зайнятість, а також трудові мігранти – фактично особи, які в результаті безробіття змушені шукати заробіток за кордоном. За оцінка деяких спеціалістів реальний рівень безробіття зараз в Україні становить не менше 25-30 %.

Багато про рівень розвитку території можна сказати по таких показниках, як середній рівень заробітної плати, рівень злочинності, рівень урбанізації, рівень пенсійного забезпечення, забезпеченість населення житлом, рівень медичного обслуговування, рівень розвитку підприємництва та ін. З усіма ними показниками ми плануємо порівняти рівень розвитку трудового потенціалу.

Окрім одиничних показників, для визначення рівня розвитку також використовуються комплексні інтегральні показники, які часто називають індексами. Наприклад узагальнюючий показник сучасного *рівня господарського розвитку* ($P_{гр}$) досліджуваної території визначається наступним чином:

$$P_{гр} = \frac{a + \frac{b}{A} + \frac{в}{B} + \frac{г}{Г}}{k}, \quad (1.4)$$

де $P_{гр}$ – рівень господарського розвитку; а – об'єм валової продукції промисловості району у розрахунку на 1 особу; б – вартість основних промислово-виробничих фондів у районі в розрахунку на 1 особу; в – чисельність промислово-виробничого персоналу у розрахунку на 1000 осіб; г – середньорічний (за 5 років) обсяг валової продукції сільського господарства району у розрахунку на 1 особу; А, Б, В, Г – аналогічні показники для області; к – кількість показників (у нашому випадку 4) [38, 12].

Цей показник можна модифікувати, добавивши у нього кілька інших показників, насамперед рівень розвитку сфери обслуговування.

У світовій практиці для порівняння рівня розвитку країн чи великих територій використовується *Індекс людського розвитку* (ІЛР) – інтегральний рейтинговий показник, що характеризує ступінь задоволення потреб людини та рівень забезпечення її прав. До 2013 р. цей показник називався індекс розвитку людського потенціалу. ООН щорічно видає звіти з людського розвитку, де порівнюються значення ІЛР в окремих країнах.

На сьогодні відсутня єдина загальноприйнята методика обчислення цього показника, оскільки її періодично переглядають, додаючи або узагальнюючи певні компоненти. Але практично незмінним залишаються три основні блоки: добробут, тривалість життя, освіченість населення. Зміст індексу полягає в тому, що чим ближче ІЛР до одиниці, тим вищі можливості для реалізації людського потенціалу завдяки поліпшенню рівня освіти, доходу і тривалості життя.

Є низка різноманітних методик обчислення ІЛР [5; 14; 53; 103]. Наприклад, Державна служба статистики України обраховує регіональний ІЛР на основі особливої трьохрівневої методики, адаптованої до умов України. Вона охоплює велику кількість базових показників (94), згрупованих у блоки, кожен з яких дає цілісну характеристику того чи іншого аспекту людського розвитку. Трирівнева методика розрахунку регіонального ІЛР складається з 9 блоків: демографічний розвиток, розвиток ринку праці, матеріальний добробут населення, умови його проживання, стан та охорона здоров'я, рівень освіти,

соціальне середовище, екологічна ситуація, фінансування людського розвитку [103].

Ми обчислювали ІЛР адміністративних районів та місто обласного підпорядкування, як середнє геометричне значення нормалізованих індексів, які відображають рівень 3 основних блоків:

1) очікувана середня тривалість життя при народженні (кількість років, яку може прожити новонароджений, якщо існуючі на момент його народження тенденції показників тривалості життя залишатимуться незмінними) – оцінює довголіття;

2) рівень грамотності населення (середня кількість років, витрачених на навчання) – оцінює освітній та науковий потенціал;

3) рівень життя населення (валовий регіональний продукт (ВДВ, вартість виробленої продукції, вартість реалізованої продукції) на 1 особу) – оцінює добробут населення.

Формула розрахунку Індексу людського розвитку наступна:

$$ІЛР = \sqrt[3]{І_{ж} + І_{Г} + І_{д}} \quad (1.5)$$

де, $I_{ж}$ – індекс середньої тривалості життя адміністративно-територіальної одиниці; $I_{Г}$ – індекс грамотності населення (середня кількість років, витрачених на навчання) адміністративно-територіальної одиниці; $I_{д}$ – індекс рівня добробуту населення (ВВП на 1 особу) адміністративно-територіальної одиниці.

А. А. Майстер (2015) при дослідженні рівнів господарської освоєності території Волинської області використовував інтегральний індекс рівня абсолютної господарської освоєності території [77, 160] та інтегральний індекс рівня відносної господарської освоєності території районів і міст обласного підпорядкування Волинської області [77, 167]. Інтегральний індекс рівня абсолютної господарської освоєності території обчислювався як середнє арифметичне 101 абсолютних та відносних нормованих показників адміністративних районів Волинської області, згрупованих у 7 блоків

(агреговані рівні розселенської, водогосподарської, сільськогосподарської, лісогосподарської, промислової, транспортної, рекреаційної освоєності). Інтегральний індекс рівня відносної господарської освоєності території обчислювався як величина абсолютної освоєності території сусідів першого порядку. Фактично вказані індекси можна вважати показниками рівня розвитку території.

Отже, для визначення загального рівня розвитку території існує ряд показників та індексів, які в тій чи іншій мірі (з різним ступенем достовірності) описують реальний стан речей. Ряд цих показників були присутні, як окремі компоненти, при обчисленні інтегрального індексу трудового потенціалу території. Це дозволяє стверджувати, що ТП, є одним із головних чинників формування загального рівня розвитку території, в той же час, й загальний рівень розвитку регіону впливає на трудовий потенціал суспільства.

1.4. Нормативно-правове регулювання використання трудового потенціалу

Використання трудового потенціалу в Україні регулюється низкою законів: Кодекс законів про працю України, Закон України «Про зайнятість населення», Закон України «Про охорону праці», Закон України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування», Закон України «Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування», Закон України «Про соціальний діалог в Україні» та ін. Право на працю в Україні гарантоване статтею 43 Конституції України [60].

Кодекс законів про працю України визначає правові засади і гарантії здійснення громадянами України права розпоряджатися своїми здібностями до продуктивної і творчої праці. Він регулює трудові відносини всіх працівників, сприяючи зростанню продуктивності праці, поліпшенню якості роботи, підвищенню ефективності суспільного виробництва і піднесенню на цій основі матеріального і культурного рівня життя трудящих, зміцненню трудової

дисципліни і поступовому перетворенню праці на благо суспільства в першу життєву потребу кожної працездатної людини [58].

Кодекс законів про працю України описує нормативно-правові акти, що регулюють трудові відносини між роботодавцем та працівником у різних ситуаціях. Показовим моментом є те, що у Кодексі жодного разу не використано термін «трудоий потенціал», тобто законодавство займається лише регулюванням наявних трудових ресурсів, а про їх розвиток та потенційні можливості мова не йде.

Закон України «Про зайнятість населення» визначає правові, економічні та організаційні засади реалізації державної політики у сфері зайнятості населення, гарантії держави щодо захисту прав громадян на працю та реалізації їхніх прав на соціальний захист від безробіття [47]. Так, у Розділі II «Державна політика у сфері зайнятості населення» сформульовані принципи, мета та основні напрями державної політики у сфері зайнятості населення. Серед принципів ми знаходимо «сприяння ефективному використанню трудового потенціалу та забезпечення соціального захисту населення від безробіття», тобто мова йде лише про використання ТП, зменшення негативних наслідків безробіття, й нічого не сказано про його розвиток.

Багато уваги у Законі приділяється питанням трудової міграції, щоправда без зазначення, що ця міграція в основному закордонна. Проте набагато більше місця у законі відведено застосуванню праці іноземців та осіб без громадянства в Україні (Розділ VII). Складається враження, що головною проблемою сьогодні в Україні є не масовий відтік працездатного населення за кордон, а набагато гостріше стоїть питання працевлаштування великої кількості мігрантів з-за кордону.

Пріоритетними завданнями Закону є також сприяння зайнятості населення (Розділ IV), професійна орієнтація та професійне навчання (Розділ V), мінімізація негативних наслідків безробіття населення (Розділ VIII), розвиток соціального діалогу на ринку праці (Розділ IX) [47].

Важливе значення для ефективного функціонування ТП має Закон України «Про охорону праці», який визначає основні положення щодо реалізації конституційного права працівників на охорону їх життя і здоров'я у процесі трудової діяльності, на належні, безпечні і здорові умови праці, регулює за участю відповідних органів державної влади відносини між роботодавцем і працівником з питань безпеки, гігієни праці та виробничого середовища і встановлює єдиний порядок організації охорони праці в Україні [49]. У цьому законі цікавим є визначення поняття «працівник» – це особа, яка працює на підприємстві, в організації, установі та виконує обов'язки або функції згідно з трудовим договором (контрактом). Отже, людина, яка працює у особистому підсобному господарстві працівником не вважається?

Закон України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування» визначає принципи, засади і механізми функціонування системи державного пенсійного страхування, призначення і виплати пенсій, а також регулює порядок формування Накопичувального пенсійного фонду та фінансування за рахунок його коштів видатків [46]. Цей закон є своєрідним гарантом для людей, які не можуть вважатися повноцінним трудовим потенціалом у зв'язку з досягненням пенсійного віку або за станом здоров'я.

Закон України «Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування» визначає правові, фінансові та організаційні засади загальнообов'язкового державного соціального страхування, гарантії працюючих громадян щодо їх соціального захисту у зв'язку з тимчасовою втратою працездатності, вагітністю та пологами, від нещасного випадку на виробництві та професійного захворювання, охорони життя та здоров'я [45]. Цей закон дозволяє отримувати соціальні гарантії у випадку тимчасової втрати працездатності у зв'язку із станом здоров'я або в силу тих чи інших причин неможливості працювати.

Закон України «Про соціальний діалог в Україні» визначає правові засади організації та порядку ведення соціального діалогу в Україні з метою вироблення та реалізації державної соціальної і економічної політики,

регулювання трудових, соціальних, економічних відносин та забезпечення підвищення рівня і якості життя громадян, соціальної стабільності в суспільстві [51]. Соціальний діалог визначається, як процес визначення та зближення позицій, досягнення спільних домовленостей та прийняття узгоджених рішень сторонами соціального діалогу, які представляють інтереси працівників, роботодавців та органів виконавчої влади і органів місцевого самоврядування, з питань формування та реалізації державної соціальної та економічної політики, регулювання трудових, соціальних, економічних відносин. Соціальний діалог надзвичайно важливий для вироблення ефективної політики, щодо реалізації та розвитку трудового потенціалу.

За всю історію України лише два офіційні документи найвищого рівня прямо стосуються питання розвитку трудового потенціалу держави. І, що дуже тривожно, ці обидва документи датовані аж 1999 р. Це Указ Президента України «Про Основні напрями розвитку трудового потенціалу в Україні на період до 2010 року» [117] та Розпорядження КМУ «Про схвалення Концепції Загальнодержавної цільової соціальної програми збереження і розвитку трудового потенціалу України на період до 2017 року» [61].

Так, в Указі Президента України «Про Основні напрями розвитку трудового потенціалу в Україні на період до 2010 року» спочатку дається визначення трудового потенціалу, як сукупної чисельності громадян працездатного віку, які за певних ознак (стан здоров'я, психофізіологічні особливості, освітній, фаховий та інтелектуальний рівні, соціально-етнічний менталітет) здатні та мають намір провадити трудову діяльність. На нашу думку, це визначення не є досить вдалим, оскільки охоплює лише осіб працездатного віку, і фактично збігається з визначенням трудових ресурсів.

Далі в документі йде визнання складної ситуації та необхідності докорінного поліпшення функціонування трудового потенціалу України. Метою державної політики розвитку трудового потенціалу є створення правових, економічних, соціальних і організаційних засад щодо його збереження, відтворення та розвитку, спрямованих на створення умов для:

поліпшення природної бази формування робочої сили; отримання професійно-технічної та вищої освіти, професійних послуг з підготовки, перепідготовки і підвищення кваліфікації відповідно до суспільних потреб; здійснення повної продуктивної зайнятості; запобігання масовому безробіттю; поліпшення охорони праці, зниження ризику втрати здоров'я і життя працюючих на виробництві; забезпечення соціального захисту працюючого і непрацюючого населення; посилення відтворювальної, стимулюючої та регулюючої функцій заробітної плати; забезпечення зростання реальних доходів населення; забезпечення захисту прав і гарантій громадян у сфері соціально-трудова відносин [117].

Реалізація державної політики розвитку трудового потенціалу передбачає низку заходів у 6 основних сферах: сфері поліпшення природної бази, у сфері розвитку освітньої бази, у сфері зайнятості, у сфері регулювання соціально-трудова відносин, у сфері політики доходів, у сфері охорони праці.

На регіональному рівні державна політика розвитку ТП реалізується через створення умов для його розвитку через збалансоване функціонування господарського комплексу регіону з урахуванням його природно-ресурсного, науково-технічного, виробничого потенціалу та екологічного стану довкілля.

Розпорядження Кабінету Міністрів України № 851-р від 22 липня 2009 р. «Про схвалення Концепції Загальнодержавної цільової соціальної програми збереження і розвитку трудового потенціалу України на період до 2017 року» [61] декларує, що збереження і розвиток трудового потенціалу є необхідною передумовою інноваційного розвитку та стратегічним завданням сталого розвитку країни. Головною проблемою сучасного розвитку України є невідповідність наявного трудового потенціалу сучасним вимогам економічного і соціального розвитку країни. Головними причинами цього є демографічна криза; невідповідність якості робочої сили потребам сучасного ринку праці; занижена ціна робочої сили, яка сформувала низький рівень доходів населення; диспропорції в розмірах заробітної плати; трудова закордонна міграція; порушення трудових прав працівників; наявність

нерегламентованої зайнятості населення; недостатній розвиток соціального діалогу.

Метою програми збереження і розвитку трудового потенціалу України є забезпечення підтримання, відновлення і розвитку трудового потенціалу, відтворення кваліфікованої робочої сили та підвищення її конкурентоспроможності відповідно до сучасних потреб економічного і соціального розвитку.

Для розв'язання проблем функціонування та розвитку ТП необхідний комплекс заходів на загальнодержавному, регіональному та локальному рівнях серед яких найголовнішими є: поліпшення демографічних характеристик ТП; нарощення освітньо-кваліфікаційного потенціалу; зменшення закордонної трудової міграції; удосконалення системи оплати та нормування праці; підвищення економічної активності населення; підтримка підприємницької ініціативи громадян; проведення моніторингу розвитку ТП; удосконалення трудового законодавства; підвищення ролі соціального діалогу [61].

На превеликий жаль, жодна з цих двох програм не була реалізовано у повній мірі і, як наслідок, ми маємо критичний стан на ринку праці України, що ставить під сумнів можливість вдалих реформ взагалі, та можливість виходу і зтяжної соціально-економічної кризи.

У всіх загальнодержавних законах, актах та постановах обов'язковим елементом є розвиток територіальних та регіональних програм та стратегій, які покликані реалізовувати загальнодержавні наміри з урахування місцевих особливостей. Розвиток окремих компонентів трудового потенціалу Волинської області знаходить своє відображення у наступних регіональних програмах: «Стратегія розвитку Волинської області на період до 2020 року», «Територіальна програма зайнятості населення Волинської області на період до 2017 року», «Регіональна цільова програма соціального захисту населення на 2015–2018 роки», «Регіональна комплексна програма розвитку освіти Волинської області на 2018-2022 роки», «Програма поліпшення стану безпеки, гігієни праці та виробничого середовища на 2014-2018 роки», «Обласна цільова

соціальна програма «Молодь Волині» на 2016-2020 роки», «Програми профілактики правопорушень у Волинській області на 2016 - 2020 роки», «Регіональна цільова програма сприяння розвитку громадянського суспільства у Волинській області на 2016 - 2020 роки «Волинь. Громадський рух - 2020»» та багатьох інших [126]

У «Стратегії розвитку Волинської області на період до 2020 року» [153] термін «трудовий потенціал» вживається двічі. Щоправда, як загальні фрази у пп. 1.3 «Порівняльна характеристика області серед регіонів одного типу» та у висновках до п. 7 «Доходи та витрати населення». Частіше вживається термін «трудові ресурси». Демографічна складова ТП проаналізована у п. 3 «Демографічна ситуація». Для нашого дослідження особливий інтерес представляє пп. 3.4 «Демографічне навантаження», який кількісно аналізує вікову структуру і показує навантаження на працездатне населення особами старших та молодших вікових груп. Зроблено висновок, що Волинська область є найбільш перспективною в Західному регіоні України на середньострокову та довгострокову перспективу щодо наявності трудових ресурсів за рахунок дітей, що дозволить пом'якшити демографічне навантаження на працездатне населення громадянами похилого віку. На даний час існує надлишок трудових ресурсів у поліських територіях області (північна частина регіону) [153].

Короткий аналіз ТП Волинської області здійснено у пп. 3.5 «Трудові ресурси». В ньому досліджено динаміку, структуру зайнятості, безробіття економічно активного населення Волинської області. Зроблено висновок, що тенденція останніх років свідчить про стабілізацію ситуації в демографічній сфері (зокрема зростанням чисельності населення, покращенням міграційного балансу), а також збільшенням зайнятих економічною діяльністю, зменшенням кількості безробітних та зростанням економічної активності населення в регіоні.

Окремі елементи ТП області та чинники, що впливають на його функціонування, висвітлені у наступних підпунктах Стратегії: пп. 4.5 «Освітня інфраструктура», пп. 4.8 «Соціальна сфера» (щоправда, основна увага

приділена лише сфері охорони здоров'я, соціальному обслуговуванню відведена другорядна роль), пп. 5.5 «Інноваційна діяльність», пп. 5.6 «Розвиток малого та середнього підприємництва», п. 7 «Доходи та витрати населення».

У SWOT-аналізі Волинської області питання розвитку та функціонування ТП регіону представлені мало. Серед сильних сторін ми бачимо лише: 7) Достатня забезпеченість трудовими ресурсами робітничих та інженерних професій і науковими кадрами, фахівцями ІТ-сфери, а також відповідними освітніми закладами; та 8) Позитивна демографічна динаміка (щодо народжуваності та серед економічно працездатного населення).

Поміж слабких сторін зазначено: 6) Високий рівень безробіття. Значна тіньова зайнятість. Відтік висококваліфікованих спеціалістів та творчої молоді через неможливість вирішити низку соціально-економічних питань; та 14) Диспропорції на ринку праці: надлишок фахівців гуманітарної сфери та нестача технічних і с/г профільних фахівців.

Серед можливостей, які можуть сприяти розвитку області, елементи ТП не представлені. Серед загроз вказано лише відтік трудових ресурсів

У розділі 4 «Стратегічні цілі, операційні цілі, завдання та заходи щодо розвитку Волинської області на період до 2020 року»

Серед стратегічних цілей розвитку Волинської області, визначених Стратегією, ціллю 1 задекларовано «Розвиток людського потенціалу», яка мала б безпосередньо торкатися розвитку трудового потенціалу. Проте поміж операційних цілей (тобто тих, що спрямовані на реалізацію основної цілі), які стосуються ТП, ми знаходимо лише «модернізація системи освіти», «сприяння доступу до якісних медичних послуг та формування здорового населення», «забезпечення доступності до якісних житлово-комунальних послуг. Забезпечення житлом». Викликає запитання відсутність серед операційних цілей проблем безробіття та трудових міграцій, хоча серед ключових розвитку Волинської області зазначені «недостатня пропозиція робочих місць у сільській місцевості» та «значний рівень відтоку активних і кваліфікованих працівників за межі регіону в пошуках більш високих заробітних плат» [153, 159].

Отже, на нашу думку, у «Стратегії розвитку Волинської області на період до 2020 року» мало уваги відведено надзвичайно важливому для регіону питанню розвитку та функціонування трудового потенціалу Волинської області.

Територіальна програма зайнятості населення Волинської області на період до 2017 року визначає основні напрямки реалізації державної політики зайнятості, заходи і шляхи розв'язання проблем у сфері зайнятості населення області. Вона передбачає консолідацію зусиль усіх сторін соціального діалогу, що спрямовані на підвищення економічної активності населення на, посилення соціального захисту від безробіття [155].

Згідно Програми, розвиток ринку праці Волинської області до 2017 року передбачатиме низку заходів по 7 основних напрямках:

- 1) розширення сфери докладання праці та стимулювання заінтересованості роботодавців у створенні робочих місць з належними умовами та гідною оплатою праці;
- 2) підвищення рівня зайнятості сільського населення;
- 3) реалізація політики підтримки розвитку малого та середнього бізнесу та самостійної зайнятості населення;
- 4) підвищення професійної підготовки та конкурентоспроможності економічно активного населення упродовж трудової діяльності;
- 5) посилення мотивації економічно активного населення до легальної продуктивної зайнятості;
- 6) підвищення мобільності робочої сили на ринку праці та регулювання трудової міграції;
- 7) забезпечення реалізації гарантій зайнятості для громадян, не здатних на рівних конкурувати на ринку праці.

Серед конкретних заходів, значна їх частка спрямована на моніторинг, дослідження, аналіз сучасного стану та прогноз окремих компонентів трудових ресурсів (трудоного потенціалу), що ще раз говорить про актуальність дослідження трудового потенціалу Волинської області.

Отже, Закони України, регіональні стратегії та програми у нашій країні носять переважно декларативний характер, без чіткого визначення цілей, заходів та критеріїв для успішного розвитку та функціонування трудового потенціалу в сучасних умовах. Не здійснюється аналіз програм попередніх років та визначення причин, чому вони не були реалізовані у повній мірі. На нашу думку, єдине пояснення «брак фінансування» не може бути виправданням для сучасного критичного стану розвитку трудового потенціалу в Україні та Волинській області.

Висновки до розділу 1

Трудовий потенціал – це надзвичайно багатогранне поняття, єдиного трактування якому немає. Розрізняють трудовий потенціал окремої людини, підприємства, території, суспільства. На рівні суспільства трудовий потенціал характеризується такими узагальненими показниками, як здоров'я, рівень освіти, організованість, творчий потенціал та активність, моральність тощо.

Існує шість наукових підходів до інтерпретації трудового потенціалу: факторний, демографічний, ресурсний, політекономічний, системний, етимологічний. Найбільш раціональним з точки зору соціально-економічної політики є ресурсний підхід, за яким ТП – це ресурси, або запаси праці, якими володіє суспільство. Трактування ТП на мезо- та макрорівні (територія, країна) відзначаються невизначеністю та відсутністю єдиних чітко встановлених показників. Аналіз ТП великих територій та України в цілому мало відрізняється від звичайної демографічної характеристики.

Отже, з точки зору суспільної географії *трудовий потенціал* це загальна здатність населення певної території до вироблення суспільного продукту у відповідності із досягнутим рівнем соціально-економічного, демографічного та культурно-історичного розвитку.

Найчастіше у структурі трудового потенціалу виділяють 7 груп узагальнених показників: здоров'я, моральність, творчий потенціал та

активність, організованість, освіта, професіоналізм, ресурси робочого часу. Всю різноманітну та багатогранну структуру ТП певної території чи регіону можна звести до трьох головних блоків-складових: демографічної, соціальної та економічної.

На формування трудового потенціалу впливає велика кількість різноманітних чинників, які умовно можна об'єднати у наступні групи: демографічні чинники, соціальні чинники, економічні чинники, політико-адміністративні чинники та географічні передумови та чинники. Трудовий потенціал, у свою чергу активно впливає на інші сфери суспільства (демографічну, соціальну, економічну, політичну та ін.).

Дослідження ТП населення регіону доцільно проводити у чотири етапи: 1) підготовчий (програмний, передпольовий) етап; 2) етап збору й первинної обробки інформації (польовий); 3) основний (камеральний) етап – обробка інформації та отримання результату; 4) заключний (конструктивний) етап – обґрунтування перспектив розвитку ТП, розробка рекомендацій органам влади та місцевого самоврядування. Вибір етапів дослідження ґрунтується на традиційній схемі суспільно-географічного дослідження.

У процесі дослідження трудового потенціалу населення Волинської області використовувалися загальнонаукові методи: аналізу, синтезу, історичний, індукції, дедукції, статистичні, метод моделювання, описовий, класифікації та типізації, системний, ідеалізації, формалізації тощо. Серед специфічних конкретно-наукових методів, характерних саме для географічних досліджень відзначимо порівняльно-географічний, картографічний, метод кластеризації та ін.

Щоб оцінити трудовий потенціал необхідно визначити його кількісні параметри. Наступним кроком оцінки рівня розвитку ТП – є визначення його впливу на розвиток суспільства. Цього можна досягти в результаті співставлення кількісних параметрів ТП з рівнем соціально-економічного розвитку території.

Рівень соціально-економічного розвитку території можна оцінити за допомогою наступних показників: вартість виробленої продукції та послуг у розрахунку на 1 особу; сальдо міграції населення; рівень безробіття; рівень господарського розвитку; індекс людського розвитку; інтегральний індекс рівня абсолютної господарської освоєності території.

Багато про рівень розвитку території можна сказати по таких показниках, як середній рівень заробітної плати, рівень злочинності, рівень урбанізації, рівень пенсійного забезпечення, забезпеченість населення житлом, рівень медичного обслуговування, рівень розвитку підприємництва та ін. З усіма ними показниками ми плануємо порівняти рівень розвитку трудового потенціалу.

Використання трудового потенціалу в Україні регулюється низкою законів. Право на працю в Україні гарантоване статтею 43 Конституції України. На регіональному рівні державна політика розвитку ТП реалізується через створення умов для його розвитку через збалансоване функціонування господарського комплексу регіону з урахуванням його природно-ресурсного, науково-технічного, виробничого потенціалу та екологічного стану довкілля.

Закони України, регіональні стратегії та програми у нашій країні носять переважно декларативний характер, без чіткого визначення цілей, заходів та критеріїв для успішного розвитку та функціонування трудового потенціалу в сучасних умовах.

РОЗДІЛ 2. КОМПЛЕКСНА ОЦІНКА ТРУДОВОГО ПОТЕНЦІАЛУ ВОЛИНСЬКОЇ ОБЛАСТІ

2.1. Історико-географічні передумови формування трудового потенціалу Волинської області

Згідно одного із найважливіших для географії філософських принципів взаємообумовленості, взаємозв'язку та причинності [170, 402], кожне явище чи процес має більш чи менш тривалий період становлення та розвитку. Не є винятком і трудовий потенціал. Його сучасний стан сформований тривалою історією. Щоб краще зрозуміти сучасні проблеми функціонування трудового потенціалу слід зробити ретроспективний аналіз демографічної складової разом із загальним описом економічної історії області.

Ретроспективний аналіз можна продовжувати як завгодно далеко у минуле. Але чим давніші події – тим менш помітний вплив вони мають. Тому із впевненістю можна констатувати, що сучасний стан ТП Волинської області сформований переважно у другій половині ХХ – на початку ХХІ ст.

Ключовими подіями, які сформували сучасний стан ТП Волинської області були:

- 1) друга світова війна та її наслідки,
- 2) масовий виїзд населення за межі області у 50–80 рр. ХХ ст.,
- 3) індустріалізація господарства області у 60–80 рр. ХХ ст.,
- 4) інтенсивні урбанізаційні процеси в межах самої області,
- 5) депопуляційні процеси кінця ХХ – початку ХІХ ст.,
- 6) масова закордонна трудова міграція населення Волинської області у кінці ХХ – початку ХІХ ст.

Величезних невідновлюваних втрат зазнало населення Волинської області внаслідок другої світової війни 1939–1945 рр. Інтенсивні тривалі бойові дії, прямі втрати населення у результаті бойових дій (убиті та померлі від поранень), зниження показників народжуваності та підвищення смертності в

результаті загальної несприятливої соціально-економічної та політичної ситуації, ненароджене покоління, інтенсивні міграційні рухи призвели до величезних втрат населення. Про якісь точні цифри говорити не доводиться – ми навіть не знаємо точних даних про втрати СРСР у війні (у різних джерелах наводяться від 26 до 43,3 млн осіб). За даними Головного управління статистики у Волинській області, станом на 1.01.1941 р. у Волинській області проживало 1 млн 64 тис. осіб (додаток Д). Досягнути цього показника вдалося лише після проголошення Незалежності України у 1991 р. Волинській області знадобилося 46 років, щоб досягнути рівня довоєнної чисельності населення та компенсувати втрати у другій світовій війні.

Друга світова війна призвела до надзвичайно інтенсивних міграційних процесів на території Волинської області. Деякі з цих міграцій були тимчасовими і населення пізніше повернулося до місця свого проживання, а деякі були безповоротні. На формування чисельності населення у середині ХХ ст. найбільший вплив мали наступні міграційні процеси: вивезення частини населення на примусові роботи до Німеччини у 1941–1944 рр., масові депортації цілих груп населення до таборів ГУЛАГу, обмін населенням між СРСР та Польщею, збільшення російської присутності внаслідок міграцій військових керівників, інженерів і т.п. [119, 31].

Волинська область завжди характеризувалася високими в межах України показниками народжуваності та природного приросту, які формували сприятливу демографічну ситуацію. Виникає питання, чому область досягла довоєнного рівня населення лише через майже півстоліття. Поясненням цьому є інтенсивні міграційні потоки спрямовані за межі області у 50–80 рр. ХХ ст. В той час Україна перебувала у складі СРСР, великі простори якого були або малозаселеними, або й не заселеними зовсім. Проводилася державна політика заселення територій за Уралом, де є багаті поклади різноманітних корисних копалин. Цей процес називався «перерозподілом трудових ресурсів». Стихійність міграцій як процесу відкидалася взагалі, у Радянському Союзі на офіційному рівні існували лише планові керовані міграції. Із територій, де був

надлишок населення (трудових ресурсів) державою заохочувалися та всіляко стимулювалися міграції до малозаселених територій із браком трудових ресурсів.

Як наслідок, молоде працездатне населення Волинської області брало активну участь у освоєнні цілини (територія сучасного Казахстану), Далекого Сходу, споруджувало новобудови у Сибіру, працювало на лісорозробках та нафтових промислах Півночі та ін. Спостерігався активний відтік населення й в межах України. Волиняни виїжджали працювати у колгоспи до степових областей України, на шахти Донбасу та ін.

З кінця 50-х рр. ХХ ст. у Волинській області спостерігається негативне сальдо міграцій населення. У 1960-х рр. цей показник був порівняно невисокий близько -2 тис. осіб на рік. У 1970–1980-х рр. сальдо міграції населення Волинської області становило у середньому -4,2 тис. осіб на рік. За період 1970–1990 рр. Волинську область залишило 88,9 тис. осіб [119, 34].

Не зважаючи на значний відтік населення, загальна демографічна ситуація в регіоні продовжувала залишатися сприятливою. В області спостерігалися високі показники природного приросту населення. Так, за період 1970–1990 рр. середньорічні показники природного приросту населення становили +7,6 тис. осіб. За це період населення області мало б зрости на 159,7 тис. осіб. Проте через негативне сальдо міграції (-88,9 тис. осіб) населення збільшилося лише на 70,8 тис. осіб. Тобто близько 55 % природного приросту «виїжджало» за межі області [119, 34].

Важливим економічним чинником, що призвів до значних трансформацій трудового потенціалу Волинської області була індустріалізація господарства регіону у другій половині ХХ ст. Індустріалізація розуміється як інтенсивний розвиток промисловості, збільшення її частки в економіці та, як наслідок, зменшення частки аграрного сектору. Це призвело до докорінних змін у структурі зайнятості населення (зростання кількості зайнятих у промисловості та сфері послуг), професійному складі кадрів, системі розселення (поява нових та інтенсивний розвиток вже існуючих міських населених пунктів).

Найінтенсивніше процеси індустріалізації у Волинській області відбувалися у 50–70 рр. ХХ ст. Були створені нові галузі промисловості: вугільна (розробка Львівсько-Волинського кам'яновугільного басейну), машинобудування (Луцький автомобільний завод, Луцький державний підшипниковий завод № 28), приладобудування, електротехнічне машинобудування, сільськогосподарське машинобудування (заводи “Ковельсільмаш” і “Рожищеферммаш”). Значного розвитку набула легка промисловість, зокрема було побудовано Нововолинську прядильну фабрику та Луцький шовковий комбінат. Особливо інтенсивно розвивалася хімічна промисловість: на початку 70-х рр. ХХ ст. (Луцький завод виробів із пластмас, Луцький завод синтетичних шкір, Луцький картонно-рубероїдний завод) [4; 154].

У галузевій структурі промисловості за 1950–1980 рр. відбулися суттєві позитивні зміни. До 1990 р. вагоме значення в індустріалізації області мало зростання питомої ваги у загальному обсязі випуску промислової продукції галузей машинобудування та металообробки, легкої, хімічної промисловості, промисловості будівельних матеріалів при зниженні частки галузей харчової, лісової та деревообробної промисловості [37].

У кінці 80-х рр. ХХ ст. кризові явища у Радянському суспільстві в цілому й у промисловості зокрема досягли своєї кульмінації. Розпочалася затяжна соціально-економічна криза, яка триває й донині. Особливо болісно вона позначилася на промисловості Волинської області. Матеріало- та енергомістка, неконкурентоспроможна промисловість, після розпаду традиційних зв'язків та втрат колишніх ринків збуту швидко деградувала. В кінці ХХ – на початку ХХІ ст. у Волинській області відбувся процес деіндустріалізації – зменшення абсолютних показників та частки промисловості у економіці. Область із індустріально-аграрної стала аграрно-індустріальною [37].

Одним із наслідків індустріалізації є урбанізація – збільшення ролі міст у житті суспільства, оскільки промислові підприємства розташовуються переважно у міських населених пунктах. Впродовж другої половини ХХ ст.

рівень урбанізації Волинської області постійно зростав з 14,7 % у 1950 р. до 52,3 % у 1991 р. Відбувся внутрішній перерозподіл населення всередині області. Населення міст зростало насамперед за рахунок інтенсивного міграційного приросту з навколишніх сіл. Іншим моментом було включення сільських населених пунктів до складу міст. Наприклад, у топоніміці Луцька збереглися назви сіл Красне, Гуща, Кічкарівка, Теремно та ін.

Твердження про те, що населення міст та смт області зростало внаслідок міграцій із сільської місцевості ілюструють наступні цифри: впродовж 1970–1990 рр. міське населення Волинської області внаслідок природного та механічного приросту зросло на 223,7 тис. осіб, причому 51,9 % припадає на міграції населення. Для сільської місцевості спостерігається діаметрально протилежна картина. За той же період загальне сальдо міграції сільського населення склало -205 1 тис. осіб [119]. За результатами перепису населення 1989 р. мігранти (тобто, особи, які народилися за межами населеного пункту) становили 57,7 % міського населення та лише 18,6 % сільського.

Отже індустріалізація господарства та урбанізація призвели до значних змін у загальній чисельності, та структурі трудового потенціалу Волинської області.

У 90-х роках ХХ ст. трудовий потенціал Волинської області увійшов у якісно нову фазу. Повністю завершився демографічний перехід і, як наслідок, знизилися показники народжуваності та зросли показники смертності населення. Волинська область вперше зіткнулася з проблемами зменшення чисельності населення внаслідок від'ємного природного приросту. Ситуація значно ускладнювалася несприятливими соціально-економічними і політичними явищами у суспільстві, які були зумовлені розпадом СРСР, ринковими реформами, закриттям підприємств, падінням рівня життя населення, появою масового безробіття та ін. Населення Волинської області стикнулося з проблемами виживання. Наслідком вище сказаного, стали масові трудові закордонні міграції населення з метою отримання коштів для існування. Особливо загрозлива ситуація спостерігалася у сільській місцевості.

Ліквідація колгоспної системи без реальних альтернативних шляхів розвитку, поставили більшість сільського населення за межу бідності. Не набагато краща ситуація була і в малих та середніх містах. Населення Волинської області стало масово їздити за кордон «на заробітки». У 1990-х та 2000-х рр. головними країнами волинської трудової міграції були Росія, Білорусь, Італія, Португалія, Німеччина, Польща. Найбільше трудових мігрантів приймала Росія. Після загострення українсько-російських стосунків та російської агресії в Криму і на сході України, кількість трудових мігрантів у Росії значно зменшилася. Зараз волиняни найбільше на роботу їздять до Польщі, Чехії, Італії та інших країн ЄС.

Великою проблемою є відсутність достовірних статистичних даних про закордонні трудові міграції населення України. Короткотермінові трудові міграції з часом переростають у постійні. Трудові мігранти з часом отримують громадянство країни у якій працюють та залишають Волинську область назавжди. Це призводить до безповоротних демографічних втрат на фоні не надто сприятливої загальної демографічної ситуації у регіоні. Яскравим прикладом таких процесів є трудові мігранти-жінки у Італії, які після отримання італійського громадянства забирають до Італії свої сім'ї. Отже, закордонні трудові міграції призводять до погіршення характеристик трудового потенціалу Волинської області

Для цифрової ілюстрації вище сказаного проаналізуємо основні демографічні показники Волинської області у другій половині ХХ – на початку ХХІ ст.

Найпершим показником, що характеризує стан ТП регіону є чисельність населення. Загальна чисельність населення Волинської області мала помітні коливання впродовж останніх 80 років. Вирішальний вплив на цей показник мала друга світова війна та її наслідки. Станом на 1.01.41 р. населення Волинської області складало 1064,0 тис. осіб (рис. 2.1, додаток Д). Потім, майже на десятиріччя, статистичні дані зникають. Перша офіційна статистична інформація з'являється у 1950 р. – 884,0 тис. осіб, що складало лише 83,1 % від

довоєнного рівня. Великі демографічні втрати у війні, ненароджене покоління, складна соціально-економічна ситуація у регіоні призвела до того, що чисельність населення продовжувала скорочуватися і у післявоєнні роки. Абсолютного мінімуму чисельність населення Волинської області досягло у 1953 р. (810,9 тис. осіб, 76,2 % від довоєнного рівня).

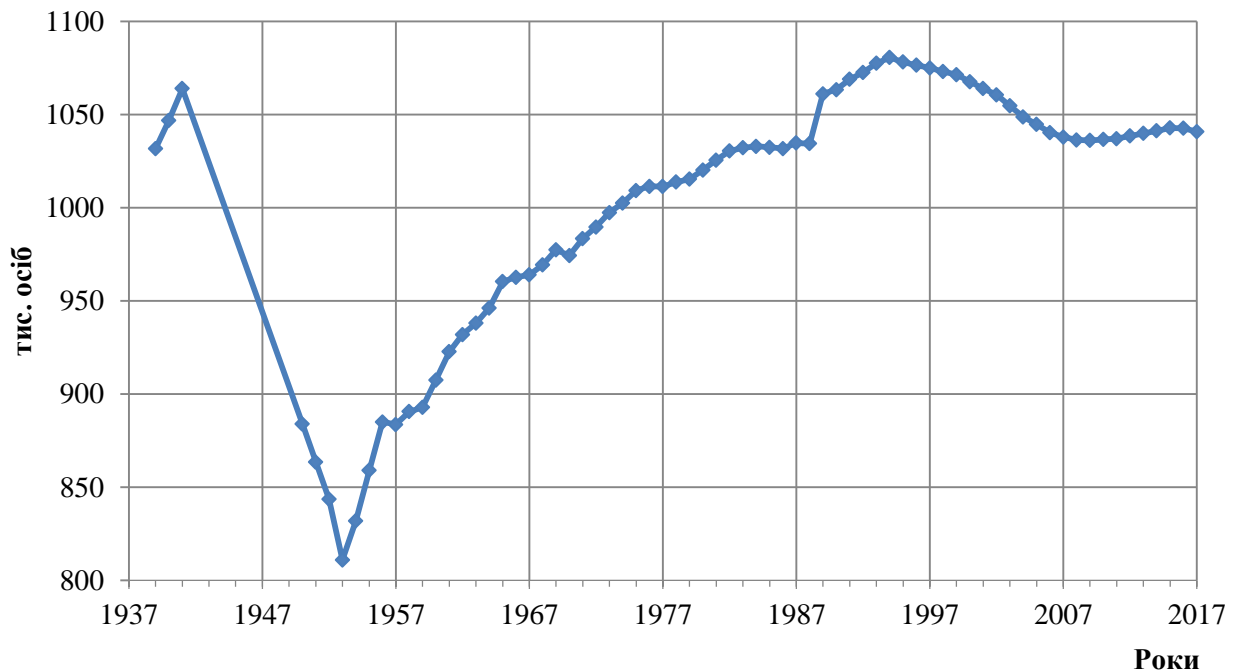

Рис. 2.1. Динаміка чисельності населення Волинської області у 1939–2017 рр.

Після 1953 р. спостерігалася тенденція до зростання чисельності населення Волинської області, яка тривала до 1994 р. Середньорічні темпи приросту населення Волинської області за період 1954–1994 рр. склали 7,1 ‰. Простежується загальна тенденція до скорочення темпів приросту населення. Так, у 1954–1959 рр. середньорічні темпи приросту населення у Волинській області склали 16,3 ‰, у 1960–1969 рр. – 9,1 ‰, у 1970–1979 рр. – 3,8 ‰, у 1980–1989 рр. – 4,4 ‰, у 1990–1994 рр. – 3,6 ‰. Це пояснюється особливостями демографічної поведінки населення регіону. Населення Волинської області завершило демографічний перехід та наблизилося по демографічних показниках до розвинених країн світу.

Після 1994 р. населення Волинської області почало зменшуватися. Це пояснюється несприятливою соціально-економічною ситуацією, переходом від планової економіки до ринкової, глибокими трансформаціями у суспільстві, різким падінням рівня життя, інфляцією, безробіттям. Скорочення населення тривало впродовж 1994–2008 рр. Середньорічні темпи скорочення становили - 2,8 %.

Із 2009 по 2016 рр. у Волинській області спостерігалася тенденція до зростання загальної чисельності населення (середньорічні темпи приросту +1,1 %). Пояснення цьому можна знайти у деякому покращенні загальної соціально-економічної ситуації в Україні. Не останню роль відіграли й порівняно високі для України виплати при народженні дітей. З 2016 р. у Волинській області відмічається скорочення чисельності населення.

Важливим показником, який характеризує рівень соціально-економічного розвитку та стан трудового потенціалу є урбанізація території. У 1939 р. Волинська область була слабоурбанізованою аграрною територією. Рівень урбанізації становив 16,4 % (рис. 2.2, додаток Д). Після війни, у 1950 р. цей показник ще понизився до 14,7 %. Існує закономірність: у несприятливі роки рівень урбанізації знижується, оскільки частина населення виїжджає у сільську місцевість, де вартість життя нижча. З 1950 р. і по сьогодні спостерігається загальна тенденція до зростання рівня урбанізації Волинської області. За період 1950–2018 р. рівень урбанізації зріс на 37,6 % і сягнув 52,3 %. Особливо інтенсивно міське населення зростало у 1950-х рр. За 1950–1960 рр. рівень урбанізації збільшився на 13,0 % (майже у 2 рази) і сягнув показника 27,7 %. У 60-х роках ХХ ст. темпи урбанізації дещо сповільнилися – 3,8 %. У 1970-х та 1980-х рр. темпи урбанізації знову прискорилися і становили близько 8 % за кожне десятиріччя.

У 1990 р. чисельність міського населення зрівнялася із сільським, тобто рівень урбанізації досягнув відмітки 50 %. Зростання показника тривало до 1995 р. Через складну соціально-економічну ситуацію у країні з 1995 р. відбувалося зменшення показника до 50,2 % у 2002–2003 рр. З 2003 р.

спостерігається деяке зростання рівня урбанізації, яке триває й до нині (52,3 % у 2017 р.). Щоправда темпи зростання незначні: за 13 р. (2003–2017 рр.) показник зріс лише на 2,0 %. Загалом, після 1990 р. рівень урбанізації Волинської області стабілізувався на відмітці 50-52 % й помітних коливань не спостерігалось. Отже, рівень урбанізації є важливим індикатором загальної соціально-економічної ситуації в регіоні та стану трудового потенціалу.

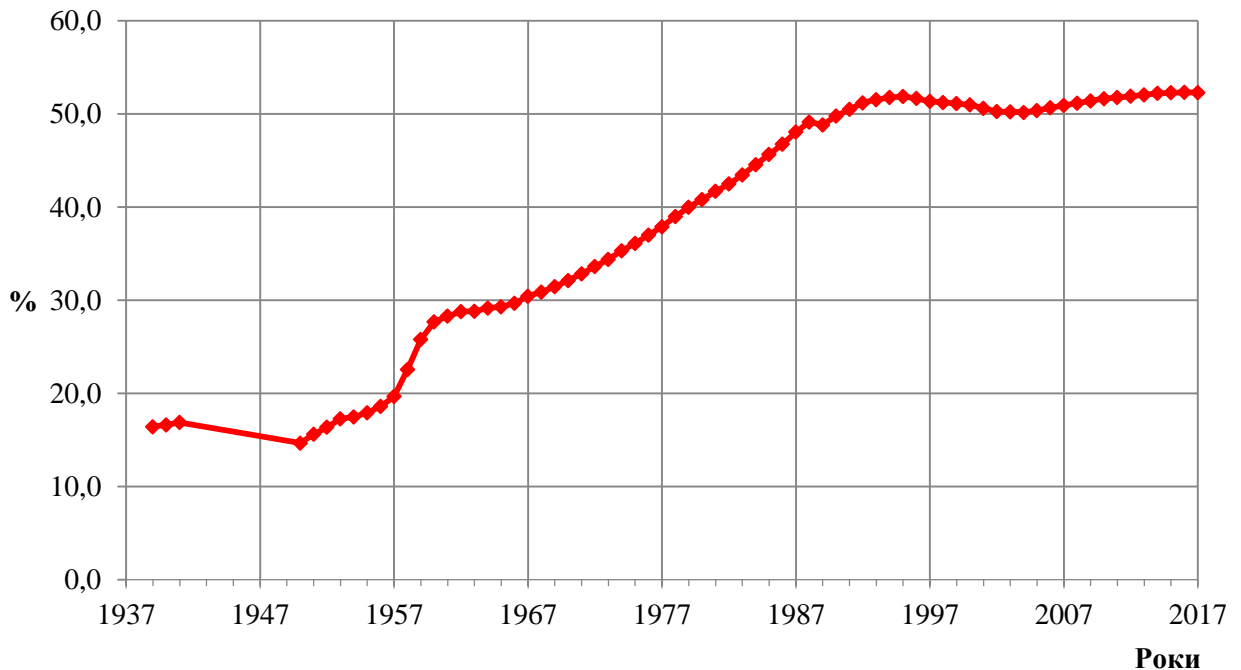

Рис. 2.2. Динаміка рівня урбанізації Волинської області у 1939–2017 рр.

На формування трудового потенціалу вирішальне значення мають демографічні показники: народжуваність, смертність, їх результуюча природний приріст, сальдо міграції. Проаналізуємо їх для Волинської області у другій половині ХХ – на початку ХХІ ст.

У волинській області коефіцієнт народжуваності мав загальну тенденцію до зменшення (рис. 2.3, додаток Е). Найвищі його значення спостерігалися у 1950-х рр. (26,2 ‰ у 1958 р., що майже у двічі перевищує сучасний показник). Це пояснюється компенсаційними процесами, які спостерігаються у суспільстві після значних демографічних втрат. Необхідне було відтворення населення після війни. У кінці 50-х – першій половині 60-х рр. ХХ ст. відмічається значне

падіння рівня народжуваності. Наступні 20 р. цей показник змінювався мало і коливався в межах 17–18 ‰. Через несприятливі соціально-економічні процеси («перебудова», ринкові трансформації), з 1986 р. відбувається помітне зниження рівня народжуваності з 18,2 ‰ до 10,8 ‰ у 2001 р. (абсолютний мінімум за період дослідження). Після певного покращення соціально-економічної ситуації в країні у 2000-х рр. народжуваність почала зростати і сягнула позначки 14,8 ‰ у 2008 р. Після 2009 р. коефіцієнт народжуваності має тенденцію до зменшення.

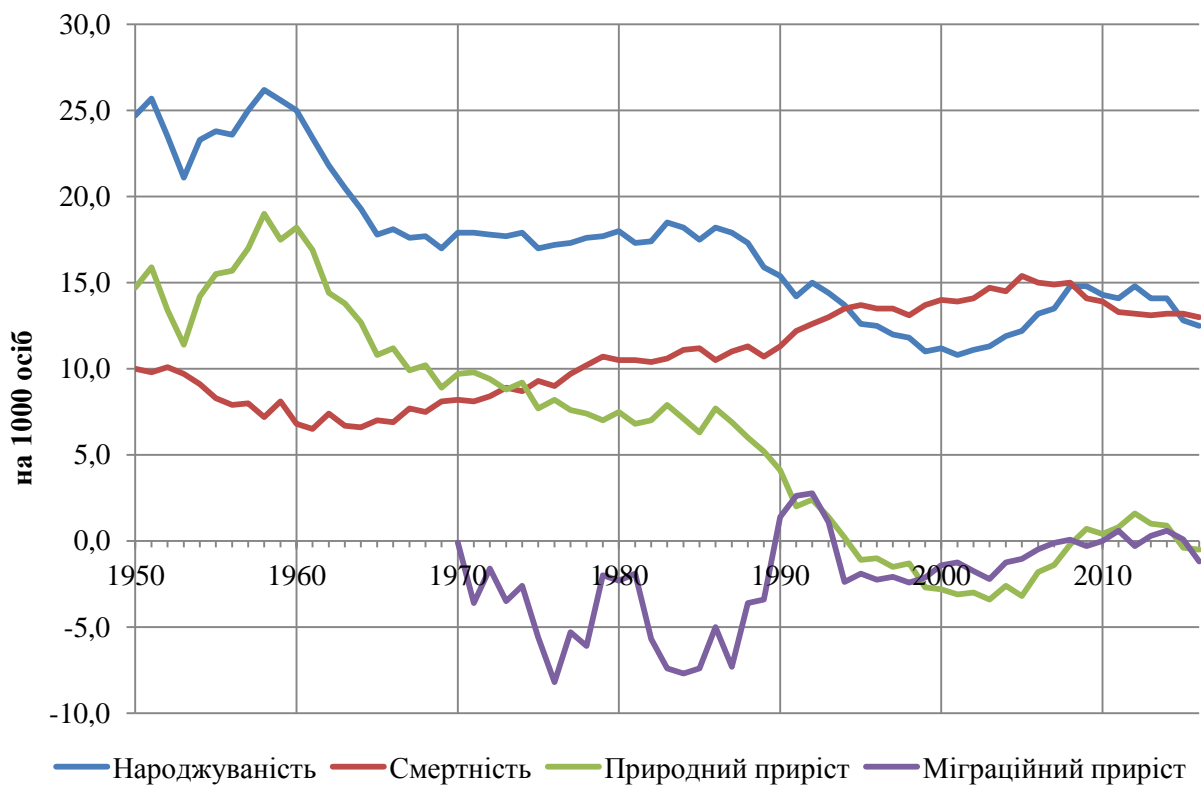

Рис. 2.3. Основні демографічні показники Волинської області у 1950–2018 рр.

Коефіцієнт смертності демонструє діаметрально протилежну картину (рис. 2.3, додаток Е). Впродовж 1950-х рр. спостерігалось деяке зменшення смертності з 10 ‰ до 6,5 ‰ у 1961 р. Після цього коефіцієнт смертності виявляє загальну тенденцію до збільшення майже впродовж усього періоду. Максимум спостерігався у 2005 р. (15,4 ‰). У 1995 р. показник смертності перевищив

показник народжуваності і, як наслідок, почалося природне скорочення населення. З 2005 р. коефіцієнт смертності має загальну тенденцію до зменшення. Загалом коливання рівня смертності значно менші ніж для народжуваності.

Коефіцієнт природного приросту (скорочення) населення загалом повторює картину, характерну для коефіцієнта народжуваності (рис. 2.3). Добре видно, що графіки майже синхронні. Це підтверджує тезу, що головним процесом, на який має спрямовуватися державна демографічна політика повинна бути народжуваність. Цей показник особливо чутливий до рівня життя населення та загальної соціально-економічної ситуації в регіоні та країні в цілому.

Іншим важливим показником, що впливає на формування трудового потенціалу є міграції. Показник сальдо міграції населення Волинської області має набагато більші коливання, у порівнянні з показником природного руху, оскільки міграції це соціально-економічне явище, а не демографічне, для яких характерна певна інерційність. До 1990 р. сальдо міграції було від'ємним (рис. 2.3). Праценадлишкова Волинська область «віддавала» населення іншим регіонам. Після розпаду СРСР активізували міграційні процеси, українці поверталися на свою Батьківщину з інших республік. Як наслідок, міграційний приріст населення у першій половині 1990-х рр. У 1994–2007 рр. сальдо міграцій населення від'ємне (у середньому -1,6 ‰ за рік). З 2008 р. коефіцієнт сальдо міграцій населення коливається в поблизу 0.

Отже, трудовий потенціал населення Волинської області має тривалу історію становлення та розвитку. Ключовими подіями у його формуванні були друга світова війна, індустріалізація, інтенсивні міграційні процеси, різке зниження рівня життя населення, та несприятливі процеси в економіці у 90-х рр. ХХ ст.

2.2. Демографічна складова трудового потенціалу

Демографічна складова є основою трудового потенціалу території, адже без наявного населення не доводиться говорити про якийсь розвиток господарства чи території загалом.

2.2.1. Загальна характеристика населення

Чисельність населення є найпершою характеристикою ТП. Від його чисельності залежать наявні людські ресурси та потенційні можливості розвитку. Впродовж 2012–2018 рр. загальна чисельність населення Волинської області збільшилася на 2,3 тис. осіб (додаток Ж). Причому до 2015 р. відбувалося збільшення, а з 2015 р. – скорочення чисельності населення. Середньорічна чисельність населення Волинської області за 2012–2018 рр. становила 1041,1 тис. осіб. На загальноукраїнському фоні щорічного зменшення кількості населення, ситуація у Волинській області виглядає відносно сприятливою.

Для якісного аналізу трудового потенціалу, поряд із загальною чисельністю, не менш важливе значення має й чисельність економічно активного населення (ЕАН). У 2018 р. у Волинській області чисельність ЕАН становила 431,8 тис. осіб, що складає 41,4 % від загальної чисельності населення. Якщо загалом по області за період 2012–2018 рр. загальна чисельність зросла, то чисельність ЕАН зменшилася на 10,4 %, що в абсолютних показниках становить -50 тис. осіб [стат15,16]. Це дуже негативна тенденція, що вказує на старіння населення та формування несприятливої демографічної структури. На превеликий жаль, статистичні дані щодо економічної активності населення, формуються на основі вибірових обстежень та у розрізі усієї області. Тобто, дані про ЕАН у розрізі адміністративно-територіальних одиниць відсутні.

При аналізі ТП велике значення мають територіальні особливості розміщення населення, рівномірність його розподілу або концентрація.

Населення Волинської області розміщене нерівномірно (рис. 2.4): 27,0 % людності сконцентровано у обласному центрі та прилеглому до нього Луцькому районі; 36,8 % зосереджено у 4 містах обласного підпорядкування. У 10 північних адміністративно-територіальних одиницях області проживає 41,2 % населення, а у 10 південних районах та містах, які значно менші за площею – 58,8 %. Найменше населення (16,9 тис. осіб, 1,6 % обласного) у Шацькому районі. Менше 3 % від загальнообласного мають Володимир-Волинський, Локачинський, Старовижівський, Турійський райони. Невелика чисельність населення ставить під сумнів можливості їх економічного розвитку. Тому для цих районів особливо актуальною є сучасна адміністративно-територіальна реформа, одним із напрямів якої є укрупнення територіальних одиниць.

Окрім загальної чисельності населення, важливою характеристикою населення є його щільність – кількість осіб у розрахунку на одиницю площі. За цим показником у Волинській області окремо стоять міста обласного підпорядкування, для кожного з яких характерна густина понад 1000 осіб/км². Найвищий цей показник у м. Луцьк – 5167 осіб/км², найменший – у м. Володимир-Волинський 1474 осіб/км².

Серед адміністративних районів найвища густина населення у південних районах: Луцькому (65,6 осіб/км²), Горохівському, Іваничівському, Ківерцівському та Рожищенському (рис. 2.4, додаток Ж). Це пояснюється кращими природними умовами, більш родючими ґрунтами та вищим загальним соціально-економічним розвитком південних територій, у порівнянні з північними. Найнижчі показники щільності населення характерні не для північних, як того слід було б очікувати, а для центральних районів області. Менше 25 осіб/км² мають центральні Володимир-Волинський, Ковельський, Маневицький, Турійський райони. Це пояснюється інтенсивними урбанізаційними процесами, які були характерні для Волинської області у 1950–1980 рр. (див пп. 2.1). Вказані райони були «донорами» населення для найбільших міст області. Низькі показники Любешівського та Шацького

пояснюються великими масивами перезвожених та заболочених земель, периферійністю та віддаленістю від полюсів розвитку.

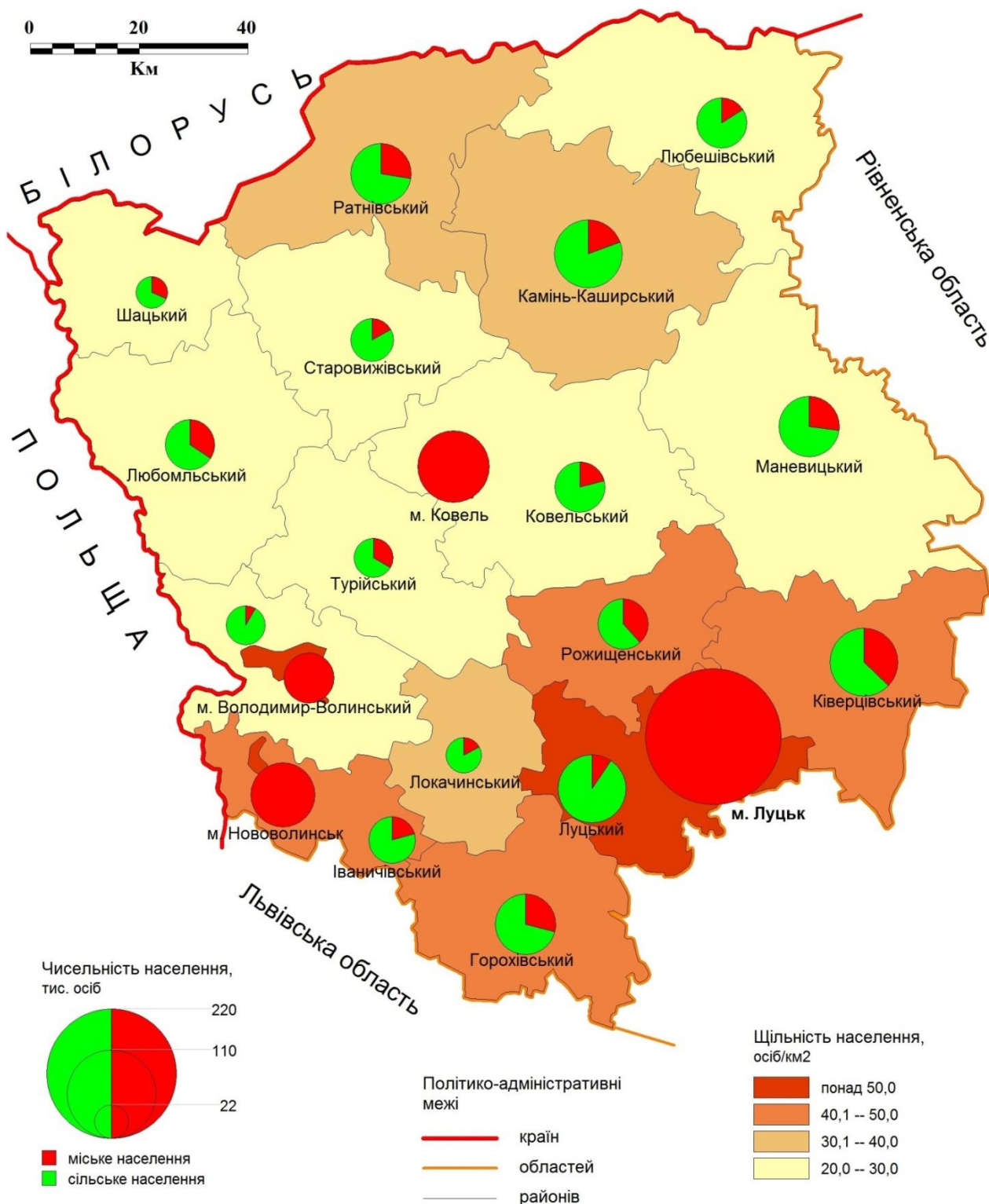

Рис. 2.4. Чисельність та щільність населення Волинської області, станом на 01.01.2018 р.

Вищі показники густоти населення у північних Камінь-Каширському та Ранівському районах пояснюються кращою демографічною ситуацією, збереженістю традицій, низьким відтоком населення.

Отже, розміщення населення Волинської області тяжіє до південної частини області. Таке розміщення пояснюється кращими природними умовами (більш родючі ґрунти, менші площі заболочених земель у минулому) та історико-географічними чинниками (суспільно-політичне та економічне життя сконцентровано переважно на півдні).

Важливим показником ТП території є рівень урбанізації. Загальну динаміку частки міського населення Волинської області проаналізовано у пп. 2.1. Розглянемо територіальні особливості рівня урбанізації у розрізі адміністративно-територіальних одиниць (рис. 2.4). Цілком зрозуміло, що у містах обласного підпорядкування сільське населення відсутнє й рівень урбанізації становить 100 %. Серед районів, найвищий рівень урбанізації мають ті, на території яких є великі міські населені пункти – Рожищенський (38,3 %) та Ківерцівський (37,3 %). Високі для Волинської області показники частки міського населення мають Любомльський, Шацький та Турійський райони. Це пояснюється не стільки розвитком міського розселення, як невеликою чисельністю сільського населення в районі. Рівень урбанізації нижче 10 % мають Володимир-Волинський та Луцький райони – адміністративні центри яких знаходяться у містах обласного підпорядкування, а на території районів є лише невеликі міські населені пункти м. Устилуг, смт Рокині та смт Торчин. У середньому для адміністративних районів (без міст обласного підпорядкування) характерний рівень урбанізації 24,4 %, загалом по Волинській області 52,5 % (додаток Ж).

Динаміка чисельності населення у розрізі адміністративних районів та міст обласного підпорядкування у 2012-2018 рр. має наступні особливості. Збільшення кількості населення спостерігалось лише у 6 територіальних одиницях: м. Луцьк (+3,9 тис. осіб), м. Ковель (+0,7 тис. осіб), м. Володимир-Волинський (+0,3 тис. осіб), Луцькому (+2,9 тис. осіб), Камінь-Каширському

(+1,3 тис. осіб), Ратнівському (+0,4 тис. осіб) районах. Найбільше зростає населення у обласному центрі та прилеглому до нього Луцькому районі, у найбільших містах області, кількох північних районах із традиційно високими показниками народжуваності. Ще дві адміністративні одиниці (Любешівський та Ківерцівський райони) зберегли чисельність населення незмінною.

У решті 12 адміністративно-територіальних одиницях відбулося скорочення населення. Територіально це переважно південні та центральні райони. Особливо несприятлива ситуація спостерігалася у Рожищенському (-1,0 тис. осіб) та Горохівському районах (-1,5 тис. осіб). У відносних показниках, темпи збільшення населення найвищі у Луцькому районі (+0,9 % на рік), Камінь-Каширському (+0,4 %) районах та м. Луцьк (+0,4 %). Найшвидше населення скорочується у Локачинському (-0,6 %), Горохівському (-0,6 %) та Рожищенському районах (-0,5 %) (додаток Ж).

2.2.2. Статева структура населення

Важливою характеристикою трудового потенціалу є його статева структура, тобто співвідношення між чоловічим та жіночим населенням. Різні види економічної діяльності часто вимагають переважно чоловічої або переважно жіночої праці. В той же час незбалансована статева структура або не повна зайнятість однієї із статей, призводить до проблем соціально-економічного розвитку території.

Станом на 1.01.2018 р. у Волинській області проживало 489,8 тис. чоловіків та 548,5 тис. жінок. Співвідношення між чоловіками та жінками становило 47,2 % та 52,8 %, тобто у Волинській області жінок на 2,8 % більше ніж чоловіків. За 2012–2018 рр. спостерігається незначна тенденція до зростання частки чоловіків (на 0,09 %) та, відповідно, до зменшення відсотка жінок на вказану величину.

У розрізі адміністративних районів статева структура має певні відмінності. В усіх районах та містах обласного підпорядкування чисельність

жінок більша від кількості чоловіків. Найвища частка жінок (понад 53 %) спостерігається у містах обласного підпорядкування (рис. 2.5, додаток Ж). Особливо вирізняється м. Луцьк із найбільшою у області диспропорцією між жінками та чоловіками: 54,9 % населення міста припадає на жінок. Це вказує на вищу якість життя, і як наслідок, довшу його тривалість у міських населених пунктах порівняно із сільською місцевістю. У молодших вікових групах переважає чоловіче населення, у старших – жіноче. Відповідно, чим вища тривалість життя – тим більше буде прослідковуватися переважання чоловіків над жінками.

Частку жінок понад 53,0 % мають також Горохівський та Ковельський райони, понад 52,0 % – Рожищенський, Володимир-Волинський, Локачинський, Іваничівський, Луцький, Турійський райони. Географічно це південна та центральна частина області.

У північних районах області (Шацький, Ратнівський, Маневицький, Старовижівський, Камінь-Каширський) переважання жінок над чоловіками становить менше 52 %. Особливо виділяється Любешівський район, де частка жінок становить лише 50,3 %, що є найнижчим показником у Волинській області.

Ще одним показником, що характеризує статеву структуру населення є кількість чоловіків, що припадає на 1000 жінок. У просторовому розподілі цього показника прослідковується діаметрально протилежна картина, ніж у частки жінок (рис. 2.5, додаток Ж). У середньому по області цей показник становить 891 чоловіків на 1000 жінок. Найвищі його значення у Любешівському районі – 987, що опосередковано вказує на високу частку населення молодших вікових груп. Високі значення коефіцієнта (понад 930 чоловіків на 1000 жінок) мають північні Камінь-Каширський, Маневицький, Старовижівський, Ратнівський та Шацький райони. Нижчі від середньо обласного рівня показники мають Ковельський та Горохівський райони.

Найнижчі показники (менше 880 чоловік на 1000 жінок) прослідковуються у містах обласного підпорядкування. Найбільша диспропорція у статевій структурі у місті Луцьк – 820 чоловіків на 1000 жінок.

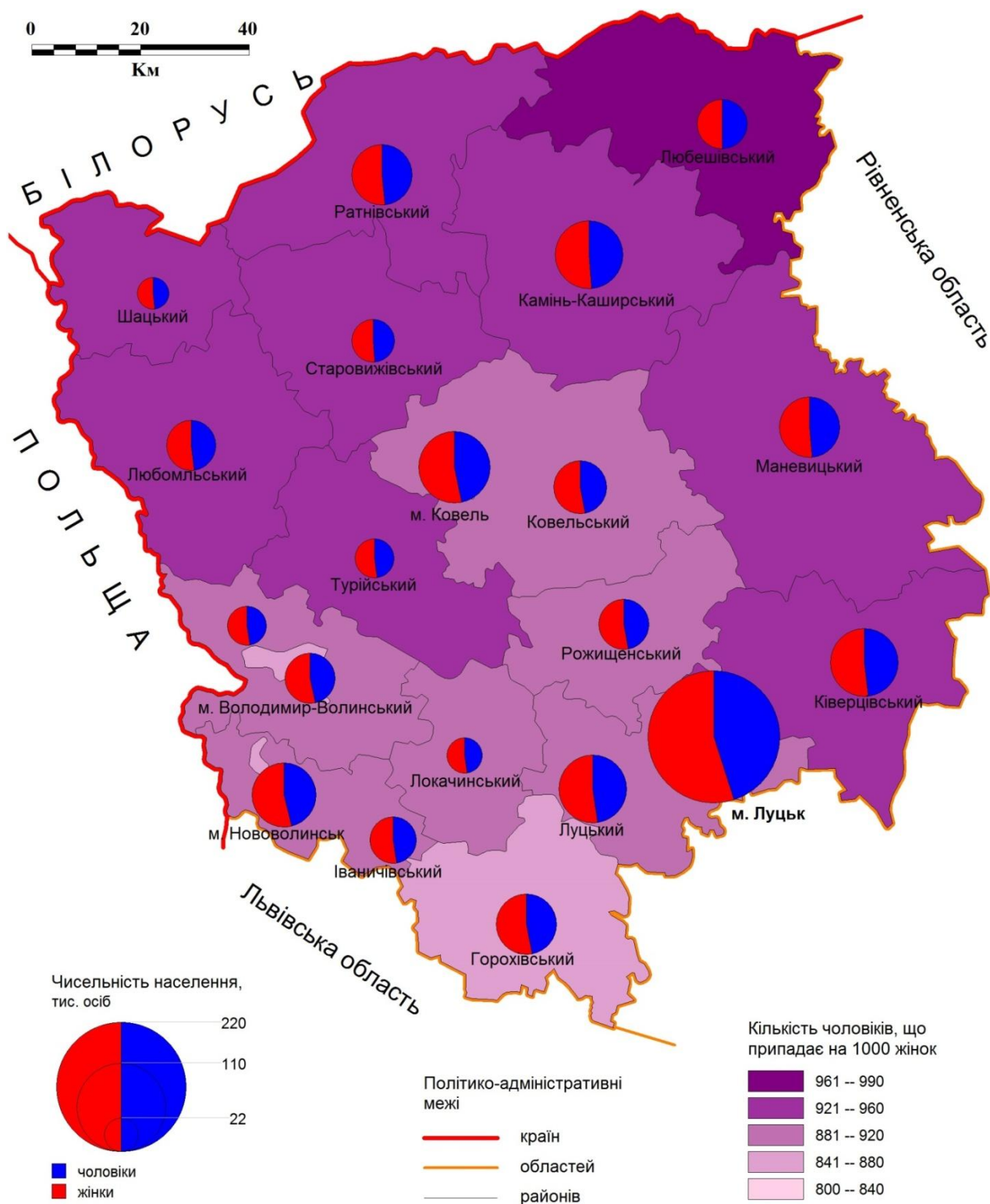

Рис. 2.5. Статеві структура населення Волинської області,
середньорічні значення за 2012–2018 рр.

Для аналізу трудового потенціалу регіону варто також проаналізувати напрямки трансформації статевої структури населення у розрізі адміністративно-територіальних одиниць. Як вже було зазначено вище, в цілому по області за період 2012–2018 рр. частка жінок зменшилася на 0,09 % (додаток Ж). Збільшення частки жінок відмічено лише у 5 територіальних одиниць: обласних містах Ковель, Нововолинськ, Володимир-Волинський та у Ратнівському і Ковельському районах. У решті 15 територіальних одиниць за 2012-2018 рр. збільшувалася частка чоловіків. Найбільше змінилася співвідношення на користь чоловіків у Локачинському (на 0,35 %), Старовижівському (на 0,38 %), Іваничівському (на 0,42 %) та Рожищенському (на 0,46 %) районах (додаток Ж).

Отже, в усіх адміністративно-територіальних одиницях Волинської області у статевій структурі населення переважають жінки. Проте прослідковуються певні територіальні відмінності у співвідношенні населення за статевою ознакою: частка жінок на півдні області є помітно вищою ніж на півночі.

2.2.3. Вікова структура населення

З точки зору трудового потенціалу, велике значення має аналіз вікової структури населення, адже різні вікові групи мають різну здатність до праці. Населення старшого віку має знижені можливості для виробництва суспільних благ, одночасно потребуючи значних витрат на соціальне забезпечення (пенсійне забезпечення, охорона здоров'я). Молоде населення також потребує значних витрат (соціальні допомоги, витрати на освіту), але з нього у майбутньому сформується працездатне населення. Саме тому висока частка молодого населення є позитивною характеристикою трудового потенціалу, що

має перспективи для подальшого розвитку соціально-економічної сфери. Працездатне населення, з економічної точки зору – це найефективніша частина населення, яка максимально виробляє суспільні блага і потребує мінімальних соціальних витрат. Саме тому співвідношення цих трьох основних частин багато в чому визначає стан трудового потенціалу.

Проаналізуємо особливості просторової і часової диференціації кожної з трьох основних груп населення Волинської області.

0–14 років. Чисельність населення Волинської області віком до 15 років станом на 1.01.18 р. становила 205,2 тис. осіб [151]. Чисельність даної вікової групи у районах пропорційна загальній чисельності населення. За період 2012–2018 рр. загальна чисельність населення у віці 0-14 р. зросла на 8,1 тис. осіб. Збільшення також відмічено в усіх містах обласного підпорядкування та у більшості районів. Найбільше зросло населення у цій віковій групі у м. Луцьк (+2,9 тис. осіб) та Луцькому районі (+1,1 тис. осіб) (додаток Ж). Скорочення молодого населення у 2012-2018 рр. було лише у Горохівському (-24 особи), Іваничівському (-33 особи), Локачинському (-39 осіб), Шацькому (-32 особи) районах. Це переважно південні райони із несприятливою демографічною ситуацією.

Найвищі темпи росту допрацездатного населення у 2012-2018 рр. були у м. Луцьк (у середньому +20,4 ‰ за рік), Луцькому (+20,5 ‰), Ковельському (+18,1 ‰), Ківерцівському (+14,0 ‰) та Володимир-Волинському (+13,7 ‰) районах. Темпи скорочення населення у вказаних вище Горохівському, Іваничівському, Локачинському, Шацькому незначні та не перевищують -2,4 ‰ за рік у 2012-2018 рр.

Аналізуючи частку населення віком 0-14 р. у загальній віковій структурі населення Волинської області слід зазначити, що вона становить 19,4 % у середньому за 2012-2018 рр. Серед адміністративних районів найбільш прогресивна структура населення у північно-східній частині області: Камінь-Каширському (24,4 %), Любешівському (23,2 %), Ратнівському (22,4 %), Маневицькому (22,0 %) (рис. 2.6, додаток Ж). У цих же районах найвища

частка чоловіків у Волинській області (див. вище). Понад 20 % дітей у віковій структурі мають також Ківерцівський, Луцький, Ковельський, Любомльський райони. Найнижча частка населення віком 0-14 р. (менше 17 %) у містах обласного підпорядкування Луцьк, Володимир-Волинський, Нововолинськ та Іваничівському районі (додаток Ж). Тобто, у Волинській області простежується загальна закономірність зменшення частки населення віком 0-14 р. у напрямку із північного сходу на південь. Населення північних районів має більші демографічні перспективи ніж південні.

Збільшення частки допрацевдатного населення впродовж 2012-2018 рр. відмічалось в усіх адміністративно-територіальних одиницях Волинської області крім Шацького району (додаток Ж). Це вказує на сприятливу тенденцію для Волинської області. Найбільше зросла частка населення у віці 0-14 р. у Ковельському (+1,6 %), Володимир-Волинському (+1,2 %), Ківерцівському (+1,2 %), Старовижівському (+1,2 %), Рожищенському (+1,2 %), Луцькому (+1,0 %) районах та м. Луцьк (+1,2 %). Загалом у Волинській області частка населення у віці 0-14 р. за період 2012-2018 зросла на 0,8 %.

15–64 років. Загальна чисельність населення Волинської області віком 15-64 років станом на 1.01.18 р. становила 698,8 тис. осіб [151]. На відміну від населення віком 0-14 р., за період 2012–2018 рр. ця вікова група зменшилася на 8,7 тис. осіб. Скорочення відбувалося в усіх містах обласного підпорядкування та у більшості адміністративних районів. Найбільше скоротилося працевдатне населення у м. Луцьк (-3,9 тис. осіб), м. Ковель (-1,4 тис. осіб), Горохівському (-0,9 тис. осіб) та Рожищенському (-0,8 тис. осіб) районах (додаток Ж). Приріст працевдатного населення за 2012-2018 рр. був лише у Камінь-Каширському (+0,6 тис. осіб), Луцькому (+0,6 тис. осіб), Любешівському (+0,3 тис. осіб), Ратнівському (+69 осіб) районах. Це переважно північно-східні райони із сприятливою демографічною ситуацією та один із найбільш привабливих в соціально-економічному аспекті Луцький район.

Найшвидше у 2012-2018 рр. скорочувалося працевдатне населення у Локачинському (у середньому -8,6 ‰ за рік), Рожищенському (-7,6 ‰),

Горохівському (-6,5 ‰) районах, м. Ковель (-7,3 ‰), м. Луцьк (-6,3 ‰). Темпи приросту населення працездатного віку найвищими були у Камінь-Каширському районі (+3,9 ‰). Дещо нижчий показник мали Луцький (+3,4 ‰) та Любешівський (+3,0 ‰) райони. У Ратнівському районі темпи приросту були мінімальними (у середньому +0,5 ‰ за рік).

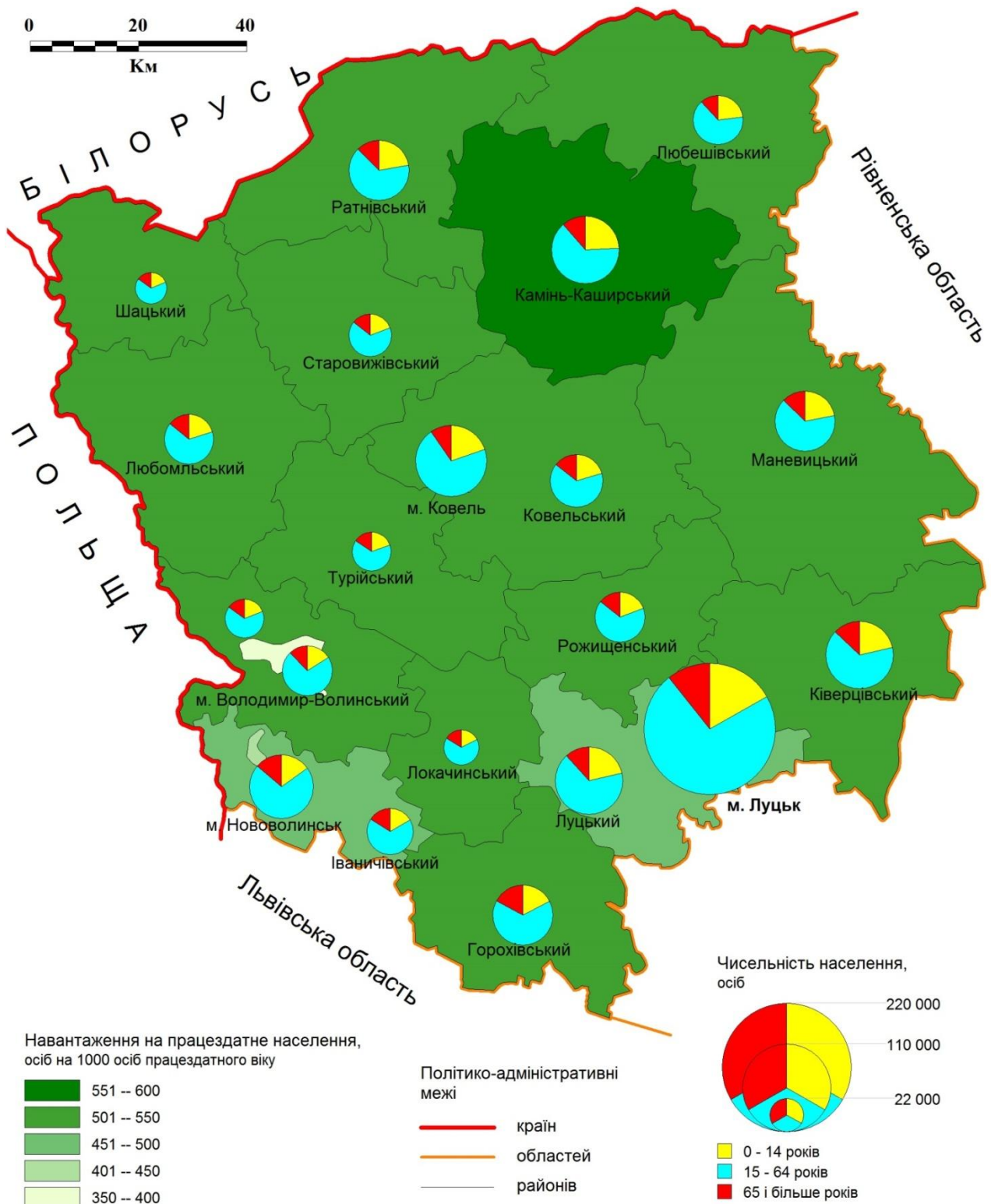

Рис. 2.6. Вікова структура населення Волинської області,
середньорічні значення за 2012–2018 рр.

Досліджуючи частку населення віком 15-64 р. у загальній віковій структурі населення Волинської області слід відмітити, що вона становить 67,8 % у середньому за 2012-2018 рр. Найвищі показники відсотка населення у працездатному віці характерні для міст обласного підпорядкування – понад 70 % (рис. 2.6, додаток Ж). Серед адміністративних районів найбільша частка населення віком 15-64 р. у Іваничівському (67,3 %), Луцькому (66,7 %), Рожищенському (66,3 %), Старовижівському (66,3 %) районах. Найнижча частка працездатного населення (менше 64 %) у Турійському та Камінь-Каширському районах. Для решти районів цей показник знаходиться у межах 65,0–66,0 %. Яскраво виражених територіальних закономірностей у розподілі частки населення віком 15-64 р. на території Волинської області не виявлено.

Збільшення частки працездатного населення у віковій структурі населення впродовж 2012–2018 рр. відбувалося лише у 6 адміністративно-територіальних одиницях Волинської області: Любешівському (+0,8 %), Маневицькому (+0,5 %), Любомльському (+0,4 %), Турійському (+0,2 %), Шацькому (+0,1 %) районах та м. Нововолинськ (+0,1 %) (додаток Ж). Географічно це переважно північна частина області. Найінтенсивніше зменшувався відсоток населення віком 15-64 р. у найрозвиненіших територіях області: м. Луцьк (-2,6 %), м. Ковель (-2,5 %), Луцькому районі (-1,6 %), що вказує на несприятливі тенденції трансформації вікової структури та трудового потенціалу. У решті адміністративно-територіальних одиниць Волинської області скорочення частки працездатного населення становило менше 1 %. Загалом у Волинській області частка населення у віці 15-64 р. за період 2012-2018 скоротилася на 0,9 %.

65 років і старші. Чисельність населення Волинської області віком 65 і більше років станом на 1.01.18 р. становила 134,2 тис. осіб [151]. За період

2012–2018 рр. загальна чисельність населення віком понад 64 р. зросла на 1,6 тис. осіб. Збільшення відмічено у 3 із 4 містах обласного підпорядкування, крім м. Нововолинськ. Особливо високі показники у м. Луцьк (+3,2 тис. осіб) та м. Ковель (+1,2 тис. осіб). Серед адміністративних районів збільшення чисельності населення старшого віку відбулося у Луцькому (+636 осіб), Горохівському (+30 осіб), Локачинському (+48 осіб), Ратнівському (+33 особи). У решті адміністративно-територіальних одиницях відбулося скорочення числа населення у віці 65 і більше років (додаток Ж). Отже, зростання числа людей старшого віку відбувається насамперед у найрозвиненіших територіях області при одночасному зменшенні кількості осіб працездатного віку.

Найвищі темпи просту післяпрацездатного населення у 2012–2016 рр. були у м. Ковель (в середньому +47,8 ‰ за рік), м. Луцьк (+36,5 ‰), Луцькому районі (+21,5 ‰), м. Володимир-Волинський (+17,3 ‰). Найвищі темпи скорочення населення у віці понад 64 роки відмічені у Ковельському (-19,8 ‰), Любомльському (-19,5 ‰), Турійському (-19,0 ‰), Володимир-Волинському (-18,2 ‰), Маневицькому (-18,0 ‰) районах.

Аналізуючи частку населення віком 65 років і більше у загальній віковій структурі населення Волинської області слід відмітити, що вона становить 12,8 % у середньому за 2012–2018 рр. Серед адміністративних районів найбільш регресивна структура населення у південно-західній частині області: Горохівському (17,4 %), Локачинському (16,3 %), Іваничівському (16,0 %), Турійському (15,7 %) (рис. 2.6, додаток Ж). Найнижча частка населення віком понад 64 р. (менше 12 %) у містах обласного підпорядкування Луцьк (10,7 %), Ковель (9,5 %) та у Камінь-Каширському, Любешівському, Луцькому районах. У Волинській області простежується загальна закономірність (без урахування міст обласного підпорядкування у який найнижчі показники) зменшення частки населення у віці понад 64 р. у напрямку із півдня на північ. Тобто, населення північних районів та найбільших міст має більші перспективи розвитку ТП.

Збільшення частки післяпрацездатного населення впродовж 2012–2018 рр. відмічалось в обласних містах Ковель (+1,7 %), Луцьк (+1,4 %),

Володимир-Волинський (+0,7 %), Локачинському (+0,6 %), Луцькому (+0,6 %), Іваничівському (+0,4 %) районах. У решті районів частка населення старшого віку скорочувалася, що є позитивною тенденцією. Загалом у Волинській області частка населення віком 65 років і більше за період 2012–2018 зростає на 0,1 %.

Узагальнюючим показником, який характеризує вікову структуру населення є навантаження на працездатне населення, який розраховується як відношення чисельності дітей та пенсіонерів до працездатного населення. У середньому за 2012-2018 рр. для Волинської області він становив 475 осіб на 1000 осіб працездатного віку. Найвище навантаження на працездатне населення у Камінь-Каширському районі (559 осіб) за рахунок осіб допрацездатного віку (рис. 2.6, додаток Ж). Для більшості території області цей показник коливається в межах 500–550 осіб. Найнижчі показники на півдні області та у містах обласного підпорядкування. Серед районів це Луцький (499 осіб) та Іваничівський (486 осіб). Міста обласного підпорядкування мають показники менше 415 осіб. Особливо виділяється м. Луцьк із найнижчим у області показником 381 особа на 1000 осіб працездатного віку.

Отже, найбільш прогресивну вікову структуру із перспективними можливостями для подальшого розвитку мають найбільші міста області та північно-східні райони. У центральних та південних районах – навпаки, спостерігається тенденція до старіння населення.

2.2.4. Природний рух населення

Природний рух населення є важливою характеристикою ТП, адже внаслідок процесів народжуваності та смертності відбувається зміна поколінь, відтворення населення. Головними процесами природного приросту є народжуваність, смертність, а також їх результуюча природний приріст (скорочення). Аналіз цих показників має важливе значення для комплексної оцінки ТП території.

Народжуваність населення у Волинській області у 2012–2018 рр. становила у середньому 14,2 тис. осіб на рік (додаток Ж). У адміністративно-територіальних одиницях кількість новонароджених прямо пропорційна чисельності населення (рис. 2.7). Вкрай негативною тенденцією є скорочення кількості народжень в усіх адміністративно-територіальних одиницях. Причиною цього є загальне погіршення соціально-економічної ситуації, падіння рівня життя, зниження соціальної допомоги при народженні дитини, інфляція національної валюти та ряд інших чинників. В середньому по області у 2012-2018 рр. відбувається щорічне скорочення народжень на 4,0 % по відношенню до попереднього року. Найвищі темпи скорочення народжуваності (-5 % на рік і більше) були у м. Ковель, м. Нововолинськ, Горохівському, Луцькому, Любешівському, Любомльському районах (додаток Ж).

Для порівняння показників народжуваності між адміністративно-територіальними одиницями варто використовувати коефіцієнт народжуваності – кількість народжень у розрахунку на 1000 осіб наявного населення. Для Волинської області характерний показник народжуваності на рівні 13,7 ‰ у середньому за 2012-2018 рр. Найвищі показники народжуваності (понад 15,0 ‰) спостерігаються на півночі області: Камінь-Каширський (16,6 ‰, найвищий показник у області), Ківерцівський, Ковельський, Ратнівський, Любешівський, Старовижівський райони.

Найнижчі показники народжуваності (менше 13,5 ‰) спостерігаються на півдні області, а також у містах обласного підпорядкування. Особливо низькі значення у містах Нововолинськ (11,2 ‰) та Володимир-Волинський (10,7 ‰, найнижчий показник у області) (додаток Ж). У Волинській області простежується загальна тенденція до збільшення коефіцієнта народжуваності у напрямку із півдня на північ.

Смертність населення у Волинській області у 2012–2018 рр. становила у середньому 13,7 тис. осіб на рік (додаток Ж). У адміністративно-територіальних одиницях кількість смертей прямо пропорційна чисельності населення (рис. 2.7). Спостерігається загальна тенденція до скорочення

кількості померлих. У середньому по області в 2012-2018 рр. відбувається щорічне зменшення смертності на 0,4 % по відношенню до попереднього року. Загальне скорочення кількості смертей спостерігалось у м. Ковель, Іваничівському, Камінь-Каширському, Ковельському, Локачинському, Любешівському, Маневицькому, Старовижівському, Турійському та Шацькому районах. Збільшення смертності відбувалося у решті адміністративно-територіальних одиниць (додаток Ж).

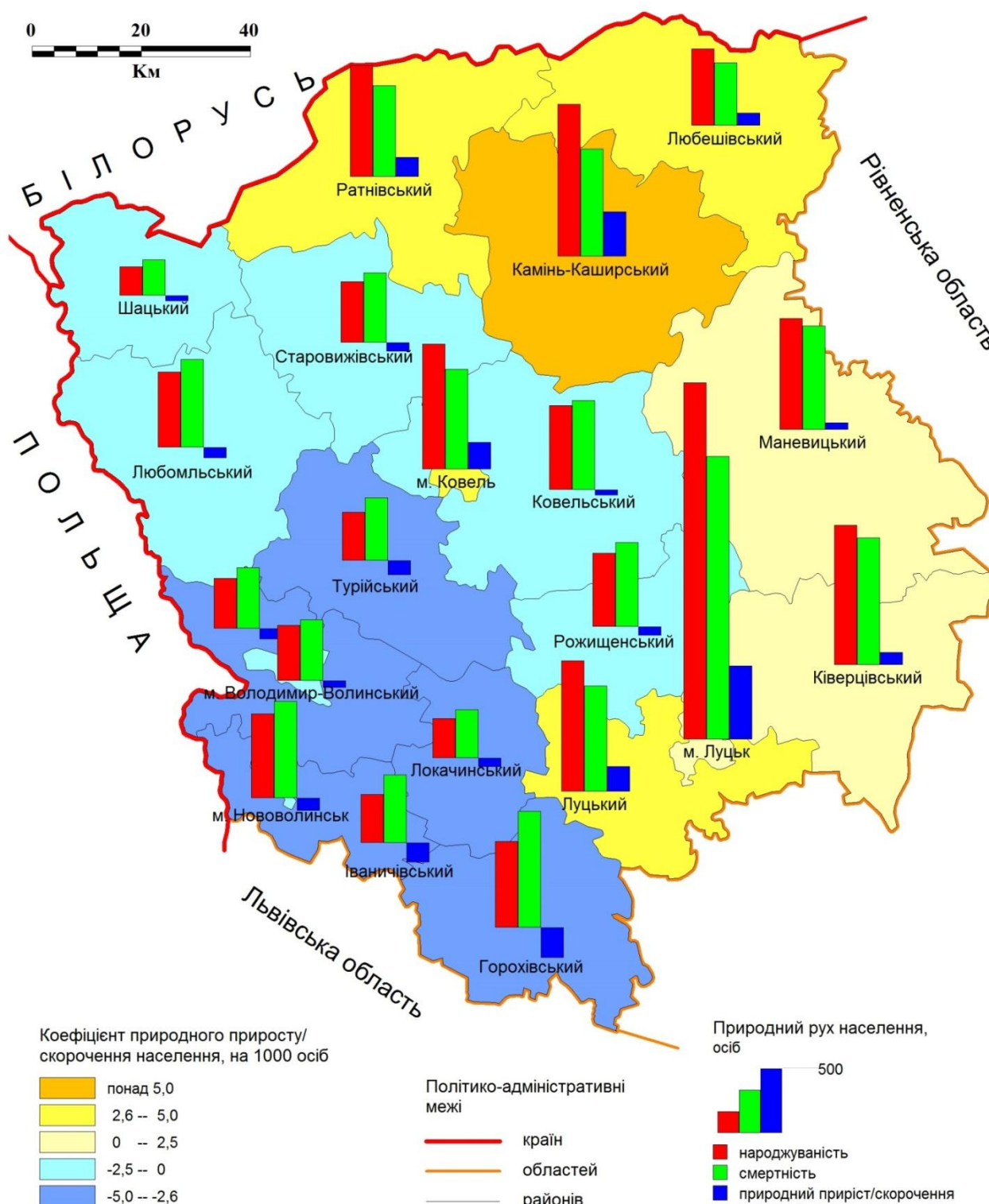

Рис. 2.7. Природний рух населення Волинської області, середньорічні значення за 2012–2018 рр.

Для порівняння показників смертності між адміністративно-територіальними одиницями варто використовувати коефіцієнт смертності – кількість смертей у розрахунку на 1000 осіб наявного населення. Для Волинської області характерний показник смертності на рівні 13,1 ‰ у

середньому за 2012-2018 рр. Найвищі показники смертності (понад 16,0 ‰) спостерігаються у Турійському (17,5 ‰, найвищий показник у області), Володимир-Волинському, Старовижівському, Горохівському, Ковельському, та Любомльському районах.

Найнижчі показники смертності (менше 13,0 ‰) були переважно на півночі області (Ратнівський, Любешівський, Луцький, Камінь-Каширський райони), а також у містах обласного підпорядкування (додаток Ж). Найнижчі показники смертності у Волинській області відмічені у містах обласного підпорядкування, що пов'язано з кращими умовами проживання та більш якісними медичними послугами. Особливо виділяється м. Луцьк, показник смертності якого (9,6 ‰) в 1,8 разів нижчий ніж у Турійському районі. Чітко виражених територіальних закономірностей у розподілі коефіцієнта смертності по території Волинської області не виявлено.

Природний приріст (скорочення) населення у Волинській області у 2012–2018 рр. становив у середньому +0,5 тис. осіб на рік (додаток Ж). До 2015 р. природний приріст в області був додатний, а з 2015 р. – від'ємний. Спостерігається загальна тенденція до скорочення показника і перехід його з додатний до від'ємних значень. У розрізі адміністративно-територіальних одиниць величина природного приросту населення варіює у значних межах (рис. 2.7). Від +536 осіб на рік (у середньому протягом 2012-2018 рр.) у м. Луцьк до -230 осіб у Горохівському районі. Зростання населення внаслідок природного приросту спостерігається у північно-східній, східній та південно-східній частинах Волинської області (додаток Ж) у 8 адміністративно-територіальних одиницях (м. Луцьк, м. Ковель, Камінь-Каширський, Луцький, Ратнівський, Любешівський, Ківерцівський, Маневицький адміністративні райони). На решті території області, переважно в центральній та західній частині, відбувалося природне скорочення населення внаслідок переважання смертності над народжуваністю.

Коефіцієнт природного приросту (скорочення) населення дозволяє порівнювати показники природного руху населення між адміністративно-

територіальними одиницями. В цілому для Волинської області характерний природний приріст (скорочення) населення на рівні +0,5 ‰ у середньому за 2012–2018 рр. Найвищі показники природного приросту спостерігаються на півночі області (Камінь-Каширський (+5,2 ‰, найвищий показник у області), Ратнівський, Любешівський райони), у Луцькому районі та м. Ковель (рис. 2.7, додаток Ж).

Найнижчі показники природного скорочення населення (менше -3,0 ‰) спостерігаються на півдні області у Локачинському, Володимир-Волинському, Турійському, Іваничівському та Горохівському (-4,4 ‰, найнижчий показник у області) адміністративних районах (додаток Ж).

Загалом у Волинській області простежується тенденція до зниження показників природного приросту населення та переходу його від додатних до від'ємних значень у напрямку із північного сходу на південний захід.

Важливе значення для аналізу демографічної складової трудового потенціалу є дослідження *смертності за причинами*. Воно дозволяє опосередковано виявити негативні соціальні явища і процеси у суспільстві, оцінити сприятливість території для проживання, прослідкувати перспективи розвитку трудового потенціалу.

Згідно Міжнародної статистичної класифікації хвороб та проблем, пов'язаних зі здоров'ям (МКХ-10) на території Волинської області виділяються такі основні групи причин смерті: від хвороб системи кровообігу (68,0 % у середньому за 2012-2018 рр.), від новоутворень (11,0 %), від зовнішніх причин (6,5 %), від хвороб органів травлення (4,6 %), від хвороб органів дихання (3,8 %), від деяких інфекційних та паразитарних хвороб (1,8 %), інші причини (3,5 %).

Понад 2/3 смертей у Волинській області відбувається внаслідок хвороб системи кровообігу (додаток 3). Приблизно такий же відсоток спостерігається і загалом по Україні та країнах Європи. Проте у розрізі районів Волинської області спостерігаються значні відмінності у розподілі показника. У середньому протягом 2012-2018 рр. найвищу частку хвороб системи кровообігу

(понад 70 %) у Волинській області мають Ковельський, Любомльський, Володимир-Волинський, Шацький, Локачинський, Ратнівський, Камінь-Каширський райони та м. Ковель (рис. 2.8). Переважно це райони північної частини області. Особливо високі показники у Ковельському районі – 78,3 %, що на 10 % перевищує середньообласні показники. Найнижчу частку (менше 67 %) хвороб системи кровообігу серед причин смертності мають Ківерцівський, Горохівський райони і міста Нововолинськ та Луцьк, що розташовані у південній частині області. Яскраво виражених географічних закономірностей у розподілі хвороб органів кровообігу на території Волинської області не виявлено.

Важливим та ще не до кінця вивченим індикатором соціального благополуччя сьогодні є смертність від хвороб новоутворень, які частіше у розмовній мові називають онкологічними захворюваннями. Середньорічний показник по Волинській області у 2012-2018 рр. становив 11,0 % (додаток 3), що є другою найпоширенішою причиною смертності після хвороб органів кровообігу. Найвища частка хвороб новоутворень серед причин смертності (понад 11,5 %) у містах обласного підпорядкування. Особливо виділяється м. Луцьк – 18,2 %. Найнижчий відсоток (9 %) відмічено у Ратнівському, Володимир-Волинському, Шацькому, Старовижівському, Ківерцівському, Любомльському, Ковельському адміністративних районах (рис. 2.8).

На перший погляд може здатися, що онкозахворювання більш поширені у великих містах та на півдні області, а на півночі ситуація знано краща. Проте, це не відповідає дійсності. Онкологічні центри та відділення є лише у великих містах, а тому смертність фіксується за місцем лікування. Тому говорити про якісь територіальні особливості даного захворювання не доводиться.

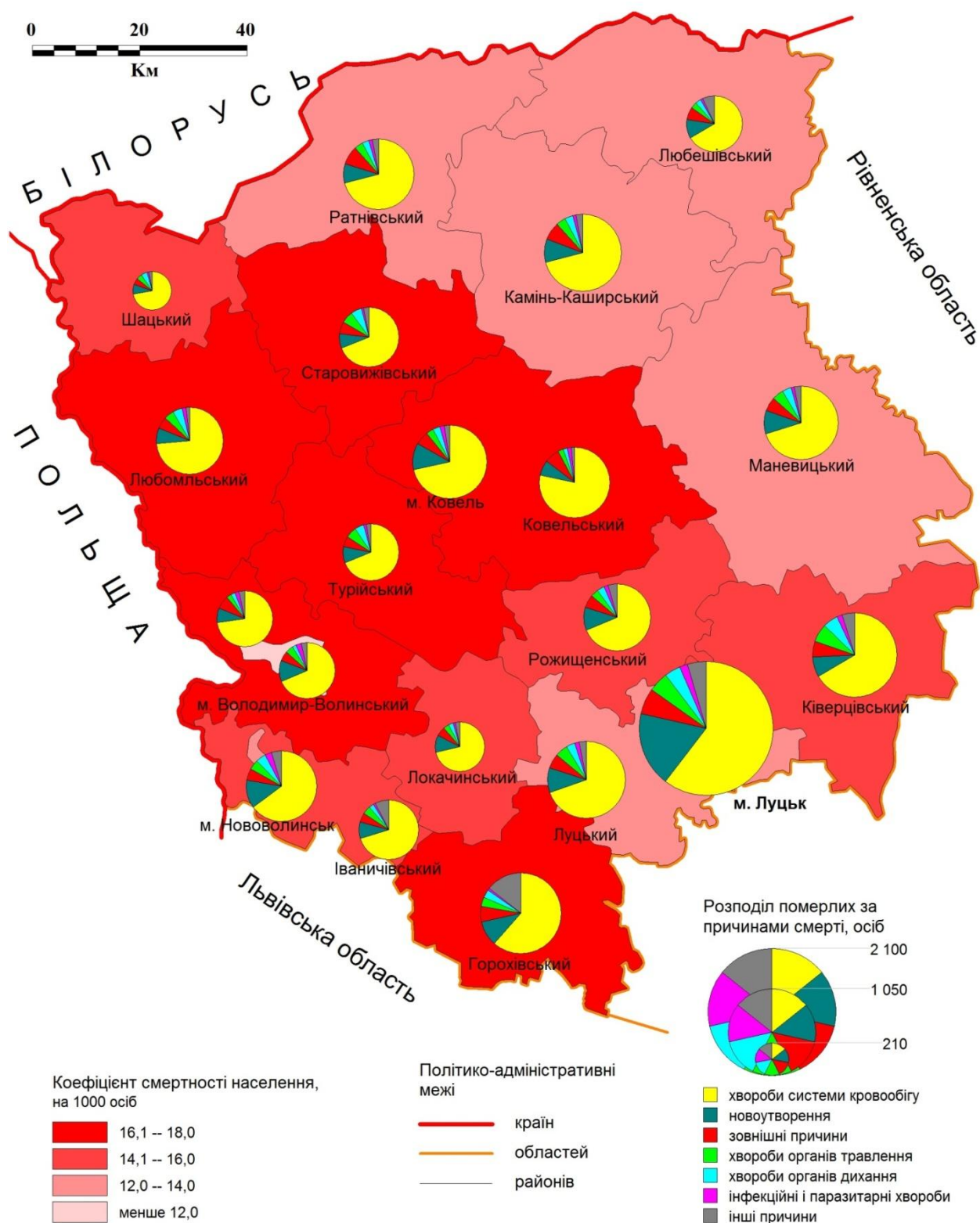

Рис. 2.8. Смертність населення Волинської області, середньорічні значення за 2012–2018 рр.

Третє місце серед причин смертності у Волинській області займає смертність від зовнішніх причин. Сюди входять різноманітні нещасні випадки, ДТП, утоплення, отруєння, самогубства, вбивства та ін. Цей показник є своєрідним індикатором соціального благополуччя території. У Волинській області у 2012-2018 рр. частка смертей від зовнішніх причин становила у середньому 6,5 % (додаток 3). Найвищі показники (понад 7 %) мають Ратнівський, Володимир-Волинський, Камінь-Каширський, Любешівський, Ковельський райони. Географічно це переважно північна частина області із несприятливою соціально-економічною ситуацією. Найнижча частка смертності від зовнішніх причин (менше 6 %) у Любомльському, Шацькому, Іваничівському районах та м. Нововолинськ (рис. 2.8). Відповідь на запитання, чому у містах обласного підпорядкування показники смертності від зовнішніх причин не є найнижчими в області полягає в тому, що для них характерний високий виробничий травматизм (як наслідок розвитку промисловості) та ДТП (через інтенсивний розвиток автомобільного транспорту у порівнянні з аграрними територіями).

Смертність від хвороб органів травлення опосередковано вказує на якість харчування населення. Вони є четвертою найбільшою причиною смертності населення Волинської області – 4,6 % у середньому за 2012-2018 рр. Найвищі показники (понад 6 %) мають Ківерцівський, Турійський, Старовижівський Ратнівський, райони. Найнижча частка смертності від хвороб органів травлення (менше 4 %) у Рожищенському, Горохівському, Локачинському, Любешівському, Володимир-Волинському, Ковельському районах та м. Ковель (рис. 2.8). Певних географічних закономірностей у поширенні захворювання даного типу не спостерігається.

Отже, яскраво виражених закономірностей у розподілі показників смертності населення від певних типів захворювання на території Волинської області не прослідковується.

2.2.5. Міграції населення

Важливе значення при аналізі демографічної складової ТП є характеристика міграційних рухів населення. Міграції населення здійснюють перерозподіл трудових ресурсів між територіями. Відтворення населення внаслідок природного руху носить повільний поступовий характер і часто не може задовольнити вимоги економіки, що інтенсивно розвивається. У такому випадку нестача робочої сили компенсується за рахунок міграцій. Крім того, міграції населення є своєрідним індикатором соціально-економічного розвитку регіону: для територій, що розвиваються характерний притік населення, для депресивних регіонів – масовий відтік трудових ресурсів. Головними показниками міграційного руху населення є прибуття, вибуття, а також їх результуюча – сальдо міграції.

Прибуття. Чисельність прибулих у Волинську область у 2012–2018 рр. становила у середньому 13,6 тис. осіб на рік (додаток Ж). У адміністративно-територіальних одиницях кількість прибулих прямо пропорційна чисельності населення (рис. 2.9, додаток Ж). Для порівняння показників прибуття між районами слід використати коефіцієнт прибуття – кількість прибулих у розрахунку на 1000 осіб наявного населення. Для Волинської області характерний показник на рівні 13,1 ‰ у середньому за 2012-2018 рр. Найвищі показники (понад 15,0 ‰) мають м. Володимир-Волинський (21,0 ‰), м. Луцьк (15,7 ‰), Володимир-Волинський (19,6 ‰), Луцький (18,1 ‰), Турійський (17,8 ‰), Ковельський (15,2 ‰) райони. Територіально це найбільші міста та прилеглі до них території, для яких характерні субурбанізаційні процеси.

Найнижчі показники прибуття (менше 10 ‰) спостерігаються у Рожищенському (9,6 ‰), Ратнівському (9,5 ‰), Старовижівському (9,5 ‰), Любешівському (9,1 ‰), Любомльському (8,9 ‰), Локачинському (8,3 ‰) районах (додаток Ж).

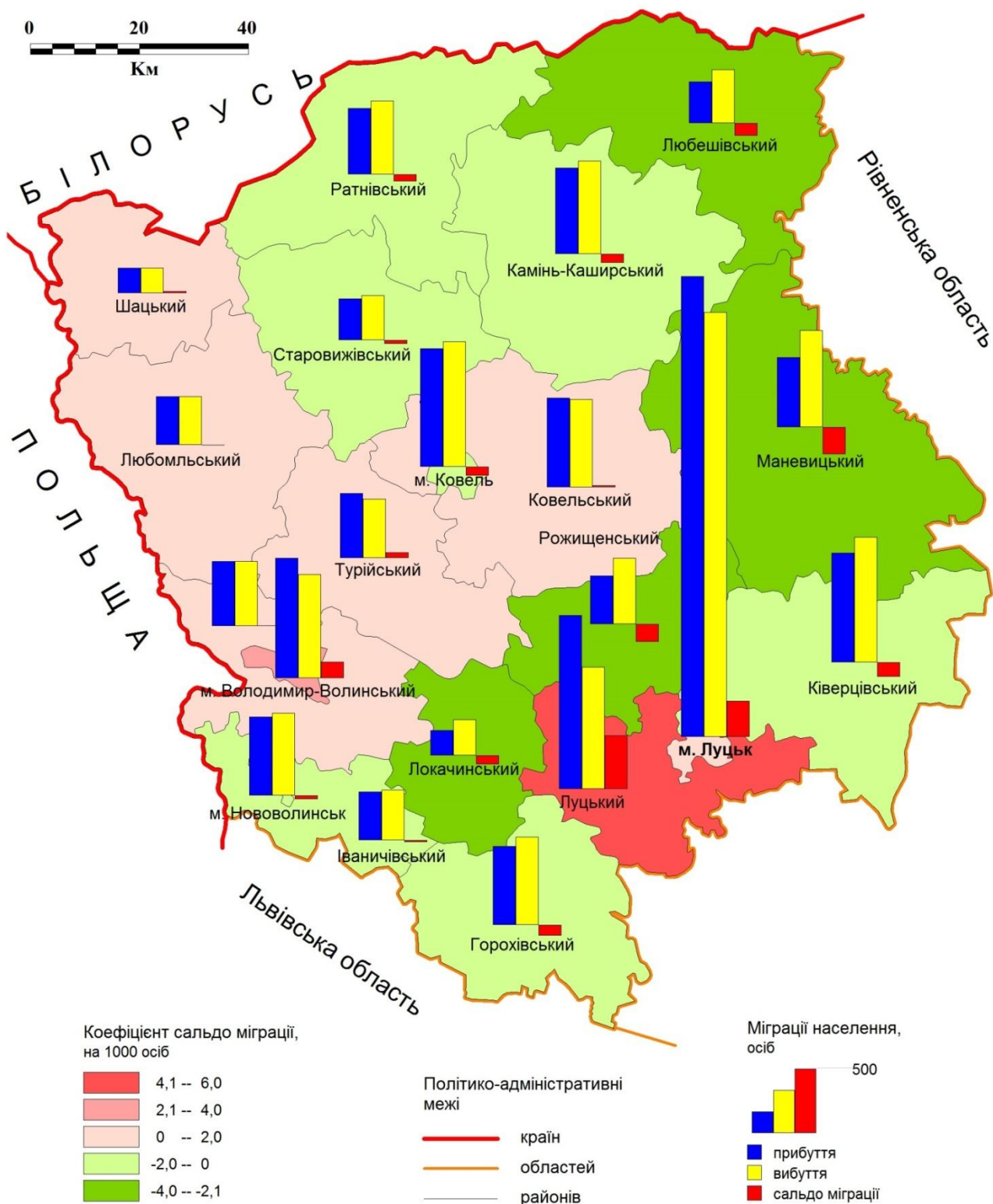

Рис. 2.9. Міграції населення Волинської області, середньорічні значення за 2012–2018 рр.

Вибуття. Чисельність вибулих з Волинської області у 2012–2018 рр. становила у середньому 13,7 тис. осіб на рік (додаток Ж). У районах та містах

кількість вибулих пропорційна загальній чисельності населення (рис. 2.9). Коефіцієнт вибуття у Волинській області у 2012-2018 рр. становив у середньому 13,2 ‰ на рік. Найвищі значення цього показника (понад 14 ‰) у м. Володимир-Волинський (19,5 ‰), м. Луцьк (14,4 ‰) та Володимир-Волинському (18,7 ‰), Турійському (16,6 ‰), Ковельському (15,8 ‰), Ківерцівському (14,4 ‰), Луцькому (14,3 ‰) районах. Найвищі показники вибуття найвищі для тих же районів, що й прибуття. Це свідчить про високу інтенсивність міграційних процесів у великих містах та прилеглих територіях.

Найнижчі показники вибуття (менше 11 ‰) відмічено у Камінь-Каширському (10,9 ‰), Старовижівському (10,7 ‰), Шацькому (10,5 ‰), Ратнівському (10,3 ‰), Любомльському (9,0 ‰) районах та м. Нововолинськ (10,5 ‰) (додаток Ж). Це знову ж повторює картину прибуття.

Сальдо міграції населення є головним показником механічного руху. У Волинській області в 2012–2018рр. воно становило у середньому -81 особу на рік (додаток Ж). У 2012 р. загальне сальдо міграцій було від'ємним (-276 осіб), у 2013-2014 рр. – позитивним (+119–695 осіб), у 2018 р. – різко негативним (-1255 осіб) [147; 148; 149; 150; 151]. Спостерігається загальна часова тенденція до погіршення показника та перехід його до від'ємних значень. У розрізі адміністративно-територіальних одиниць величина сальдо міграції населення варіює у значних межах (рис. 2.9). Від +391 особа на рік (у середньому протягом 2012-2018 рр.) у Луцькому районі до -197 у Маневицькому.

Коефіцієнт сальдо міграції у Волинській області у вказаний період становив -0,1 ‰. Приріст населення внаслідок міграцій спостерігався лише у 8 адміністративно-територіальних одиницях. Найбільше зростало населення у Луцькому районі (+ 6,2 ‰). Помітний міграційний приріст у 2012-2018 рр. спостерігався у містах Володимир-Волинський (+3,1 ‰), Луцьк (+1,2 ‰) та Турійському районі. Незначне перевищення прибулих над вибулими характерно для Шацького, Ковельського, Володимир-Волинського, Любодольського районів (рис. 2.9, додаток Ж).

На решті території відбувалося скорочення населення внаслідок переважання вибуття над прибуттям. Особливо загрозлива ситуація у Любешівському (-2,5 ‰), Локачинському (-3,1 ‰), Рожищенському (-3,2 ‰), Маневицькийому (-3,6 ‰) районах.

Чітко виражених територіальних закономірностей у розподілі показника сальдо міграції не простежується. Додатне загальне сальдо міграції відмічено у західних прикордонних районах, у центрі поблизу м. Ковель, у Луцьку і Луцькому районі.

Отже, аналіз демографічної складової трудового потенціалу Волинської області показав, що яскраво виражених територіальних закономірностей у розподілі показників не прослідковується. Спостерігається загальна тенденція до покращення показників ТП у напрямку із півдня на північ, а також у найбільших містах та прилеглих до них територіях. Найбільш несприятлива ситуація характерна для центральних та південних районів області.

2.3. Соціальна складова трудового потенціалу

Соціальна складова трудового потенціалу показує розвиток людського суспільства загалом, рівень сформованості соціальних інститутів території, специфіку взаємовідносин та взаємодії між людьми та людськими спільнотами. Якщо демографічна складова характеризує переважно «кількісні» характеристики ТП, то соціальна описує його «якісні» показники, які реалізуються чи можуть бути реалізовані у економічній діяльності. Часто показниками соціальної складової є психологічні характеристики індивідів та груп людей, які не піддаються чіткій фіксації (наприклад менталітет, толерантність до інакомислення, релігійна терпимість та ін.). Ці складові трудового потенціалу переважно не фіксуються вітчизняною статистикою.

Важливою характеристикою ТП, що показує рівень соціального забезпечення та одночасно вказує на рівень працездатності населення є *пенсійне забезпечення*. Загальна чисельність пенсіонерів у Волинській області

за 2012–2018 рр. скоротилася на 10,2 тис. осіб. Середньорічні темпи скорочення кількості пенсіонерів становили близько 1 % по відношенню до попереднього року. Це пов'язано із складною соціально-економічною ситуацією у нашій державі, внаслідок чого уряд змушений вдатися до режиму жорсткої економії. Сьогодні змінюються умови щодо надання пенсійного забезпечення: підвищується пенсійний вік у жінок (до 60 р.), планується підвищення пенсійного віку у чоловіків, знижується середній розмір пенсії для багатьох груп населення та ін. Приріст пенсіонерів спостерігався лише у м. Луцьк (+562 особи) та Луцькому районі (+50 осіб), що пояснюється великою кількістю внутрішньо переміщених осіб зі Сходу України, які в основній своїй масі є пенсіонерами [121].

Середньорічна кількість пенсіонерів у Волинській області у 2012-2018 рр. становила 268,3 тис. осіб, що складає 25,8 % від загальної чисельності населення. Це досить високий показник, враховуючи те, що частка людей старшого віку (65 р. і старші) у Волинській області становить 12,8 %. Це вказує, що значна частина працездатного населення отримує пенсійне забезпечення, що є негативною характеристикою трудового потенціалу.

Найбільше пенсіонерів Волинської області зосереджено у м. Луцьк (18,9 % від загальної кількості), Ковельському (10,3 %), Камінь-Каширському (6,5 %), Володимир-Волинському (6,0 %), Горохівському (5,9 %), Ківерцівському (5,9 %) районах та м. Нововолинськ (6,1 %) (рис. 2.10, додаток И). Високі показники Володимир-Волинського та Ковельського районів пов'язані із особливостями медичної статистики у Волинській області: дані по містах обласного підпорядкування Володимир-Волинський та Ковель включені до відповідних адміністративних районів. Велика кількість пенсіонерів у Камінь-Каширському, Горохівському, Ківерцівському районах пояснюється значною, як для Волині чисельністю населення.

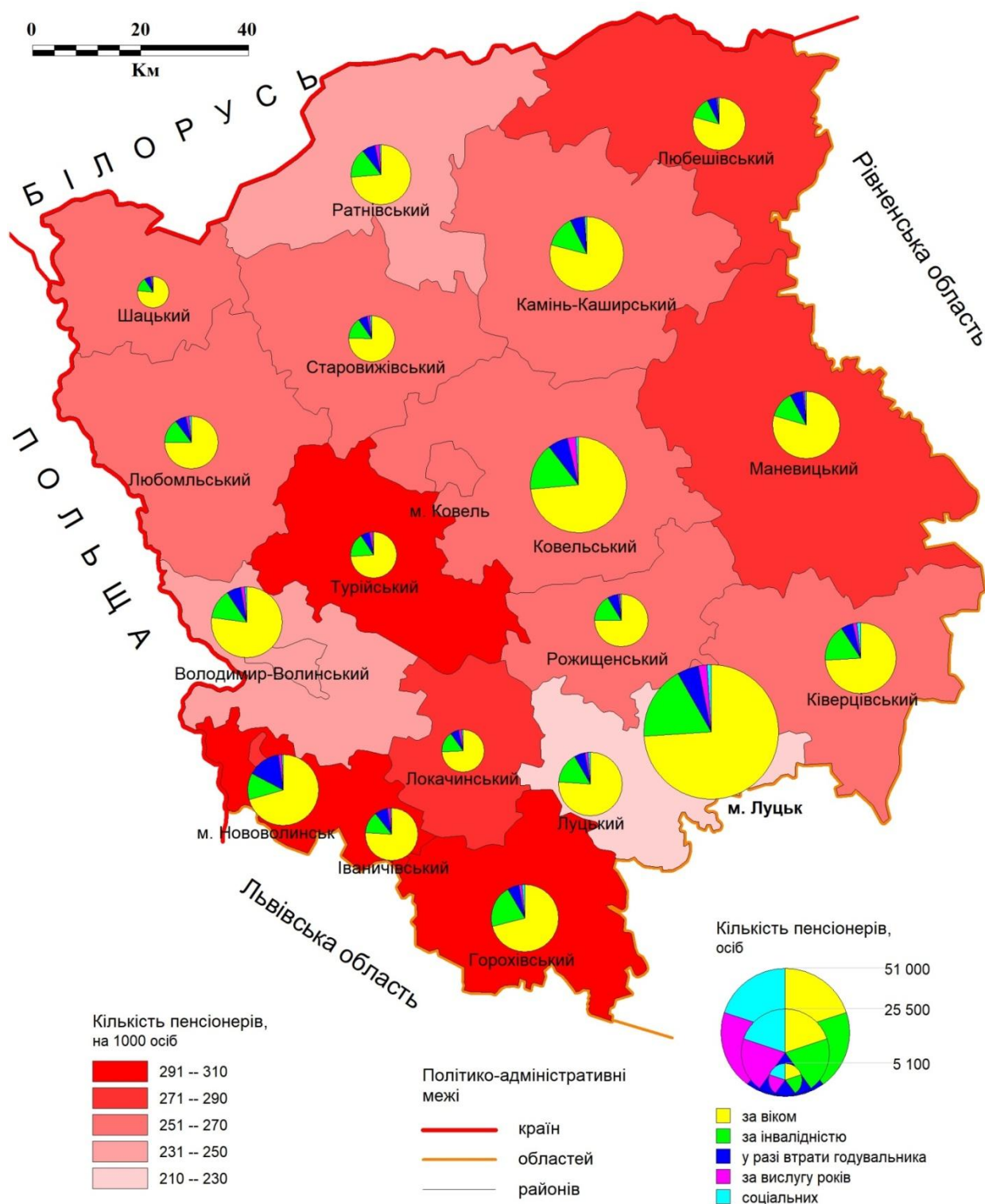

Рис. 2.10. Чисельність та структура пенсіонерів у Волинській області, середньорічні значення за 2012–2018 рр.

Крім того, згідно ст. 2 Закону України «Про правовий режим території, що зазнала радіоактивного забруднення внаслідок Чорнобильської катастрофи», Камінь-Каширський район відноситься до III зони гарантованого

добровільного відселення [50]. Найменше пенсіонерів у районах із малою чисельністю населення: Локачинському, Старовижівському, Турійському, Шацькому (додаток И). Тобто, загальна чисельність пенсіонерів прямо пропорційна загальній чисельності населення.

Набагато більше інформації про розподіл осіб, які отримують пенсійне забезпечення містить відносний показник кількості пенсіонерів у розрахунку на 1000 осіб наявного населення. Він показує території із підвищеною часткою пенсіонерів по відношенню до середньообласного показника. Для Волинської області у 2012-2018 рр. спостерігався середній показник 258 пенсіонерів на 1000 осіб. Проте у розрізі адміністративних районів відмічені значні варіації. Найбільше пенсіонерів по відношенню до загальної чисельності населення у Горохівському районі (рис. 2.10, додаток И) 302 особи. Це на 17 % перевищує середній по області показник. Високі показники (понад 270 осіб) мають Іваничівський, Турійський, Любешівський, м. Нововолинськ, Локачинський, Рожищенський, Камінь-Каширський, Маневицький райони. Географічно це два ареали: південна частина області та північно-східна частина області. У південній частині області спостерігається найгірша демографічна ситуація і найстарше населення. Відповідно, там же і найвища частка пенсіонерів. Північно-східна частина області (Любешівський, Камінь-Каширський, Маневицький) – це територія, яка постраждала внаслідок аварії на ЧАЕС.

Найменше пенсіонерів у Луцькому районі (219 осіб, найнижчий показник у області), Луцькому та Ратнівському районах (менше 240 осіб на 1000 населення). Це свідчить про здоров'я мешканців та молоде населення.

Проаналізуємо структуру пенсіонерів у Волинській області. Загалом по області у 2012-2018 рр. характерна така структура осіб, що отримують від держави пенсійну допомогу: 74,8 % – пенсії за віком, 15,3 % – пенсії за інвалідністю, 6,8 % – пенсії у разі втрати годувальника, 1,6 % – пенсії за вислугу років, 1,0 % – соціальні пенсії (додаток И).

Найбільша частка (майже 3/4) у загальній структурі припадає на пенсії за віком. Це цілком закономірний показники, як і загалом по Україні. Серед

адміністративних районів найвищі показники (понад 77 %) мають Маневицький, Любешівський, Камінь-Каширський, Володимир-Волинський (разом з м. Володимир-Волинський) райони (додаток І). Вищі середнього по області відсотки мають Шацький, Іваничівський, Луцький, Старовижівський райони. У територіальному відношенні це переважно північна частина області. На перший погляд, висока частка пенсіонерів за віком мала б свідчити про несприятливу демографічну структуру населення, переважання осіб старшого віку. Проте це не зовсім так, адже у північних районах демографічна ситуація виглядає кращою, ніж у південних. Причина полягає в тому, що ми аналізуємо не абсолютні показники, а їх частку. В даному випадку, висока частка пенсіонерів за віком вказує на позитивні моменти, адже це означає менше пенсій за інвалідністю, у разі втрати годувальника та ін.

Найменший відсоток осіб, які отримують пенсійну допомогу за віком і, відповідно, більший відсоток на інші види пенсій, у Горохівському районі (71,0 %) та м. Нововолинськ (70,4 %) (рис. 2.10, додаток І).

Другим найпоширенішим видом пенсійних виплат у Волинській області є пенсії за інвалідністю. Їх частка опосередковано показує стан здоров'я населення, рівень розвитку сфери охорони здоров'я, рівень виробничого та побутового травматизму. Найвища частка пенсій за інвалідністю у 2012-2018 рр. у Волинській області була у Горохівському, Турійському, Ківерцівському, Рожищенському, Локачинському районах та м. Луцьк (додаток І). Географічно це переважно південна та центральна частини області. Найменший відсоток (менше 14 %) спостерігався у Камінь-Каширському, Володимир-Волинському, Іваничівському Любешівському, Маневицькому районах та м. Нововолинськ (рис. 2.10).

Частка пенсій у випадку втрати годувальника є третім за величиною видом пенсійних виплат у Волинській області. Найвищий відсоток (15,3 %) спостерігається у м. Нововолинськ, що більш як у 2 рази перевищує середній по області (додаток І). Пояснення цьому слід шукати у специфіці міста Нововолинськ. Це шахтарське місто із підвищеним травматизмом на

виробництві (часто навіть загибель) та найгіршою криміногенною ситуацією в області. Підвищена частка (понад 7 %) відмічається також у Іваничівському та Ратнівському районах. Найменший відсоток пенсій даного типу (6 % і менше) у Камінь-Каширському, Любешівському, Горохівському, Луцькому, Ківерцівському районах та у м. Луцьк.

Пенсії за вислугу років встановлюються окремим категоріям громадян, зайнятих на роботах, виконання яких призводить до втрати професійної працездатності або придатності до настання віку, що дає право на пенсію за віком. Це, як правило, шкідливі виробництва, або виконання яких несе загрозу здоров'ю та життю працівника (військовослужбовці, поліція, працівники МНС та ін.). Частка таких пенсій не висока та становить 1,8 % у середньому по області, проте у деяких районах спостерігається підвищений показник (Ковельський – 2,9 %, Локачинський – 2,7 %), а у деяких понижений (Любешівський – 0,8 %, Маневицький – 0,8 %, Камінь-Каширський – 0,4 %) (додаток И). Високий відсоток у м. Ковелі пояснюється наявністю потужного залізничного вузла та високою часткою населення, зайнятою у залізничній сфері для якої характерний підвищений травматизм. Низький відсоток північно-східних районів вказує на відсутність небезпечних виробництв та низький загальний рівень розвитку територій.

Соціальні пенсії – це особливий вид соціальних виплат, для осіб, які потребують допомоги, але не мають права на вище перераховані види пенсій (особи без трудового стажу, малозабезпечені, особи без громадянства, іноземці, які постійно проживають в Україні, біженці та ін.). Частка цих пенсій найменша у загальній структурі пенсійних виплат та становить 0,9 % у середньому по області протягом 2012-2018 рр. Проте у деяких районах спостерігається підвищена частка соціальних пенсій (Ківерцівський – 1,6 %, Любомльський – 1,5 %, Горохівський – 1,2 %, Старовижівський – 1,2 %), а у деяких понижена (Шацький – 0,8 %, м. Нововолинськ – 0,7 %, Маневицький – 0,6 %, Іваничівський – 0,5 %) (додаток И).

В результаті проведеного аналізу встановлено, що чітко виражених географічних закономірностей у структурі пенсійних виплат по території Волинської області не прослідковується.

Важливою соціальною характеристикою трудового потенціалу території є ставлення до осіб з обмеженими можливостями або до інвалідів. Це показує загальний рівень розвитку соціальної сфери загалом та медичного забезпечення зокрема, толерантність у суспільстві. Тому важливо проаналізувати територіальні особливості такого явища, як *інвалідність* у межах Волинської області. Інвалідність – соціальна недостатність внаслідок обмеження життєдіяльності людини, яка викликана порушенням здоров'я зі стійким розладом функцій організму, що призводить до необхідності соціального захисту і допомоги [55].

Загальна чисельність інвалідів у Волинській області у 2012-2018 рр. змінювалася мало та становила у середньому 64,2 тис. осіб, що складає 6,2 % від загальної чисельності населення та 24 % від кількості осіб, що отримують пенсійне забезпечення. У загальній характеристиці ТП кількість інвалідів є показником-дестимулятором (чим вищий показник, тим гірша загальна ситуація), адже інваліди мають обмежені можливості до праці і потребують утримання зі сторони держави.

Протягом 2012-2018 рр. кількість інвалідів у Волинській області скоротилася на 91 особу, складає лише 0,14 %. Середньорічні темпи скорочення кількості інвалідів становили близько 0,03 % по відношенню до попереднього року. Проте у розрізі адміністративних районів спостерігалися діаметрально протилежні тенденції. Приріст загальної кількості інвалідів був у Ратнівському (+168 осіб), Іваничівському (+145 осіб), Луцькому (+136 осіб), м. Нововолинськ (+75 осіб), Локачинському (+13 осіб), Любешівському (+13 осіб) районах (додаток И). Проте, враховуючи різну чисельність населення, краще ілюструють загальну ситуацію темпи приросту кількості інвалідів у адміністративно-територіальних одиницях. Так, за темпами приросту виділяються Іваничівський (у середньому +1,81 % по відношенню до

попереднього року за 2012-2016 рр.), Ратнівський (+1,46 %), Луцький (+1,01 %) райони. Дещо нижчі темпи у м. Нововолинськ (+0,45 %), Локачинському (+0,24 %), Любешівському (+0,16 %) районах (додаток И).

Скорочення кількості інвалідів у 2012-2018 рр. було у решті адміністративних одиниць. За абсолютними показниками виділяються м. Луцьк (-91 особа), Ковельський (разом з м. Ковель) (-184 особи), Горохівський (-91 особа), Рожищенський (-79 осіб), Любомльський (-62 особи) райони. За відносними – Старовижівський (у середньому -0,78 % по відношенню до попереднього року за 2012-2016 рр.), Рожищенський (-0,76 %), Ковельський (-0,72 %), Шацький (-0,68 %) райони.

Загальна чисельність інвалідів у розрізі адміністративно-територіальних одиниць прямо пропорційна кількості населення. Найбільше їх сконцентровано у м. Луцьк (22,6 % від загальної кількості), Ковельському (9,9 %), Горохівському (6,7 %), Ківерцівському (5,8 %), Камінь-Каширському (5,6 %) районах та м. Нововолинськ (6,4 %) (рис. 2.11, додаток И). Високі показники Володимир-Волинського та Ковельського районів пов'язані із особливостями медичної статистики в Волинській області: дані по містах обласного підпорядкування Володимир-Волинський та Ковель включені до відповідних адміністративних районів.

Найменше інвалідів (менше 3 %) у районах із малою чисельністю населення: Старовижівському, Локачинському, Шацькому (додаток И). Тобто, загальна чисельність пенсіонерів прямо пропорційна загальній чисельності населення.

Біль інформативним показником про розподіл та концентрацію осіб обмеженої працездатності дає відносний показник кількості інвалідів у розрахунку на 1000 осіб наявного населення. Для Волинської області у 2012-2018 рр. спостерігався середній показник 62 інваліди на 1000 осіб. Проте у розрізі адміністративних районів відмічені значні варіації показника.

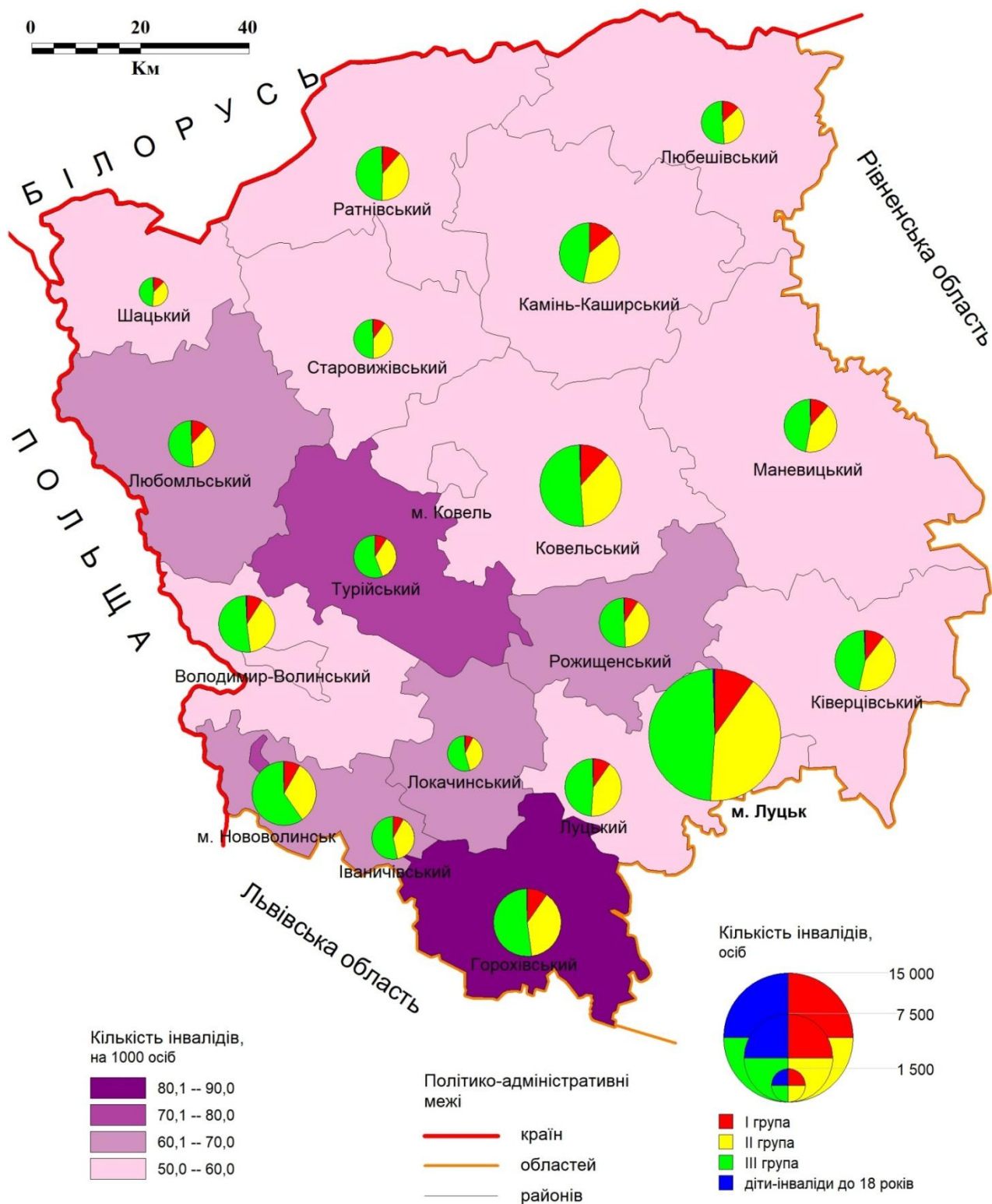

Рис. 2.11. Чисельність та структура інвалідів у Волинській області, середньорічні значення за 2012–2018 рр.

Найбільше інвалідів по відношенню до загальної чисельності населення у Горохівському районі 83 особи (рис. 2.11, додаток І), що на 36 % перевищує

середній по області показник. Високі показники (понад 65 осіб) мають Турійський, Рожищенський райони та міста Нововолинськ, Луцьк. Найменше інвалідів у розрахунку на 1000 осіб у Володимир-Волинському (50 осіб, найнижчий показник у області), Луцькому (52 особи), Старовижівському (54 особи) районах.

Проаналізуємо структуру осіб з обмеженою працездатністю у Волинській області. Загалом по області у 2012-2018 рр. була характерна така структура інвалідів за групами інвалідності: 10,5 % – інваліди I групи, 38,8 % – інваліди II групи, 50,4 – інваліди III групи, 0,3 % – діти-інваліди до 18 років (додаток И).

Найбільшій увазі з боку суспільства потребують інваліди I групи, адже це особи, які не можуть самостійно себе обслуговувати і їм необхідний сторонній догляд. Для першої групи інвалідності характерна нездатність до самообслуговування, нездатність самостійно пересуватися та повна залежність від інших осіб, нездатність до навчання, нездатність до трудової діяльності, нездатність до орієнтації (дезорієнтація), нездатність до спілкування, нездатність контролювати свою поведінку [55]. Це найбільш проблемна група громадян, тому висока їх частка є негативною характеристикою трудового потенціалу території.

Серед адміністративних районів найвищі показники (понад 12 %) мають Камінь-Каширський, Шацький, Любешівський райони (рис. 2.11, додаток И). Вищі від середнього по області відсотки мають Любомльський, Ратнівський, Маневицький, Ковельський, Ківерцівський райони. У територіальному відношенні це північна частина області. Причина цього у нижчому рівні розвитку сфери медичного обслуговування та гіршими природно-екологічними умовами (підвищена вологість повітря, наявність заболочених земель та ін.).

Найменший відсоток інвалідів I групи у Іваничівському (8,3 %), Локачинському (7,6 %) районах та м. Нововолинськ (8,2 %). Нижчі від середньообласних показники мають Старовижівський, Луцький, Горохівський, Турійський, Володимир-Волинський, Рожищенський райони та м. Луцьк

(рис. 2.11, додаток И). Це переважно південна частина області, на якій є великі міста із вищим рівнем розвитку сфери медичного обслуговування.

Для другої групи інвалідності характерна здатність до самообслуговування з використанням допоміжних засобів та за допомогою інших осіб, здатність самостійно пересуватися з використанням допоміжних засобів та (чи) за допомогою інших осіб, здатність до навчання тільки у спеціальних навчальних закладах або за спеціальними програмами в домашніх умовах, здатність до виконання трудової діяльності у спеціально створених умовах з використанням допоміжних засобів та (чи) спеціально обладнаного робочого місця, здатність до орієнтації, що потребує допомоги інших осіб, здатність до спілкування з використанням допоміжних засобів та (чи) за допомогою інших осіб, здатність частково чи повністю контролювати свою поведінку тільки за допомогою сторонніх осіб [55]. У переважній своїй масі інваліди II групи не працюють та потребують пенсійної допомоги від держави.

Найвища частка інвалідів II групи у 2012-2018 рр. у Волинській області (понад 40 %, при середньообласному показнику 38,8 %) була у Ківерцівському (42,6 %, найвищий показник у області), м. Луцьк, Маневицькому, Луцькому, Рожищенському районах (додаток И). Територіально це південно-східна частина області. Вищі від середнього по області відсотки мають також Старовижівський та Камінь-Каширський райони.

Найменший відсоток інвалідів II групи (менше 36 %) у Любешівському, Турійському районах та м. Нововолинськ. Нижчі від середньообласних показники мають Ратнівський, Іваничівський, Шацький, Горохівський, Локачівський, Ковельський, Любомльський райони (додаток И).

Для інвалідів третьої групи характерна здатність до самообслуговування з використанням допоміжних засобів, здатність самостійно пересуватися з тривалішою витратою часу, здатність до навчання в навчальних закладах загального типу при дотриманні спеціального режиму навчального процесу, здатність до виконання трудової діяльності за іншою спеціальністю при відсутності зниження кваліфікації чи зменшенні обсягу виробничої діяльності,

здатність до орієнтації за умови використання допоміжних засобів, здатність до спілкування, що характеризується зниженням швидкості, зменшенням обсягу засвоєння, отримання та передання інформації, часткове зниження здатності самостійно контролювати свою поведінку [55]. Більшість інвалідів III групи працездатного віку працюють та приймають участь у виробництві суспільного продукту.

Ця група складає найбільшу частку у загальній структурі осіб, що потребують допомоги від держави, у зв'язку із зниженням працездатності.

Найвища частка інвалідів III групи у 2012-2018 рр. у Волинській області (понад 53 %, при середньообласному показнику 50,4 %) була у м. Нововолинськ (59,4 %, найвищий показник у області), Турійському, Локачиському, Іваничівському районах. Вищі від середнього по області відсотки мали також Горохівський, Володимир-Волинський, Любешівський, Ковельський, Любомльський, Рожищенський райони (додаток И). У географічному відношенні це переважно західна (за винятком Любешівського району) частина області.

Найменший відсоток інвалідів III групи (менше 48 %) у Маневицькому, Камінь-Каширському, Ківерцівському (46,2 %, найнижча частка у області) районах. Нижчі від середньообласних показники мають Старовижівський, Ратнівський, Луцький, м. Луцьк, Шацький райони (рис. 2.11, додаток И). Територіально це переважно східна (за винятком Шацького району) частина області.

Згідно Закону України «Про охорону дитинства», дитина-інвалід – це дитина із стійким розладом функцій організму, спричиненим захворюванням, травмою або вродженими вадами розумового чи фізичного розвитку, що зумовлюють обмеження її нормальної життєдіяльності та необхідність додаткової соціальної допомоги і захисту [48].

Велика кількість дітей-інвалідів вказує на недоліки охорони здоров'я, низький загальний рівень соціального здоров'я, або про високий дитячий

травматизм, що у свою чергу є наслідком недостатньо розвиненої мережі дошкільних дитячих закладів.

Найвища частка дітей-інвалідів у 2012-2018 рр. у Волинській області (понад 0,5 %, при середньообласному показнику 0,3 %) була у Володимир-Волинському районі (разом із м. Володимир-Волинський). Вищі від середнього по області відсотки мали Ківерцівський, м. Луцьк, Ковельський, Шацький, Старовижівський райони. Найменший відсоток дітей-інвалідів (менше 0,3 %) у Любешівському, Горохівському, Ратнівському, Турійському, Маневицькому, Іваничівському районах. Особливо низькою часткою вирізняється Камінь-Каширський район, де відсоток дітей-інвалідів становить лише 0,02 % (додаток И).

В результаті проведеного дослідження встановлено, що чітко виражених географічних закономірностей у структурі поширення інвалідності по території Волинської області не прослідковується.

Важливе значення для дослідження ТП є аналіз *національного складу населення*. Оскільки різні етноси володіють різним менталітетом, то у них формується й різне ставлення до праці. Крім того, для різних етносів характерна відмінна демографічна поведінка.

Детальний аналіз національного складу населення Волинської області за результатами останнього Всеукраїнського перепису населення був зроблений П. Мручковським [90]. Так, у Волинській області було виявлено 73 народів та національностей, об'єднаних у дев'ять мовних сімей, 21 мовну групу. Найчисельнішою є індоєвропейська мовна сім'я. Найбільшими серед мовних груп є слов'янська (1 054 377 осіб), германська (454 особи), романська (342 особи), вірменська (322 особи), балтійська (149 осіб), тюркська (664 особи), фіно-угорська (255 осіб), картвельська (грузини) (279 осіб).

Найпоширенішим етносом на території Волинської області є українці (96,95 %), які є титульною нацією. Їх частка в розрізі адміністративних районів становить від 99,46 % у Камінь-Каширському районі до 98,17 % у Шацькому. Загалом простежується тенденція до збільшення частки українців у напрямку із

півдня на північ. Північні райони області менше піддавалися асиміляційним процесам та у більшій мірі зберегли традиційний устрій життя. У містах обласного підпорядкування, які у минулому були фокусами міграцій, частка українців дещо нижча, але перевищує 90 %. Найменший відсоток відмічено у обласному центрі м. Луцьк (92,52 %) та інших великих містах (93,75-95,42 %) (рис. 2.12, додаток К).

Хоча Волинська область є прикордонною й має значну протяжність державного кордону, за індексом етнічної різноманітності ($E_p = 0,061$) вона майже моноетнічна. Нижчі показники індексів етнічної різноманітності в Україні мають лише Тернопільська (0,043) та Івано-Франківська (0,049) області. Моноетнічним є як сільське ($E_p = 0,018$), так й міське ($E_p = 0,100$) населення [90].

Другим за чисельністю етносом і одночасно найбільшою етнічною меншиною у Волинській області є росіяни. Їх частка становить 2,38 %. Відсоток росіян у національній структурі населення адміністративних районів варіює від 0,36 % у Любешівському районі до 1,31 % у Ківерцівському. Прослідковується зворотна по відношенню до українців тенденція: збільшення частки у напрямку із півночі на південь. Дещо більшою є частка росіян серед населення міст обласного підпорядкування Ковель, Нововолинськ, Володимир-Волинського (3,65-4,99 %) й обласного центру (6,16 %) (рис. 2.12). Росіяни є другим за чисельністю етносом в усіх адміністративних районах і містах області.

Білоруси є третім за чисельністю етносом та другою національною меншиною у Волинській області. Їх відсоток становить 0,30 % загальної кількості населення. Понад 75 % білорусів проживає у міських населених пунктах. Вони переважно сконцентровані у містах обласного підпорядкування, де їх частка складає 0,48-0,69 %. У адміністративних районах частка білорусів варіює від 0,09 % (Горохівський, Камінь-Каширський, Маневицький райони) до 0,63 % (Шацький район). Частка білорусів помітно вища у районах, прилеглих

до кордону з республікою Білорусь – Шацькому (0,63 %), Ратнівському (0,41 %), Любешівському (0,25 %) (додаток К).

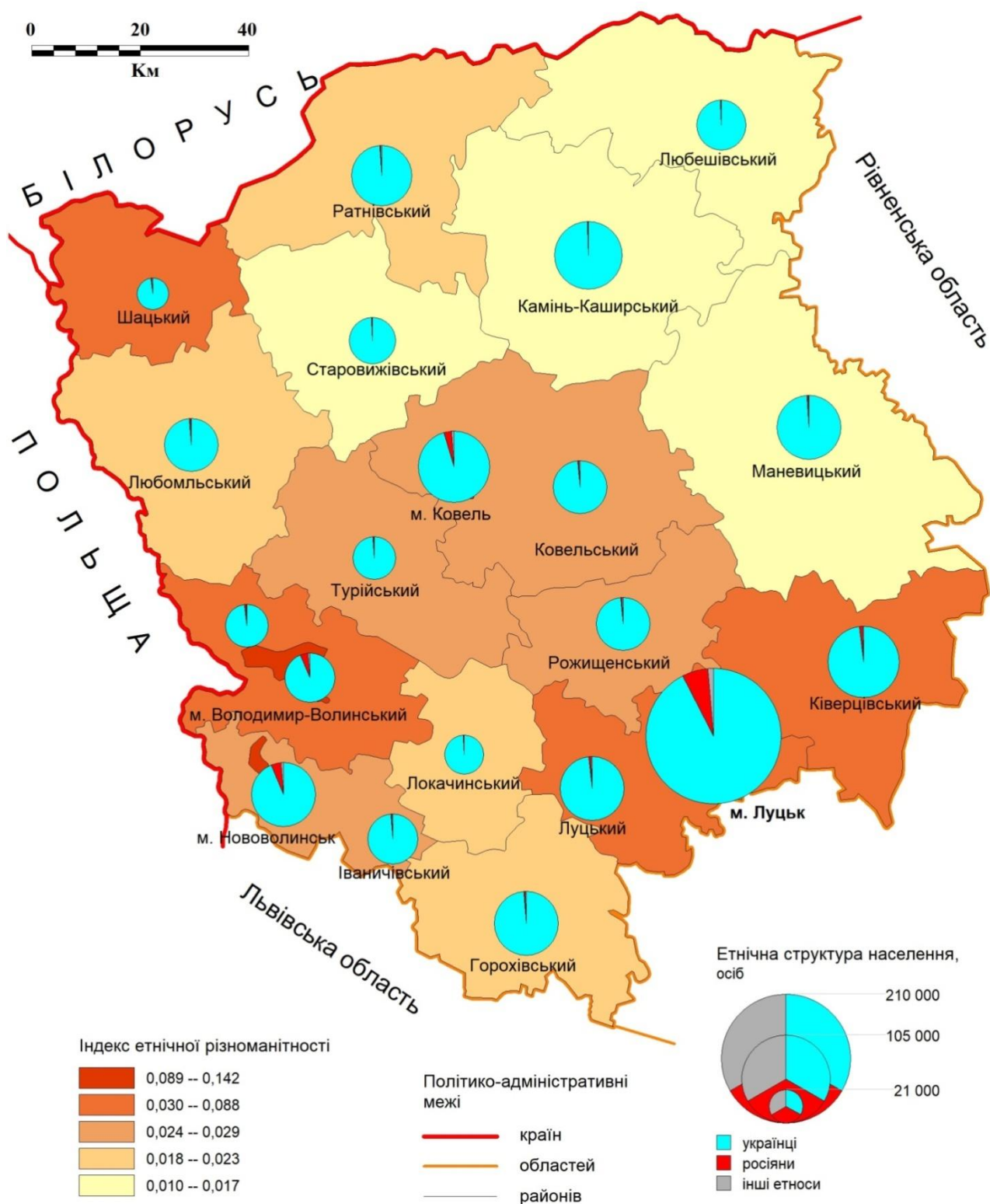

Рис. 2.12. Територіальна диференціація етнічної структури населення Волинської області у 2001 р.

Четвертим етносом у Волинській області є поляки, щоправда вони становлять лише 0,07 % від загальної чисельності населення. Як і інші національні меншини вони проживають переважно у містах (87,2 %), найбільше у обласному центрі (0,17 % людності міста). У адміністративних районах їх частка становить 0,01-0,05 %. Низька частка поляків у етнічній структурі населення Волинської області пояснюється збройним конфліктом між українцями та поляками у роки другої світової війни («волинська різня») та масовими депортаціями населення (див. пп. 2.1).

Частка інших етносів незначна. У загальній сумі разом вони складають лише 0,30 %. Найчисельніші серед них вірмени (322 особи), молдовани (303), грузини (279), німці (235), татари (232), євреї (213), азербайджанці (147), чехи (127), болгары (110), цигани (103 особи) [90].

Індекс етнічної різноманітності населення дещо вищим є в обласному центрі м. Луцьк ($E_p=0,142$) та в містах Нововолинськ ($E_p=0,117$), Володимир-Волинський ($E_p=0,117$). Це характеризує національну структуру вказаних міст як перехідну з явним переважанням титульного етносу українців. Місто Ковель ($E_p=0,089$) і адміністративні райони з індексом етнічної різноманітності від 0,010 (Камінь-Каширський район) до 0,034 (Ківерцівський і Шацький райони) належать до майже моноетнічних українських територій (рис. 2.12, додаток К).

Отже, у Волинській області домінує українська нація. Інші етноси сконцентровані переважно у найбільших містах, їх частка є невисокою. Основні етнічні меншини – росіяни, білоруси, поляки належать до близьких у культурному відношенні народів, що є позитивним моментом. Моноетнічна структура є сприятливою для розвитку ТП, оскільки відсутні передумови для культурної нетерпимості та проявів сепаратизму.

2.4. Економічна складова трудового потенціалу

Економічна складова трудового потенціалу є однією із найважливіших його частин. Вона показує відношення населення до праці, його реальну

здатність виробляти суспільні блага, брати участь у трудовій діяльності. У економічній складовій (компоненті) безпосередньо реалізуються демографічна та соціальні компоненти.

Найпершим показником, що характеризує економічну складову є загальна чисельність економічно активного населення (ЕАН), тобто населення, яке здійснює чи може здійснювати трудову діяльність. У 2018 р. у Волинській області чисельність ЕАН становила 431,8 тис. осіб, що складає 41,4 % від загальної чисельності населення. Якщо загалом по області за період 2012–2018 рр. загальна чисельність зросла, то чисельність ЕАН зменшилася на 10,4 %, що в абсолютних показниках становить -50 тис. осіб [150; 151]. Це дуже негативна тенденція, що вказує на старіння населення та формування несприятливої демографічної структури. На превеликий жаль, статистичні дані щодо економічної активності населення, формуються на основі вибіркового обстеження загалом по області. Тобто, дані про ЕАН у розрізі адміністративно-територіальних Волинської області одиниць відсутні.

Не менш важливим індикатором стану трудового потенціалу загалом та економічної компоненти зокрема є безробіття населення. Відділення Державної служби зайнятості подають статистичну інформацію про загальну чисельність безробітних по адміністративно-територіальних одиницях області. Проте існують великі сумніви щодо достовірності та відповідності реальному стану даних офіційної статистики. У нашій країні безробітними вважаються лише ті особи, які офіційно зареєстровані у Державній службі зайнятості. При цьому не враховується безробіття цілих груп населення. Наприклад, більша частина сільського населення реально є безробітними, але органи служби зайнятості їх не фіксують, оскільки вони вважаються зайнятими у особистих підсобних господарствах.

Іншою методологічною проблемою є неможливість визначення рівня безробіття у розрізі районів та міст обласного підпорядкування, оскільки для цього необхідна чисельність економічно активного населення.

Для Волинської області рівень безробіття населення у 2012-2018 рр. складав у середньому 9,4 % [141]. Спостерігається тенденція до збільшення показника з 8,1 % у 2012 р. до 11,5 % у 2018 р. Також за вказаний період на 10,7 тис. осіб зросла загальна чисельність безробітних (з 39,0 до 49,7 тис. осіб). Зростання рівня безробіття на 3,4 % при одночасному зменшенні кількості економічно активного населення є наслідком загального погіршення соціально-економічної ситуації в країні та негативними явищами у суспільстві.

Для регіонального аналізу безробіття населення у розрізі адміністративно-територіальних одиниць нам доступний лише такий показник, як кількість зареєстрованих безробітних станом на кінець року (додаток Л). Загалом по Волинській області даний показник становив 11,1 тис. осіб у середньому протягом 2012-2018 рр. Спостерігається загальна тенденція до зменшення кількості безробітних як загалом по області, так і у більшості адміністративно територіальних одиниць. Незначне зростання прослідковується лише Камінь-Каширському, Ківерцівському, Любешівському, Любомльському, Старовижівському районах.

Чисельність безробітних у загальних рисах пропорційна загальній чисельності населення (рис. 2.13, додаток Л), проте прослідковуються певні особливості. Найбільшими осередками безробіття, що зрозуміло, є найбільші міста області. У Луцьку зосереджено 2,4 тис. безробітних (21,9 % від загальної кількості безробітних в області), у Ковелі та Ковельському районі – 1,4 тис. (13,0 %), у Нововолинську – 0,8 тис. осіб (7,8 %), у м. Володимир-Волинський та Володимир-Волинському районі – 0,7 тис. осіб (6,3 %). Серед адміністративних районів за чисельністю безробітних вирізняються Горохівський та Ківерцівський – по 0,6 тис. осіб (5,6 %). У той же час такі великі за чисельністю населення Луцький та Камінь-Каширський адміністративні райони зосереджують у собі лише відповідно 3,6 % та 2,5 % безробітних.

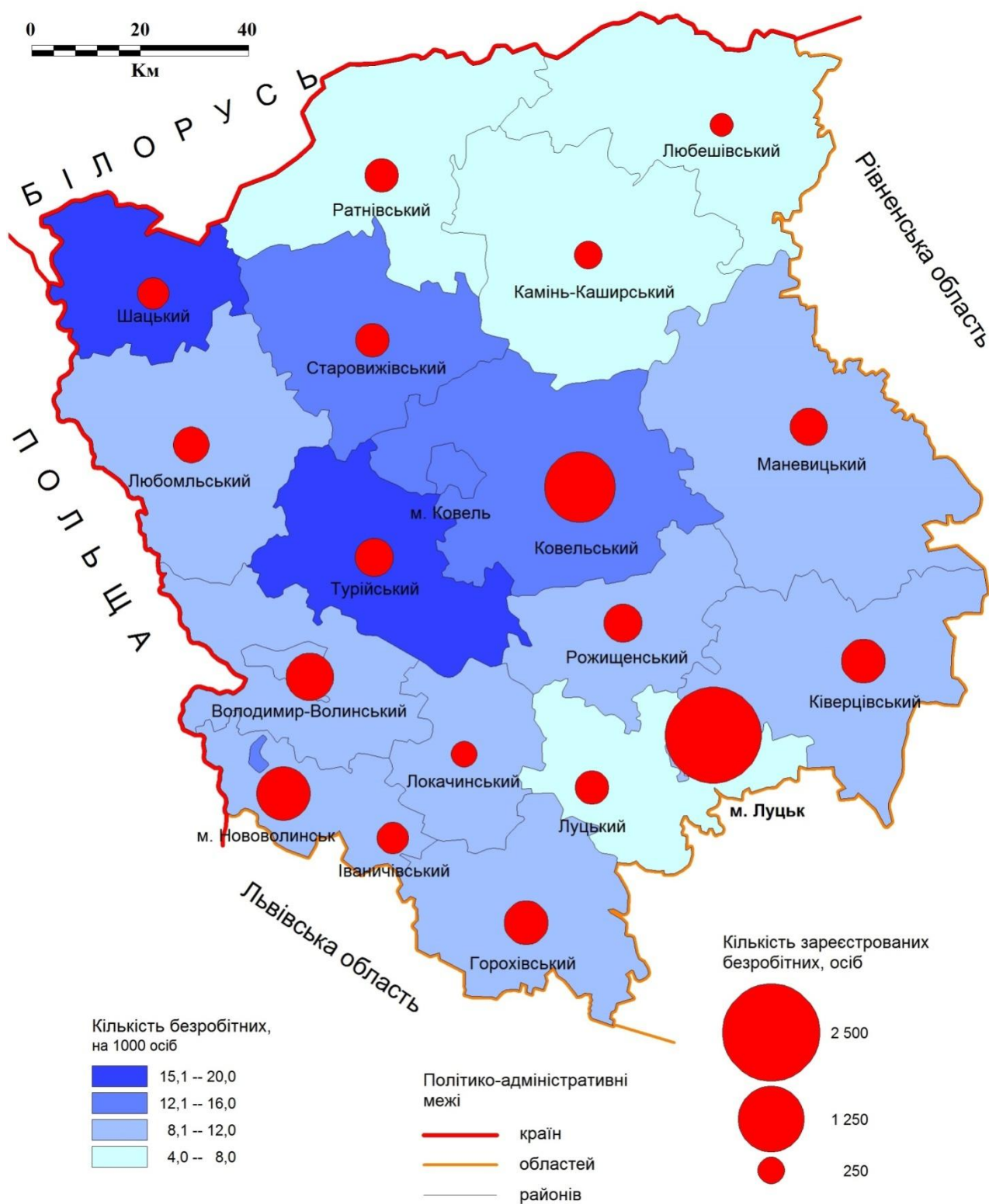

Рис. 2.13. Безробіття населення у Волинській області, середньорічні значення за 2012–2018 рр.

Найменше безробітних спостерігається у далеко не найменшому за населенням Любешівському районі – 0,2 тис. осіб (1,8 %). У той же час, як

найменші за людністю Шацький, Локачинський, Турійський, Старовижівський райони концентрують у собі відповідно 0,3 тис. осіб (3,0 %), 0,2 тис. осіб (2,2 %), 0,5 тис. осіб (4,4 %), 0,4 тис. осіб (3,4 %) безробітних. Це пов'язано із тим, що найменші за населенням та площею райони мають невеликі можливості соціально-економічного розвитку. Як наслідок – це найменш розвинені, депресивні території із високим рівнем безробіття.

Загальна чисельність безробітних більш «рівномірно» розподіляється по території області ніж загальна чисельність населення. Причина цього в тому, що південні райони більш розвинені і, відповідно, там менша кількість безробітних, оскільки наявні більші можливості для реалізації трудового потенціалу населення. Північні райони області є переважно аграрними й слід було б очікувати більшої кількості безробітних. Проте населення вважається зайнятим у особистих селянських господарствах та безробітними не вважаються.

У розрізі адміністративно-територіальних одиниць, як рівень безробіття населення, у першому наближенні можна вважати чисельність безробітних у розрахунку на 1000 осіб (рис. 2.13, додаток Л). У середньому по області у 2012-2018 рр. він становив 10,7 %. Спостерігається загальна тенденція до зменшення показника рівня безробіття загалом по області на 3,0 ‰, від 11,8 ‰ у 2012 р. до 8,8 ‰ у 2018 р. Це пояснюється не покращенням соціально-економічної ситуації та розвитком економіки у регіоні, а режимом жорсткої економії, в якому перебуває наша країна. Зареєструватися як безробітний у Державній службі зайнятості стало помітно важче.

У розрізі адміністративних районів скорочення рівня безробіття спостерігається у більшості територіальних одиниць. Найбільше скоротився рівень безробіття у м. Володимир-Волинський (разом із Володимир-Волинським районом) (на 6,1 %), Рожищенському (6,0 %), Луцькому (5,9 %), Іваничівському (5,4 %) районах та м. Луцьк (5,4 %). Незначне зростання рівня безробіття у 2012-2018 рр. відбулося у Горохівському, Камінь-Каширському, Ківерцівському, Любешівському, Любомльському, Старовижівському та

Шацькому районах. Найвищі значення показника зафіксовані у Любомльському (1,0 %) та Ківерцівському районах (рис. 2.13, додаток Л). У загальних рисах, скорочення рівня безробіття відбулося у більш розвинених територіальних одиницях, а зростання – менш розвинених територіях Волинської області.

Найвищий рівень безробіття у Волинській області спостерігається у Турійському (18,6 ‰ у середньому протягом 2012-2018 рр.) та Шацькому (19,6 ‰) районах. Вищі від середньообласного показники мають усі міста обласного підпорядкування, Горохівський, Локачинський, Любомльський, Ратнівський та Старовижівський райони. Нижчий за середньообласний рівень безробіття мають Іваничівський, Ківерцівський, Луцький, Маневицький, Ратнівський райони. Найнижчі показники відмічаються на північному сході області у Любешівському (5,4 ‰) та Камінь-Каширському (4,3 ‰) районах.

Яскраво виражених територіальних закономірностей у розподілі показника рівня безробіття на території Волинської області не прослідковується. Дещо підвищений рівень безробіття спостерігається у центрі області та у містах обласного підпорядкування. На півночі відмічаються як максимальні, так і мінімальні значення. Наприклад, у сусідніх Шацькому та Ратнівському районах рівень безробіття відрізняється у 2,6 разів. Це при тому, що можливостей працевлаштування у Шацькому районі є значно більше, оскільки тут додатковим чинником є наявність потужного рекреаційно-туристського комплексу. На нашу думку, такі диспропорції не є відображенням реального стану речей, а пояснюються недосконалістю вітчизняної статистики у питаннях визначення рівня безробіття.

Динамічний стан функціонування та розвитку ТП території характеризує *ринок праці*. Ринок праці – сфера формування попиту і пропозиції на робочу силу. Через ринок праці здійснюється продаж власником на певний строк своєї здатності до праці, яка в ринкових умовах є специфічним товаром [36, 517].

Ринок праці – це сукупність взаємодій між особами, які шукають роботу (безробітними) та потребами підприємств у робочій силі. Знову доводиться

констатувати про недосконалість методики вітчизняної статистики та ступінь її достовірності і відповідності реальній ситуації. Волинська область, як і Україна в цілому має досить високу частку тіньової економіки, яка за оцінками МВФ сягає 45 % [156]. Проте певні загальні тенденції ми можемо прослідкувати.

Потреба роботодавців у працівниках для заміщення вільних робочих місць (вакантних посад) є одним із основних показників розвитку економіки регіону та характеристикою економічної складової трудового потенціалу. Чим інтенсивніше розвивається економіка – тим більше вакантних місць у господарстві й вищі можливості працевлаштування населення. Саме тому потік мігрантів, як правило, спрямовується у регіони, що інтенсивно розвиваються. При цьому відсутність належних соціальних умов (житло, побут, культура, дозвілля) для мігрантів не грає помітної ролі. На перший план виходить економічна складова.

Потреба роботодавців у працівниках для заміщення вільних робочих місць (вакантних посад) у Волинській області складала лише близько 817 вакансій на рік у середньому за 2012-2018 рр. (рис. 2.14, додаток Л). Для регіону із населення понад 1 млн осіб це дуже низький показник. Спостерігається загальна тенденція до збільшення загального числа вакантних місць у 2,7 разів (із 608 до 1648 вакансій) за вказаний період. Це на перший погляд, сприятлива тенденція, що мала б свідчити про позитивні зрушення в економіці. Проте на практиці помітного економічного розвитку в області не спостерігається. Збільшення потреби у працівниках (поява нових робочих місць) пояснюється величезними масштабами закордонної трудової міграції населення Волинської області. Населення не бажає працювати за мінімальну зарплату в Україні, а віддає перевагу більш високо оплачуваній роботі за кордоном. Певні галузі економіки Волинської області починають стикатися із нестачею кваліфікованих трудових ресурсів.

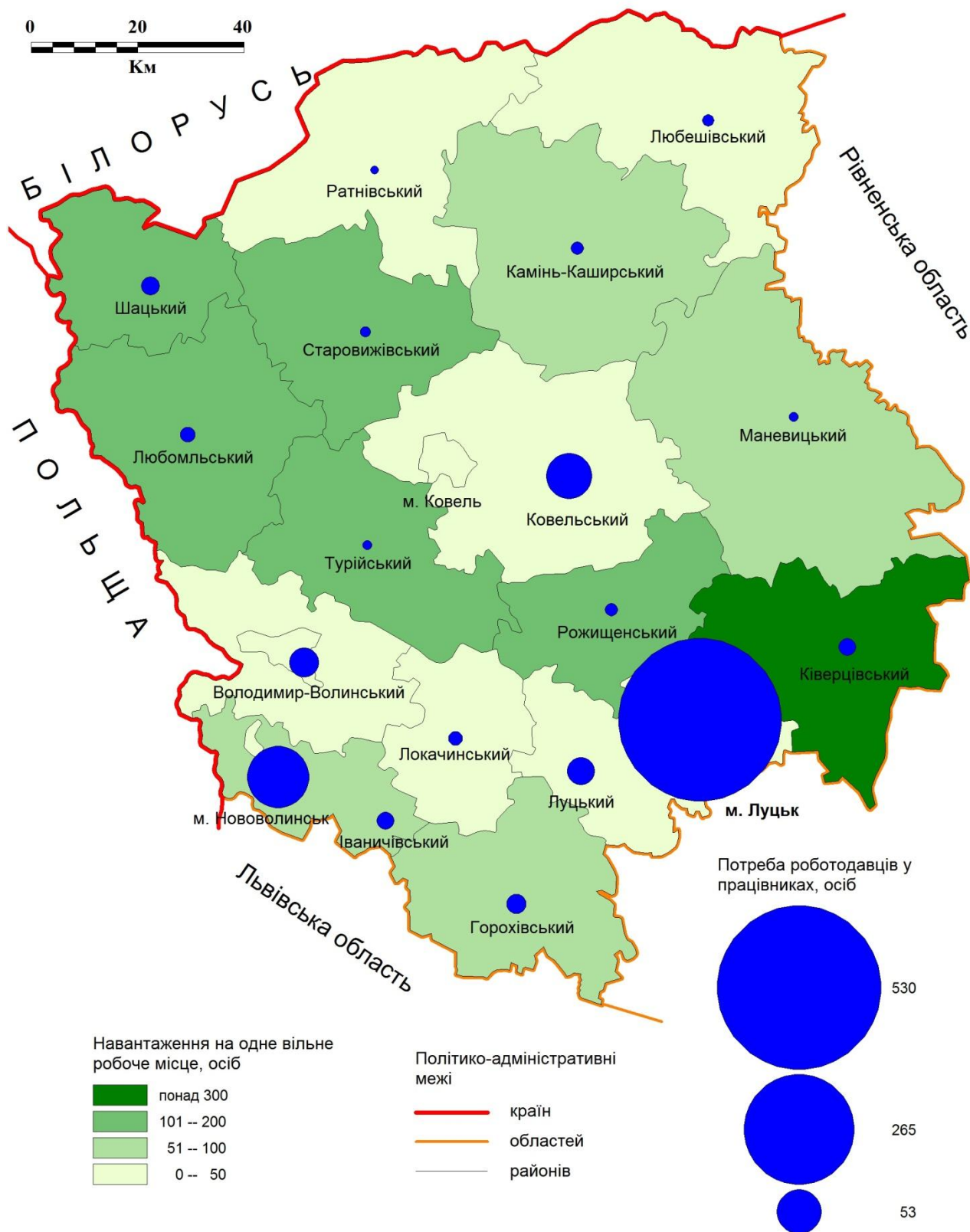

Рис. 2.14. Ринок праці у Волинській області, середньорічні значення за 2012–2018 рр.

Практично весь приріст робочих місць (+1083 вакансій) відбувся у обласному центрі м. Луцьк. Незначний приріст відбувся у м. Нововолинськ (+43 вакансії), Луцькому (+29 вакансій), Шацькому (+20 вакансій), Любомльському (+10 вакансій) районах. Міста Луцьк, Нововолинськ, Луцький район – це найрозвиненіші території області. Приріст робочих місць у Шацькому районі пов'язаний із розвитком рекреації, особливо після 2014 р. після тимчасової окупації Криму (додаток Л). У той же час скорочення вакансій у 2012-2018 рр. спостерігалось у м. Володимир-Волинський та Володимир-Волинському районі (-62 вакансії), Горохівському (-19), Ківерцівському (-41), Локачинському (-20) районах. У соціально-економічному плані це досить розвинені території області. Тобто, у багатьох регіонах спостерігається погіршення соціально-економічної ситуації і, як наслідок, скорочення пропозиції на ринку праці. Для решти адміністративно-територіальних одиниць області помітних коливань показника не виявлено (додаток Л)

У територіальному розподілі показника «потреба роботодавців у працівниках для заміщення вільних робочих місць (вакантних посад)» спостерігаються значні диспропорції у Волинській області. У м. Луцьк сконцентровано 64,4 % усіх вакансій області (рис. 2.14, додаток Л). Дещо вирізняються на загальному фоні м. Нововолинськ (96 вакансій, 11,8 %), м. Ковель та Ковельський район (57 вакансій, 6,9 %), м. Володимир-Волинський та Володимир-Волинський район (27 вакансій), Луцький район (23 вакансії, 1,3 %). Географічно це найбільші міста області та прилеглі до них території. 10 вакансій і більше за рік у середньому у 2012-2018 рр. мали Горохівський, Іваничівський, Ківерцівський та Шацький райони. Для решти районів потреба роботодавців у працівниках для заміщення вільних робочих місць (вакантних посад) не перевищувала 10 вакансій у середньому за рік. Територіально це переважно північні райони області із складною соціально-економічною ситуацією та депресивною економікою.

Навантаження зареєстрованих безробітних на одне вільне робоче місце, вакансію розраховують як відношення кількості зареєстрованих у державній

службі зайнятості безробітних громадян, до кількості вільних робочих місць, вакантних посад, заявлених роботодавцями до державної служби зайнятості [151, 57]. Іншими словами, це скільки безробітних претендує на робоче місце. У Волинській області у середньому протягом 2012-2018 рр. цей показник становив 16,8 безробітних на 1 вакансію (додаток Л). Спостерігається загальна тенденція до зменшення показника навантаження на 1 вакансію у більш як у 3 рази: з 20 осіб у 2012 р. – до 6 осіб у 2018 р. Це пов'язано із зменшенням показника рівня безробіття у Волинській області, який подає Державна служба зайнятості (див. вище). Зменшення загального показника навантаження на одне вільне місце ми пов'язуємо не із покращенням загальної соціально-економічної ситуації у регіоні, а недосконалістю статистичного обліку та масовою трудовою закордонною міграцією населення Волинської області. Для більшості адміністративно-територіальних одиниць характерне зниження показника навантаження на одну вакантну посаду. Найбільше знизилася навантаження на 1 вільне робоче місце у Шацькому (на 320 пунктів; з 336 до 16), Рожищенському (на 194 пункти), Ратнівському (на 91 пункт) районах.

Збільшення навантаження на одне вільне робоче місце (що, мабуть, більше відповідає реальній ситуації) зафіксовано у Ківерцівському (на 631 пункт), Горохівському (на 97 пунктів), Турійському (на 84 пункти), Локачинському (на 28 пунктів), Камінь-Каширському (на 17 пунктів) районах та м. Володимир-Волинський та Володимир-Волинському районі (на 15 пунктів) (додаток Л).

Проаналізуємо територіальні особливості розподілу показника «навантаження на одне вільне робоче місце (вакантну посаду)» у Волинській області. Найменше напруження на ринку праці спостерігається у м. Луцьк (7,2 осіб на 1 вакансію у середньому за 2012-2018 рр.), що є цілком природним, оскільки основна пропозиція вакансій сконцентрована саме тут. Менше 50 осіб на вакансію відмічено також у інших містах обласного підпорядкування (Нововолинськ – 9,4 осіб/вакансію, Ковель та Ковельський район – 27,4 осіб/вакансію, Володимир-Волинський та Володимир-Волинський район –

50,0 осіб/вакансію), Локачинському (24,2 осіб/вакансію), Луцькому (31,0 осіб/вакансію), Любешівському (38,6 осіб/вакансію), Ратнівському (27,2 осіб/вакансію) районах (рис. 2.14, додаток Л). Середні показники навантаження на одне вільне робоче місце прослідковується у Горохівському (75,6 осіб/вакансію), Іваничівському (55,6 осіб/вакансію), Камінь-Каширському (79,0 осіб/вакансію), Маневицькому (52,0 осіб/вакансію) районах. Найбільше напруження на ринку праці спостерігається у Любомльському (107,0 осіб/вакансію), Рожищенському (110,0 осіб/вакансію), Старовижівському (123,8 осіб/вакансію), Турійському (150,6 осіб/вакансію), Шацькому (197,6 осіб/вакансію) районах. Особливо загрозна ситуація у Ківерцівському районі, де навантаження на робоче місце становить 314,8 осіб/вакансію, що у 43,7 рази більше, ніж у Луцьку.

Аналізуючи показник «навантаження на одне вільне робоче місце (вакантну посаду)» важко виявити якість закономірності, у т. ч. територіальні. Причина цього в тому, що у окремі роки у районах не було вільних вакансій. Відповідно, й навантаження на 1 робоче місце становило 0. Саме це пояснює значні коливання показника по окремих роках. У поєднанні із недосконалістю обліку безробітних, усе це призводить до значних спотворень реальної ситуації і відсутності можливості простежити певні територіальні закономірності.

Для аналізу економічної складової ТП важливе значення має дослідження середньооблікової кількості штатних працівників у містах і районах. Середньооблікова кількість штатних працівників охоплює осіб, які перебувають у трудових відносинах із підприємством і отримують заробітну плату, крім тимчасово відсутніх працівників, за якими зберігається місце роботи (знаходяться у відпустках по вагітності та пологах або у додатковій відпустці по догляду за дитиною до досягнення нею віку, визначеного законодавством, проходять військову службу за призовом під час мобілізації), працюючих за цивільно-правовими договорами, й обчислюється в середньому за рік [151, 57-58].

Загальна середньооблікова чисельність штатних працівників у Волинській області у 2012-2018 рр. становила 179,2 тис. осіб за рік (додаток Л). Впродовж досліджуваного періоду прослідковується загальна тенденція до скорочення загальної чисельності штатних працівників у регіоні. За 2012-2018 рр. їх загальна чисельність у Волинській області зменшилася на 22,2 тис. осіб (з 192,7 тис. осіб у 2012 р., до 170, 5 тис. осіб у 2018 р.), тобто за 7 років їх кількість скоротилася на 11,5 %. Це досить загрозлива тенденція, що свідчить про глибокі кризові явища у економіці області. Скорочення чисельності штатних працівників за вказаний період було характерне для 18 із 20 адміністративно-територіальних одиниць області. Особливо скоротилася чисельність працівників у містах обласного підпорядкування (Луцьк -4,8 тис. осіб, Володимир-Волинський -2,5 тис. осіб, Ковель -2,6 тис. осіб, Нововолинськ -3,0 тис. осіб), а також у Горохівському (-1,2 тис. осіб), Камінь-Каширському (-1,2 тис. осіб), Ковельському (-2,1 тис. осіб), Ратнівському (-1,4 тис. осіб) районах. Незначне збільшення працівників було відмічено лише у Луцькому (+0,6 тис. осіб) та Володимир-Волинському (+0,1 тис. осіб) районах, що вказує на переважний розвиток у Волинській області приміських зон.

Середньооблікова чисельність штатних працівників у загальних рисах пропорційна загальній чисельності населення, але також прослідковується їх тяжіння до найбільш розвинених територій області – найбільших міст. 38,7 % (69,4 тис. осіб) штатних працівників області сконцентровано у обласному центрі м. Луцьк. Наступними великими центрами притягання трудових ресурсів є Луцький район – 8,7 % (15,6 тис. осіб), м. Ковель – 7,8 % (13,9 тис. осіб), м. Нововолинськ – 6,1 % (11,0 тис. осіб) та Ківерцівський район – 4,3 % (7,7 тис. осіб) (рис. 2.15, додаток Л). Для більшості адміністративно-територіальних одиниць частка штатних працівників становить 2,0-3,4 % (3,6-6,2 тис. осіб). Проте у Володимир-Волинському, Іваничівському, Локачинському, Старовижівському, Турійському, Шацькому районах середньооблікова кількість штатних працівників становить менше 2,0 % (менше 3,6 тис. осіб).

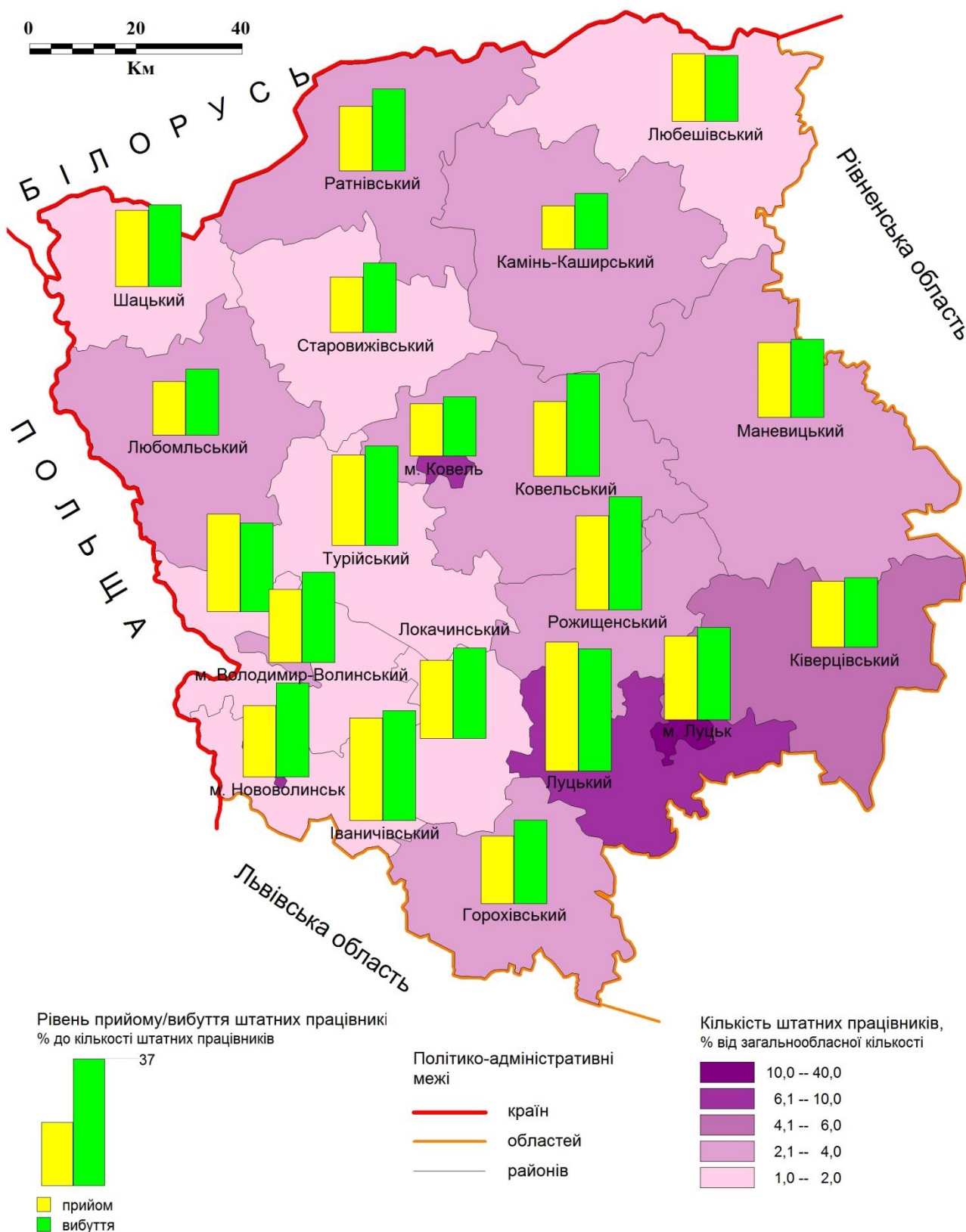

Рис. 2.15. Середньооблікова кількість штатних працівників у Волинській області, середньорічні значення за 2012–2018 рр.

Динаміка регіонального ринку праці, плинність кадрів на підприємствах та в організаціях, характеризується показником «рівень прийому та вибуття штатних працівників у містах і районах». Рівень прийому штатних працівників у містах і районах Волинської області у 2012-2018 рр. складав у середньому 22,3 % відсотків до середньооблікової кількості штатних працівників (додаток Л). Прослідковується загальна тенденція до зростання даного показника на 3,1 % за 5 років, з 20,9 % у 2012 р. до 24,0 % у 2018 р. Схожа тенденція характерна для більшості районів та міст. Найбільше зріс рівень прийому працівників у Володимир-Волинському (11,9 %), Рожищенському (8,7 %), Луцькому (8,0 %), Старовижівському (7,8 %) районах. У п'яти адміністративно-територіальних одиницях області (м. Нововолинськ, Горохівському, Іваничівському, Любомльському, Ратнівському районах) спостерігається скорочення рівня прийому штатних робітників. Особливо загрозна ситуація у Іваничівському (-12,5 %) та Ратнівському (-7,7 %) районах.

Найвищий рівень прийому штатних працівників спостерігається у Луцькому районі (36,1 %). Високий рівень відмічено також у Володимир-Волинському (27,3 %), Іваничівському (28,7 %), Рожищенському (26,3 %) та Турійському (25,2 %) районах. Вище від середнього по області значення рівня прийому штатних працівників розмістилися смугою від м. Луцьк до м. Володимир-Волинський (рис. 2.15, додаток Л). Найнижчі значення рівня прийому штатних працівників у Волинській області спостерігаються у м. Ковель (14,4 %), Камінь-Каширському (12,4 %), Любомльському (15,2 %), Старовижівському (15,6 %) районах. Географічно – це переважно північна частина області.

Рівень вибуття штатних працівників у містах і районах Волинської області у 2012-2018 рр. складав у середньому 24,9 % відсотків до середньооблікової кількості штатних працівників (додаток Л). Прослідковується загальна тенденція до незначного скорочення показника на 0,6 % за 5 років, з 26,0 % у 2012 р. до 25,4 % у 2018 р. Схожа тенденція

характерна для більшості районів та міст. Найбільше скоротився рівень вибуття працівників у м. Ковель (-10,9 %), Іваничівському (-14,8 %), Любомльському (-10,7 %), Ратнівському (-18,7 %), Рожищенському (-13,2 %), Старовижівському (-11,3 %) районах. Проте у семи адміністративно-територіальних одиницях області (м. Луцьк, м. Ковель, м. Нововолинськ, Володимир-Волинський, Ковельський, Турійський та Шацький райони) спостерігається зростання рівня вибуття штатних працівників. Особливо загрозлива ситуація у Володимир-Волинському (8,8 %) та Ковельському (18,9 %) районах.

Найвищий рівень вибуття штатних працівників спостерігається у Іваничівському (30,8 %), Луцькому (34,3 %) та Старовижівському (31,6 %) районах. Вище від середнього по області значення рівня вибуття штатних працівників (м. Луцьк, м. Володимир-Волинський, м. Нововолинськ, Володимир-Волинський, Ковельський, Локачинський, Турійський райони) територіально повторюють картину прибуття – центральна частина області, що простягається між основними економічними центрами (рис. 2.15, додаток Л). Найнижчі значення рівня вибуття штатних працівників у Волинській області спостерігаються у м. Ковель (16,8 %), Камінь-Каширському (15,3 %), Ківерцівському (19,5 %), Любешівському (18,6 %) Любомльському (18,3 %), Старовижівському (19,2 %) районах. Географічно – це переважно північна частина області.

Загалом рівні прибуття та вибуття штатних працівників загалом повторюють картину один одного. Для районів із найвищими рівнями прибуття, як правило, характерні й найвищі рівні вибуття. Важливим моментом дослідження ТП регіону є порівняння рівнів прибуття та вибуття штатних працівників. Якщо рівень прибуття вищий, то це свідчить про сприятливі тенденції на ринку праці. Якщо ж вибуття переважає прибуття, то це свідчить про велику плінність кадрів, що у майбутньому може негативно позначитися на загальній зайнятості населення. Для більшості адміністративно-територіальних одиниць Волинської області характерне переважання вибуття штатних працівників над прибуттям (рис. 2.15, додаток Л), що є негативним

явищем. Особливо велика диспропорція спостерігається у м. Володимир-Волинський (-4,5 %), м. Нововолинськ (-6,2 %), Горохівському (-4,2 %), Ковельському (-7,5 %), Ратнівському (-4,9 %), Рожищенському (-5,3 %) районах. Лише у трьох районах Волинської області різниця між прибуттям і вибуттям штатних працівників є додатною: Володимир-Волинський (+2,3 %), Луцький (+1,8 %), Любешівський (+0,3 %).

У загальних рисах, ситуацію на ринку праці Волинської області можна охарактеризувати як не досить сприятливу через високу плінність кадрів та переважання вибуття над прибуттям штатних працівників.

Чи не найважливішим показником, що характеризує економічну складову трудового потенціалу і, водночас, його головним чинником подальшого розвитку та функціонування є рівень заробітної плати. Величина заробітної плати часто також є одним із головних індикаторів рівня загального соціально-економічного розвитку регіону. До адміністративних районів із вищою заробітною платою спрямовуються міграційні потоки із депресивних територій, де зарплати менші.

Середньомісячна номінальна заробітна плата штатних працівників у Волинській області у 2012-2018 рр. у середньому становила 2996 грн (додаток Л). Протягом 2012-2018 рр. середня заробітна плата зросла у 1,7 разів на 1708 грн (з 2339 грн – у 2012 р., до 4047 грн – 2018 р.). Найбільше зросла зарплата у Луцькому (на 3287 грн), Ківерцівському (на 2112 грн) та Володимир-Волинському (на 1713 грн) районах, тобто у прилеглих до великих міст територіях. Найнижчі темпи зростання заробітної плати відмічено у Любешівському (на 973 грн), Турійському (на 956 грн) та Шацькому (на 944 грн) районах.

Не дивлячись на порівняно значні обсяги (у 1,7 р.) зростання середньої заробітної плати у Волинській області, слід пам'ятати про значно більший рівень інфляції у країні, що призвів до значного зuboжіння населення. Наприклад, курс американського долара по відношенню до української гривні зріс у понад 3 рази, комунальні послуги зросли щонайменше у двічі.

Тобто, зростання заробітної плати у Волинській області відбувається не достатньо високими темпами.

Проаналізуємо територіальну диференціацію середньої заробітної плати у Волинській області. Лише у 4 адміністративно-територіальних одиницях заробітна плата вища ніж середньообласні значення (рис. 2.16, додаток Л). Це три з чотирьох міст обласного підпорядкування – Луцьк (3150 грн у середньому протягом 2012-2018 рр., що становить 105,1 % від середнього по області), Ковель (3025 грн, 101,0 %), Нововолинськ (3761 грн, 125,6 %), та Луцький район (3652 грн, 121,9 %). Звертають на себе найвища оплата праці у м Нововолинськ та Луцькому адміністративному районі, що опосередковано вказує на найкращий інвестиційний клімат та значні перспективи розвитку вказаних територій.

Близькі до середньообласних значення величини заробітної плати (≈ 2750 грн) маю західні (м. Володимир-Волинський, Володимир-Волинський, Любомльський) та східні (Маневицький, Ківерцівський) райони. Майже суцільною смугою із північного сходу на південний захід простяглася низка районів із зарплатами нижчими ніж у середньому по області: Любешівський (2478 грн, 82,7 % від середньообласного), Камінь-Каширський (2404 грн, 80,2 %), Ковельський (2586 грн, 86,3 %), Локачинський (2674 грн, 89,3 %), Іваничівський (2529 грн, 84,4 %). Найнижчі зарплати у Волинській області у Шацькому (2321 грн, 77,5 %), Ратнівському (2343 грн, 77,2 %), Старовижівському (2391 грн, 79,8 %), Турійському (2116 грн, 70,6 %), Рожищенському (2381 грн, 79,5 %), Горохівському (2353 грн, 78,5 %) адміністративних районах (рис. 2.16, додаток Л).

Звертає на себе порівняно невелика амплітуда між мінімальною (Турійський район) та максимальною (м. Нововолинськ) зарплатою – лише 1645 грн (або у 1,8 разів).

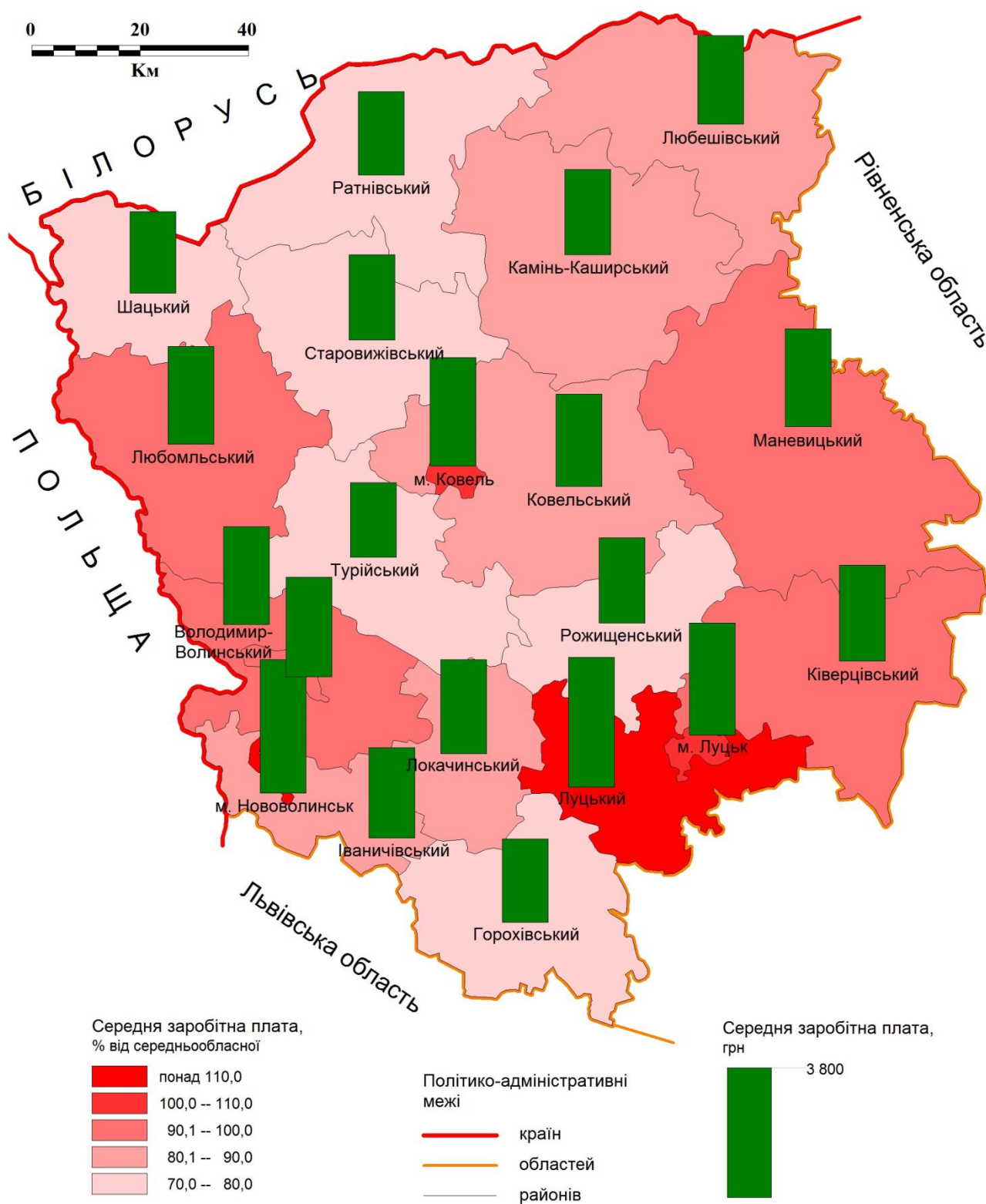

Рис. 2.16. Середньомісячна заробітна плата штатних працівників у Волинській області, середньорічні значення за 2012–2018 рр.

Відсутність певних територіальних закономірностей у розподілі величини номінальної заробітної плати по території Волинської області можна пояснити

тим фактом, що значна частина економіки знаходиться «в тіні», тобто багато зарплат не обліковано (отримуються «в конверті»). Цілком зрозуміло, що величина заробітку у Луцьку є значно вищою, ніж у більшості районів. Оскільки у статистичний облік йдуть переважно державні установи та великі підприємства із стандартизованими та уніфікованими (часто однаковими) заробітними платами, тому ми маємо картину невеликої відмінності між величинами.

Важливим індикатором потенційних можливостей та реалізації ТП території є рівень підприємницької активності. Здатність створювати «власну справу», вкладати гроші з метою отримання прибутку з позитивної сторони характеризує населення певної території. З іншої сторони, не всі території мають однакові можливості (наявність ринкових механізмів, податкове законодавство, державна підтримка виробника та ін.) для підприємницької діяльності. Саме у цьому, перш за все проявляється інвестиційна привабливість території.

Для аналізу підприємницької активної можна використати показник «кількість юридичних осіб у містах і районах». Юридичною особою є організація, створена і зареєстрована у встановленому законом порядку. Юридична особа наділяється цивільною правоздатністю і дієздатністю, може бути позивачем та відповідачем у суді [165]. У цивільному кодексі юридична особа визначається через термін «організація», під яким розуміють певне соціальне утворення, тобто систему істотних соціальних взаємозв'язків, через які люди (або їх групи) об'єднуються для досягнення поставлених цілей в єдине структурне і функціонально диференційоване соціальне ціле.

У Волинській області кількість юридичних осіб становила 18242 одиниць у середньому протягом у 2012-2018 рр. (додаток Л). За вказаний період їх чисельність загалом по області зросла на 2264 од. (на 13,1 %) з 17283 од. – у 2012 р., до 19547 од. – 2018 р. Сприятлива тенденція до зростання кількості юридичних осіб прослідковувалася у більшості (17 із 20) адміністративно-територіальних одиниць. Найбільше зросла їх кількість у м. Луцьк (+1506 од.),

м. Нововолинськ (+100 од.), Луцькому районі (+238 од.), тобто у найбільших промислових центрах області та прилеглих територіях. Скорочення чисельності юридичних осіб відбулося лише у Володимир-Волинському (-56 од.), Локачинському (-8 од.) та Старовижівському (-1 од.) районах.

У територіальному аспекті показник кількості юридичних осіб має порівняно рівномірний характер розподілу із певною концентрацією у Луцьку та Луцькому районі (рис. 2.17). Луцьк зосереджує у собі 7211 організацій (39,5 % від обласних), Луцький район – 1349 (7,4 %). Наступними великими центрами є м. Ковель (978 од., 5,4 %), Ківерцівський (862 од., 4,7 %), Горохівський (822 од., 4,5 %) райони та м. Нововолинськ (793 од., 4,3 %) (додаток Л). Найменше юридичних осіб зареєстровано на півночі Волинської області у прилеглих до білоруського кордону районах – Старовижівському (398 од., 2,2 %), Ратнівському (385 од., 2,1 %), Любешівському (369 од., 2,0 %), Шацькому (230 од., 1,3 %). Для більшості адміністративно-територіальних одиниць чисельність юридичних осіб знаходиться у межах 400-550 одиниць.

Особливості територіального розподілу кількості юридичних осіб краще характеризує відносний статистичний показник «кількість юридичних осіб у містах і районах на 1000 населення». Загалом по області він становив 17,5 од. на 1000 осіб у середньому протягом 2012-2018рр. (додаток Л). Спостерігається загальна тенденція до зростання даного показника протягом 2012-2016 рр. на 2,2 пункти: з 16,6 од. у 2012 р., до 18,8 од. у 2018 р. Найвищі значення показника «кількість юридичних осіб у містах і районах на 1000 населення» зафіксовані у м. Луцьк (33,3 од. на 1000 осіб у середньому за 2012-2016 рр.) та Луцькому районі (21,5 од.) (рис. 2.17). Середні показники кількості юридичних осіб у розрахунку на 1000 осіб спостерігаються на півдні області у Горохівському (15,8 од.), Іваничівському (15,9 од.), Локачинському (18,0 од.), Володимир-Волинському (16,7 од.), Турійському (16,6 од.) районах.

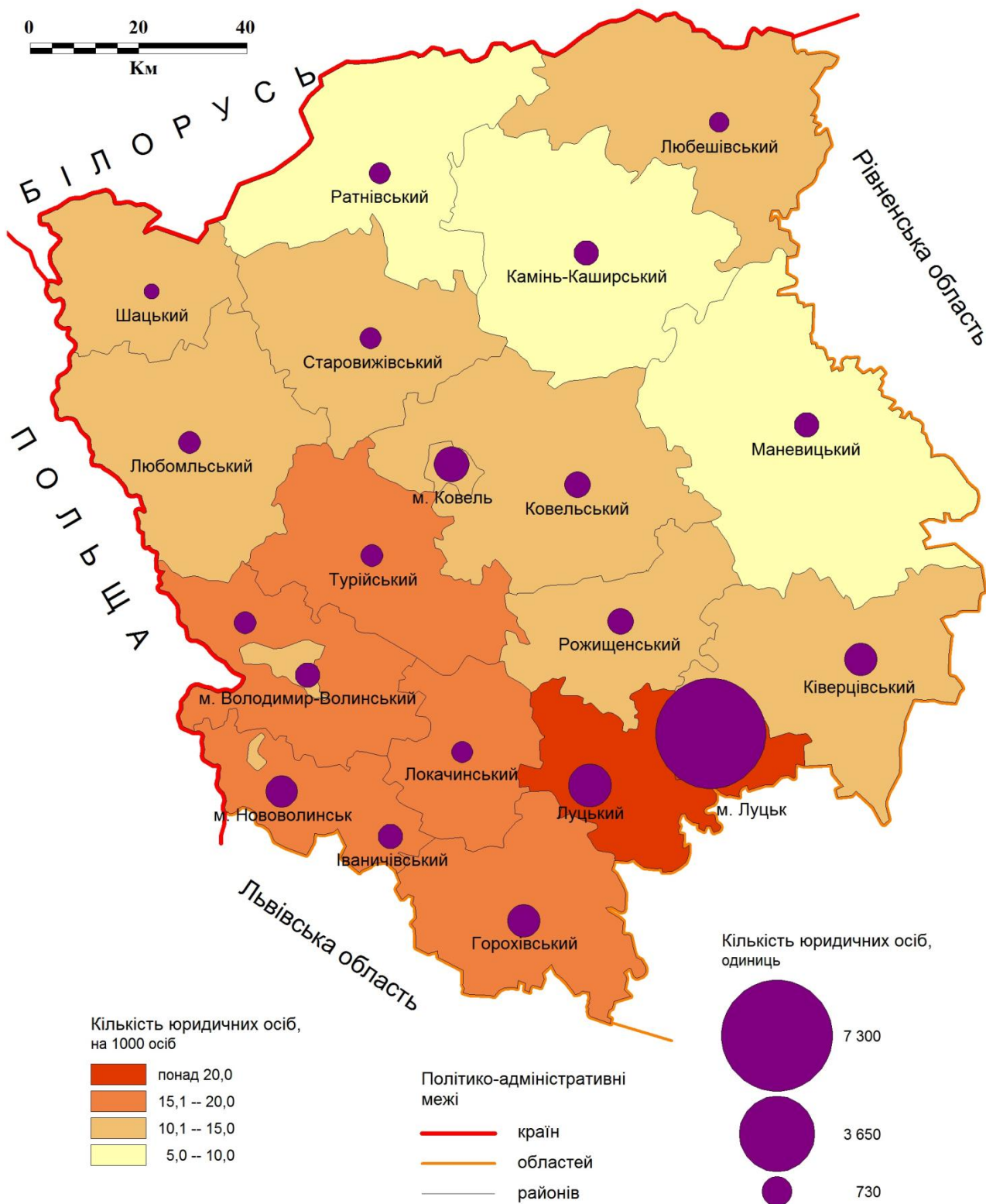

Рис. 2.17. Кількість юридичних осіб у містах і районах Волинської області, середньорічні значення за 2012–2018 рр.

Наступна група представлена адміністративно-територіальними одиницями, які мають пониженою кількість юридичних осіб у розрахунку на

1000 осіб. Вона простяглася смугою із північного заходу на південний схід області, а також включає міста обласного підпорядкування Володимир-Волинський та Нововолинськ. Сюди входять Шацький (13,6 од.), Любомльський (11,2 од.), Старовижівський (13,0 од.), Ковельський (13,6 од.), Рожищенський (13,5 од.), Ківерцівський (13,5 од.) райони, а також міста Ковель (14,1 од.) Володимир-Волинський (12,8 од.) та Нововолинськ (13,7 од.) (рис. 2.17, додаток Л). Найменше юридичних осіб на 1000 жителів у північно-східних районах Волинської області: Любешівському (10,2 од.), Ратнівському (7,4 од.), Камінь-Каширському (8,0 од.), Маневицькому (9,6 од.). У Волинській області прослідковується загальна тенденція до зростання показника кількості юридичних осіб на 1000 населення у напрямку із північного сходу на південний захід (рис. 2.17).

Отже, в результаті аналізу економічної складової трудового потенціалу Волинської області можна зробити висновок про значно вищий рівень його розвитку у південній частині області у порівнянні із північною. Найвищий економічний потенціал мають міста обласного підпорядкування, особливо обласний центр м. Луцьк.

Висновки до розділу 2

Сучасний стан трудового потенціалу Волинської області сформований низкою подій, ключовими серед яких були: друга світова війна та її наслідки; масовий виїзд населення за межі області у 50–80 рр. ХХ ст.; індустріалізація господарства у 60–80 рр. ХХ ст.; інтенсивні урбанізаційні процеси; депопуляційні процеси кінця ХХ – початку ХІХ ст.; масова закордонна трудова міграція населення Волинської області у кінці ХХ – початку ХІХ ст.

Демографічна складова є основою трудового потенціалу території. Головними характеристиками демографічної складової є: чисельність населення, його динаміка, його щільність, рівень урбанізації, статева структура, вікова структура, народжуваність, смертність, природний приріст (скорочення),

прибуття, вибуття, сальдо міграції. Спостерігається загальна тенденція до покращення показників ТП у напрямку із півдня на північ, а також у найбільших містах та прилеглих до них територіях. Найбільш несприятлива ситуація характерна для центральних та південних районів області.

Середньорічна чисельність населення Волинської області за 2012–2017 рр. становила 1041,1 тис. осіб. За вказаний період вона збільшилася на 2,3 тис. осіб. Причому до 2015 р. відбувалося збільшення, а з 2015 р. – скорочення чисельності населення. Населення Волинської області розміщене нерівномірно: 27,0 % людності сконцентровано у обласному центрі та прилеглому до нього Луцькому районі; 36,8 % зосереджено у містах обласного підпорядкування. Розміщення населення Волинської області тяжіє до південної частини області.

Збільшення кількості населення спостерігалось лише у 6 територіальних одиницях: м. Луцьк, м. Ковель, м. Володимир-Волинський, Луцькому, Камінь-Каширському, Ратнівському районах.

Частка чоловіків та жінок становила відповідно 47,2 % та 52,8 %. В усіх адміністративно-територіальних одиницях Волинської області у статевій структурі населення переважають жінки, проте частка жінок на півдні області є помітно вищою ніж на півночі.

Вікова структура населення області характеризується наступними особливостями. Чисельність населення Волинської області віком до 15 років станом на 1.01.17 р. становила 205,2 тис. осіб (19,4 % від загальної чисельності). Збільшення частки допрацевдатного населення впродовж 2012-2016 рр. відмічалось в усіх адміністративно-територіальних одиницях Волинської області крім Шацького району.

Загальна чисельність населення Волинської області віком 15-64 років становила 698,8 тис. осіб (67,8 % від загальної чисельності). Ця вікова група має тенденцію до скорочення. Збільшення частки працевдатного населення у відбувалося лише у 6 адміністративно-територіальних одиницях: Любешівському, Маневицькому, Любомльському, Турійському, Шацькому районах та м. Нововолинськ.

Кількість населення віком 65 і більше років становила 134,2 тис. осіб (12,8 % від загальної чисельності). Вікова група має тенденцію до збільшення. У Волинській області простежується загальна закономірність зменшення частки населення у віці понад 64 р. у напрямку із півдня на північ.

Навантаження на працездатне населення для Волинської області становить 475 осіб на 1000 осіб працездатного віку.

Найбільш прогресивну вікову структуру із перспективними можливостями для подальшого розвитку маю найбільші міста області та північно-східні райони. У центральних та південних районах – навпаки, спостерігається тенденція до старіння населення.

Головними процесами природного приросту є народжуваність, смертність, а також їх результуюча природний приріст

Народжуваність населення у Волинській області у 2012–2016 рр. становила у середньому 14,2 тис. осіб на рік (13,7 ‰). Найвищі показники спостерігаються на півночі області: Камінь-Каширський, Ківерцівський, Ковельський, Ратнівський, Любешівський, Старовижівський райони, найнижчі – на півдні області, а також у містах обласного підпорядкування.

Смертність населення у Волинській області у 2012–2018 рр. становила у середньому 13,7 тис. осіб на рік (13,1 ‰). Найвищі показники спостерігаються у Турійському, Володимир-Волинському, Старовижівському, Горохівському, Ковельському, та Любомльському районах, найнижчі – були переважно на півночі області

Природний приріст (скорочення) населення у 2012–2018 рр. становив у середньому +0,5 тис. осіб на рік (+0,5 ‰). Спостерігається загальна тенденція до скорочення показника і перехід його з додатній до від'ємних значень. Найвищі показники спостерігаються на півночі області (Камінь-Каширський, Ратнівський, Любешівський райони), у Луцькому районі та м. Ковель, найнижчі – на півдні області. Загалом у Волинській області простежується тенденція до зниження показників природного приросту населення та переходу його від

додатних до від'ємних значень у напрямку із північного сходу на південний захід.

Сальдо міграції населення є головним показником міграційного руху. У Волинській області в 2012–2018 рр. воно становило у середньому -81 особу на рік (-0,1 ‰). Спостерігається загальна часова тенденція до погіршення показника та перехід його до від'ємних значень. Приріст населення внаслідок міграцій спостерігався лише у 8 територіальних одиницях. Особливо виділяється Луцький район.

Соціальна складова трудового потенціалу показує розвиток людського суспільства загалом, рівень сформованості соціальних інститутів території, специфіку взаємовідносин та взаємодії між людьми та людськими спільнотами. Головними характеристиками соціальної складової є: кількість пенсіонерів, чисельність інвалідів, національний склад.

Середньорічна кількість пенсіонерів у Волинській області у 2012-2018 рр. становила 268,3 тис. осіб (25,8 % від загальної чисельності населення), 258 пенсіонерів на 1000 осіб. Найбільше пенсіонерів у двох ареалах: південна частина області та північно-східна частина області. У південній частині області спостерігається найгірша демографічна ситуація і найстарше населення. Відповідно, там же і найвища частка пенсіонерів. Північно-східна частина області – це територія, яка постраждала внаслідок аварії на ЧАЕС. Найменше пенсіонерів у Луцьку, Луцькому та Ратнівському районах.

Загальна чисельність інвалідів у Волинській області у 2012-2018 рр. змінювалася мало та становила у середньому 64,2 тис. осіб (62 інваліди на 1000 осіб), що складає 6,2 % від загальної чисельності населення та 24 % від кількості осіб, що отримують пенсійне забезпечення. У розрізі адміністративних районів відмічені значні варіації показника. Найбільше інвалідів по відношенню до загальної чисельності населення у Горохівському районі. Високі показники мають Турійський, Рожищенський райони та міста Нововолинськ, Луцьк. Найменше інвалідів у Володимир-Волинському, Луцькому, Старовижівському районах.

У Волинській області було виявлено 73 народів та національностей, об'єднаних у дев'ять мовних сімей, 21 мовну групу. За індексом етнічної різноманітності ($E_p = 0,061$) область майже моноетнічна. Найпоширенішим етносом є українці (96,95 %), які є титульною нацією. Загалом простежується тенденція до збільшення частки українців у напрямку із півдня на північ. Другим за чисельністю етносом і одночасно найбільшою етнічною меншиною є росіяни (2,38 %). Їх частка є найвищою у найбільших містах та на півдні області. Білоруси є третім за чисельністю етносом та другою національною меншиною (0,30 %). Понад 75 % білорусів проживає у міських населених пунктах. Четвертим етносом у Волинській області є поляки (0,07 %). Частка інших етносів незначна.

Економічна складова трудового потенціалу є однією із найважливіших його частин. Вона показує відношення населення до праці, його реальну здатність виробляти суспільні блага, брати участь у трудовій діяльності. У економічній складовій (компоненті) безпосередньо реалізуються демографічна та соціальні компоненти.

Головними характеристиками економічної складової є: рівень безробіття, потреба роботодавців у працівниках для заміщення вільних робочих місць, навантаження зареєстрованих безробітних на одне вільне робоче місце, середньооблікова кількість штатних працівників, середньомісячна номінальна заробітна плата, кількість юридичних осіб.

Для Волинської області рівень безробіття населення у 2012-2018 рр. складав у середньому 9,4 %. Спостерігається тенденція до збільшення на 3,4 % при одночасному зменшенні кількості економічно активного населення є наслідком загального погіршення соціально-економічної ситуації в країні та негативними явищами у суспільстві. Найвищий рівень безробіття спостерігається у Турійському та Шацькому районах, найнижчий – на північному сході області у Любешівському та Камінь-Каширському районах. Чітко виражених територіальних закономірностей у розподілі показника рівня безробіття не прослідковується.

Потреба роботодавців у працівниках для заміщення вільних робочих місць (вакантних посад) складала лише близько 817 вакансій на рік у середньому за 2012-2018 рр. У м. Луцьк сконцентровано 64,4 % усіх вакансій області. Дещо вирізняються м. Нововолинськ, м. Ковель та Ковельський район, м. Володимир-Волинський та Володимир-Волинський район, Луцький район. Для решти районів потреба роботодавців у працівниках для заміщення вільних незначна.

Середньомісячна номінальна заробітна плата штатних працівників у Волинській області у 2012-2018 рр. у середньому становила 2996 грн. За вказаний період вона зросла у 1,7 разів. Лише у 4 територіальних одиницях вона вища ніж середньообласні значення: міста Луцьк, Ковель, Нововолинськ та Луцький район. Відсутність певних територіальних закономірностей у розподілі величини номінальної заробітної плати по території Волинської області можна пояснити тим фактом, що значна частина економіки знаходиться «в тіні»,

Кількість юридичних осіб становила 18242 одиниць (17,5 од. на 1000 осіб) у середньому протягом у 2012-2018 рр. Найвищі значення – у м. Луцьк та Луцькому районі. Найменше юридичних осіб на 1000 жителів у північно-східних районах Волинської області.

Загалом рівень розвитку економічної складової ТП у південній частині області значно вищий у порівнянні із північною. Найвищий економічний потенціал мають міста обласного підпорядкування, особливо обласний центр м. Луцьк.

РОЗДІЛ 3. ПРОБЛЕМИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ Й ФУНКЦІОНУВАННЯ ТРУДОВОГО ПОТЕНЦІАЛУ ВОЛИНСЬКОЇ ОБЛАСТІ

3.1. Оцінка впливу трудового потенціалу на соціально-економічний розвиток

Для того, щоб визначити взаємозв'язки між ТП та рівнем соціального економічного розвитку території перш за все потрібно кількісно оцінити величину трудового потенціалу окремих адміністративно-територіальних одиниць. Для цього використовувався **інтегральний коефіцієнт трудового потенціалу (ІКТП)**, який обчислювався як середнє арифметичне нормованих показників, що характеризують кожен з компонент ТП, за формулою (1.1). Нормування показників здійснювалося за формулами (1.2) для показників стимуляторів та (1.3) для показників дестимуляторів.

Для визначення інтегрального коефіцієнту трудового потенціалу районів та міст обласного підпорядкування Волинської області ми використовували 30 показників: 13 – для демографічної компоненти, 6 – для соціальної компоненти, 11 – для економічної компоненти.

Для демографічної компоненти були вибрані наступні показники:

- 1) чисельність наявного населення станом на 1.01.17 (тис. осіб);
- 2) рівень урбанізації (%);
- 3) співвідношення чоловіків та жінок (на 1000 жінок припадає чоловіків);
- 4) частка населення у віці 0-14 років (%);
- 5) частка населення у віці 15-64 років (%);
- 6) частка населення у віці 65 років (%);
- 7) навантаження на працездатне населення (осіб на 1000 осіб);
- 8) народжуваність (на 1000 осіб);
- 9) смертність (на 1000 осіб);
- 10) природний приріст/скорочення населення (на 1000 осіб);

- 11) прибуття населення (на 1000 осіб);
- 12) вибуття населення (на 1000 осіб);
- 13) сальдо міграцій населення (на 1000 осіб).

Для соціальної компоненти були вибрані наступні показники:

- 14) кількість пенсіонерів (осіб);
- 15) кількість пенсіонерів (на 1000 осіб);
- 16) кількість інвалідів (осіб);
- 17) кількість інвалідів (на 1000 осіб);
- 18) частка інвалідів I групи (%);
- 19) частка дітей-інвалідів (%).

Для економічної компоненти були вибрані наступні показники:

- 20) кількість зареєстрованих безробітних (осіб);
- 21) кількість безробітних (на 1000 осіб);
- 22) потреба роботодавців у працівниках для заміщення вільних робочих місць / вакантних посад (вакансій);
- 23) навантаження на одне вільне робоче місце / вакантну посаду (безробітних на 1 вакансію);
- 24) середньооблікова кількість штатних працівників (тис. осіб);
- 25) рівень прийому штатних працівників (відсотків до середньооблікової кількості штатних працівників);
- 26) рівень вибуття штатних працівників (відсотків до середньооблікової кількості штатних працівників);
- 27) баланс прийому / вибуття штатних працівників (відсотків до середньооблікової кількості штатних працівників);
- 28) середньомісячна номінальна заробітна плата штатних працівників (грн);
- 29) кількість юридичних осіб (одиниць);
- 30) кількість юридичних осіб (на 1000 осіб).

Показники №№ 1, 2, 3, 4, 5, 8, 10, 11, 13, 22, 24, 25, 26 – це показники стимулятори (чим вище значення – тим краще), показники №№ 6, 7, 9, 12, 14,

15, 16, 17, 18, 19, 20, 21, 23, 27, 28, 29, 30 – це показники дестимулятори (чим вище значення – тим гірше).

У результаті отримано наступні значення ІКТП для адміністративно-територіальних одиниць Волинської області (табл. 3.1).

Таблиця 3.1

Інтегральний коефіцієнт трудового потенціалу для адміністративно-територіальних одиниць Волинської області *

Територія	Інтегральний коефіцієнт трудового потенціалу
м. Луцьк	0,6017
м. Володимир-Волинський	0,4617
м. Ковель	0,5166
м. Нововолинськ	0,4638
Володимир-Волинський район	0,4283
Горохівський район	0,3199
Іваничівський район	0,4124
Камінь-Каширський район	0,4993
Ківерцівський район	0,4426
Ковельський район	0,3543
Локачинський район	0,3989
Луцький район	0,6090
Любешівський район	0,4902
Любомльський район	0,4206
Маневицький район	0,4621
Ратнівський район	0,4777
Рожищенський район	0,3896
Старовижівський район	0,4185
Турійський район	0,3606
Шацький район	0,3776

* розраховано автором

Для визначення взаємозв'язків між ТП та рівнем соціально-економічного розвитку нами було обчислено коефіцієнти парної кореляції між ІКТП та 165 показниками соціально-економічного розвитку адміністративно-територіальних одиниць (додаток М). Усі показники умовно поділені на 4 великі групи: демографічні (48 показників), соціальні (61 показник), економічні (44 показники), еколого-географічні (12 показників).

Ці показники можна вважати й чинниками формування трудового потенціалу регіону. Як вже зазначалося вище (пп. 1.1), не можна провести чіткої межі між чинниками, які формують ТП та його компонентами. Трудовий потенціал регіону формується під дією низки чинників і одночасно приймає участь у формуванні загальної соціально-економічної ситуації у регіоні. Тобто, прослідковується двосторонній взаємний вплив.

Високі коефіцієнти кореляції (часто більше 0,8) характерні для абсолютних показників. Це мало б свідчити про тісний взаємозв'язок між трудовим потенціалом та показниками соціально-економічного розвитку. Проте в реальності це не зовсім так. Абсолютні показники рівня соціально-економічного розвитку, залежать від загальної чисельності населення. Чим більша кількість населення, тим, як правило, вищий абсолютний соціально-економічний показник. Більш реальну картину показують відносні показники, які не залежать від чисельності населення. Між ними та ІКТП спостерігаються значно нижчі коефіцієнти парної кореляції.

Чітко прослідковуються тісні взаємозв'язки між ТП та **демографічною** ситуацією. Це не випадково, адже людина є основою трудового потенціалу, його найважливішою частиною. ТП багато в чому залежить від характеристик населення території, на якій він сформувався. Несприятлива демографічна ситуація не дає підстав говорити про значні перспективи розвитку господарства.

Найтісніші зв'язки прослідковуються між ТП та характеристиками чисельності населення. Майже із усіма показниками фіксується сильний ($r > 0,7$) або суттєвий ($r > 0,5$) зв'язок (додаток М). Особливо тісні взаємозв'язки з показниками, які характеризують зміни у чисельності населення: «динаміка чисельності наявного населення у 2012-2016 рр.» ($r = 0,86$) та «темпи приросту наявного населення» ($r = 0,83$). Це вказує на те, що ТП регіону значною мірою формується в результаті демографічних процесів і, як наслідок, зміна чисельності населення відразу ж відображається на величині ТП. Демографічні процеси відзначаються певною інерційністю, яка проявляється у відсутності

різких коливань показників. Саме цим можна пояснити високі коефіцієнти парної кореляції між ІКТП та динамікою населення.

Сильний зв'язок прослідковується також із показниками динаміки сільського населення: «динаміка чисельності сільського населення у 2012-2016 рр.» ($r = 0,79$) та «темпи приросту сільського населення» ($r = 0,78$). Для міського населення ці показники дещо менші – відповідно $r = 0,63$ та $r = 0,69$. Це опосередковано вказує, що Волинська область залишається аграрним регіоном, а також на те, що демографічна ситуація у селах (особливо на півночі області) є більш сприятливою ніж у містах.

Показники статевої структура слабо корелюють із ІКТП. Коефіцієнти кореляції коливаються в межах $-0,14 - 0,33$. Виняток становлять лише чисельність чоловіків ($r = 0,65$) та жінок ($r = 0,63$). Проте це абсолютні показники, які мало придані для аналізу взаємозалежностей. У Волинській області відсутні різкі територіальні відмінності у розподілі чоловіків та жінок (пп. 2.2). Крім того, жінка у нашому суспільстві – це повноправний громадянин, який має такі ж права, яка і чоловік. Українська жінка народжує у середньому 1-2 дитини і більшу частину працездатного віку може працювати та реалізовувати себе як особистість.

Значно більш інформативні показники вікової структури населення. Тут прослідковуються помітно вищі коефіцієнти кореляції ніж у випадку із статевою структурою. Зрозуміло, що високі коефіцієнти парної кореляції мають абсолютні чисельності населення вікових груп (додаток М). Помітний взаємозв'язок із ІКТП мають «частка населення у віці 15-64 років» ($r = 0,48$) та сильний обернений зв'язок ($r = -0,84$) «частка населення у віці 65 років та старші». Прослідковується чітка залежність: чим більше працездатного населення – тим вищий показник трудового потенціалу, і навпаки, чим вищий відсоток людей старшого віку – тим нижчий рівень ТП регіону.

Суттєвий обернений зв'язок має ІКТП із навантаження на працездатне населення ($r = -0,48$). Виникає питання, чому цей показник має нижчий коефіцієнт кореляції, ніж частка післяпрацездатного населення. Справа в тому,

що у показнику «навантаження на працездатне населення» крім післяпрацездатного населення враховується також допрацездатне населення, яке у майбутньому стане трудовими ресурсами та покращить загальний стан трудового потенціалу.

Добре корелюють із величиною ІКТП відносні показники смертності та природного приросту/скорочення населення у розрахунку на 1000 осіб (додаток М). Із смертністю простежується сильний зворотний зв'язок ($r = -0,82$), що цілком зрозуміло, оскільки середня тривалість життя є однією із ознак високого рівня людського розвитку. Природний приріст/скорочення населення на 1000 осіб ($r = 0,78$) є однією із базових характеристик населення загалом, що характеризує загальну демографічну ситуацію у регіоні.

Показники міграційного руху населення, за винятком абсолютних показників, відносно слабо корелюють із рівнем ТП території. Це пов'язано із недосконалістю обліку міграційних переміщень у вітчизняній практиці (див. пп. 2.2). У ідеалі показники міграції мали б бути тісно пов'язаними із загальним рівнем розвитку території та станом ТП.

Отже, демографічні показники тісно взаємопов'язані із загальним рівнем розвитку трудового потенціалу регіону. Вони формують основу ТП – соціум, який здійснює трудову діяльність та виробляє матеріальні блага. Без сприятливої демографічної ситуації не доводиться говорити про перспективи розвитку території.

У порівнянні із демографічною ситуацією **соціальні** умови та чинники менше взаємопов'язані із рівнем ТП (додаток М). Суттєвий зв'язок із ІКТП мають абсолютні показники кількості пенсіонерів ($r = 0,50$) та динаміки чисельності пенсіонерів у 2012-2018 рр. ($r = 0,58$). Звертає увагу обернений зв'язок ТП із кількістю пенсіонерів на 1000 осіб ($r = -0,61$). Висока частка пенсіонерів негативно позначається на якості трудового потенціалу регіону, оскільки це вимагає значних додаткових витрат на утримання людей старшого віку, що у свою чергу збільшує навантаження на працездатне населення.

Структура пенсіонерів слабо корелює із інтегральним коефіцієнтом трудового потенціалу території.

Із відносними показниками величини житлового фонду у ІКТП простежується на перший погляд парадоксальний негативний зв'язок. Це найсильніше проявляється у випадку із забезпеченістю населення житлом у містах ($r = -0,58$) (додаток М). При наявності сильних економічних чинників, таких як висока заробітна плата та наявність вільних робочих місць, роль соціальних чинників відходить на другий план. У великих містах із високим рівнем розвитку економіки спостерігається значний притік населення і, як наслідок, нестача житла.

Показники забезпеченості території дошкільними, загальноосвітніми закладами, закладами охорони здоров'я, бібліотеками, клубами слабо взаємопов'язані із ІКТП. Це вказує на повсюдний розвиток мережі закладів освіти, культури, охорони здоров'я та відсутності значних територіальних диспропорцій (додаток М).

Найвищі коефіцієнти кореляції у групі соціальних чинників прослідковуються із показниками розвитку торгівлі. Практично із усіма ними відмічено позитивні суттєві зв'язки ($r > 0,5$), а з показником «торгова площа магазинів на 100 осіб» спостерігається найвищий коефіцієнт парної кореляції серед соціальних чинників ($r = 0,76$). Торгівля є однією із головних складових сфери обслуговування. Високий рівень розвитку торгівлі позитивно впливає на загальну соціально-економічну ситуацію та сприяє реалізації ТП території.

Отже, соціальні умови порівняно мало впливають на формування ТП регіону. Вплив соціальних чинників полягає у прагненні людини до пошуків кращих умов життя (задоволення культурних та духовних потреб, реалізації себе як особистості тощо). Проте дія соціальних факторів перекривається впливом економічних. За рівнем забезпеченості закладами торгівлі, освіти, медицини, культури, рівнем побутового обслуговування, житлово-комунальним господарством міські населені пункти значно перевищують сільські. Особливо

виділяються великі та середні міста з високими показниками рівня розвитку трудового потенціалу.

Найтісніші зв'язки прослідковуються між трудовим потенціалом та **економічними** показниками, оскільки в економічній діяльності відбувається реалізація ТП регіону. Відмічається помітний обернений зв'язок між кількістю безробітних у розрахунку на 1000 осіб та ІКТП ($r = -0,52$). Висока кількість безробітних є ознакою кризових явищ у економіці. Це, у свою чергу, не дозволяє у повній мірі реалізовувати ТП регіону. Слабкий обернений зв'язок також зафіксовано із показником «навантаження на одне вільне робоче місце (вакантну посаду)» ($r = -0,37$), який вказує на напруження на регіональному ринку праці, що негативно позначається на трудовій активності.

Сильний зв'язок спостерігається між ТП та середньомісячною номінальною заробітною платою штатних працівників ($r = 0,65$), оскільки заробітна плата є одним із головних індикаторів розвитку території та показником привабливості території для потенційних мігрантів.

Із більшістю показників використання енергетичних ресурсів в регіональному розрізі у ІКТП спостерігаються помітні зв'язки ($r = 0,33-0,65$). Показники використання окремих видів палива, електроенергії, теплової енергії опосередковано вказують на скупчення населення та загальний рівень розвитку господарства.

ІКТП слабо пов'язаний із показниками рівня розвитку сільського та лісового господарства. Коефіцієнти кореляції знаходяться поблизу нуля (додаток М), що вказує на відсталість первинного сектору економіки. Основні робочі місця та суспільні блага виробляються у вторинному та третинному секторах.

Важливими індикаторами рівня розвитку території, її загальної привабливості є показники житлового будівництва. Між ними та ІКТП прослідковуються суттєві (для відносних показників) та сильні (для абсолютних показників) коефіцієнти парної кореляції. Наявність нового житла

може стати вагомим чинником для заохочення територіальних переміщень населення і, як наслідок, покращення характеристик ТП.

Тісний взаємозв'язок прослідковується між ІКТП та інвестиційною привабливістю території (додаток М). Особливо звертає увагу високий серед відносних показників коефіцієнт парної кореляції з капітальними інвестиціями на 1 особу ($r = 0,61$). Інвестори при вкладанні коштів, поряд із станом розвитку господарства, також враховують і рівень сформованості ТП, як реалізатора їх проектів.

Найтісніші взаємозв'язки простежуються між ТП та показниками зовнішньоекономічної діяльності: «обсяги експорту товарів на 1 особу» ($r = 0,63$), «обсяги імпорту товарів на 1 особу» ($r = 0,69$). Зовнішньоекономічна діяльність має прямий зв'язок із рівнем розвитку території. Як правило, чим вищий рівень соціально-економічного розвитку району, тим більше він задіяний у міжнародний поділ праці. Вихід на зовнішній ринок – ознака ефективного функціонування господарства, одна із вимог сучасного глобалізованого суспільства. Задовольнити такі вимоги можуть лише території із високим рівнем розвитку трудового потенціалу.

Отже між ТП території та показниками його економічного розвитку існують тісні взаємозв'язки. Саме в економічній діяльності відбувається реалізація ТП населення території

ТП формується переважно під дією соціально-економічних чинників. Роль еколого-географічних факторів дуже незначна, на що вказують низькі коефіцієнти парної кореляції (додаток М). Очікуваної оберненої залежності між рівнем забрудненості території та ІКТП не спостерігається. Навпаки – у багатьох випадках відмічається прямий зв'язок, оскільки чим вищий рівень соціально-економічного розвитку території, тим вища концентрація людської діяльності і відповідно вища забрудненість природного середовища. Населення з сільської місцевості із більш сприятливою екологічною ситуацією переїжджає до більш забруднених міст. Негативна дія екологічного фактору компенсується сукупною дією соціально-економічних факторів

Отже у формуванні ТП потенціалу території провідна роль належить демографічним та економічним чинниками. Роль соціальних та еколого-географічних факторів менш суттєва.

3.2. Територіальні особливості трудового потенціалу Волинської області

Районування є однією із завершальних стадій будь-якого суспільно-географічного дослідження. Його результатом є виділення територіальних одиниць (районів, регіонів, таксонів, кластерів), які характеризуються певними схожими рисами, внутрішньою єдністю, схожими проблемами функціонування, однаковими траєкторіями розвитку, єдністю управління.

Районування трудового потенціалу – це поділ території на територіальні таксони зі схожими характеристиками трудових ресурсів, подібними процесами функціонування та розвитку трудового потенціалу [159; 171]. Районування трудового потенціалу допомагає виявити територіальні особливості функціонування та розвитку трудового потенціалу з урахуванням впливу на нього різноманітних чинників демографічного, соціального, економічного, еколого-географічного характеру тощо.

Для здійснення районування трудового потенціалу Волинської області були використані такі принципи:

– *Принцип комплексності*. У процесі районування, виділення районів здійснюється на основі аналізу множини показників, які взаємопов'язані між собою. Це дозволяє охопити багатогранність ТП та уникнути однобічності.

– *Принцип співставності*. Показники районування повинні бути співставними між собою, оскільки таксони можуть мати різні абсолютні показники які у кілька разів (іноді на порядок) відрізняються між собою. Для уникнення цього показники районування доцільно стандартизувати.

– *Принцип однозначності*. Кожна територіальна одиниця районування повинна належати тільки до одного району.

– *Принцип завершеності*. Після здійснення процесу районування кожен із таксонів повинен бути віднесений до певної групи. На карті не повинно залишитися білих плям, територіальних одиниць поза районуванням.

– *Принцип єдності* районування ТП та адміністративно-територіального поділу. Цей принцип тісно пов'язаний із наступним принципом – принципом конструктивності, оскільки адміністративно-територіальні одиниці є головним об'єктом регіонального прогнозування та управління.

– *Принцип конструктивності*. Виділені райони повинні стати основою для здійснення регіональної політики у сфері трудових ресурсів, спрямованої на розв'язання важливих соціально-економічних проблем.

– *Принцип відповідності* районування економічним, соціокультурним, етнонаціональним, історичним, екологічним, природним умовам. Виділені у процесі районування зони та райони повинні бути схожими із районами, виділеними у процесі промислового, екологічного, природно-кліматичного та інших районувань. Трудовий потенціал не є ізольованою сферою, а формуються під впливом групи різноманітних передумов та чинників.

– *Принцип історизму*. Виділені райони повинні мати не тільки схожі сучасні характеристики ТП, а й схожі основні риси формування трудових ресурсів у минулому.

– *Принцип реальності*. Виділені райони повинні існувати у реальності, а не бути суб'єктивним утворенням дослідника, який здійснив районування.

Процес районування (кластеризації) проводився у три етапи, в результаті яких були виділені, картографовані та охарактеризовані райони трудового потенціалу Волинської області.

На першому етапі відбиралися показники районування. Нами були вибрані ті ж 30 показників, що використовувалися для обчислення інтегрального коефіцієнту трудового потенціалу адміністративно-територіальних одиниць Волинської області (пп. 3.1). Обчислений інтегральний коефіцієнт трудового потенціалу (табл. 3.1), як комплексний індекс, вже сам по

собі може бути основою для проведення первинного (попереднього) районування території (табл. 3.2, рис. 3.1).

Таблиця 3.2

**Ранжований інтегральний коефіцієнт трудового потенціалу
адміністративно-територіальних одиниць Волинської області ***

№ з/п	Територія	Інтегральний коефіцієнт трудового потенціалу
1	Луцький	0,6090
2	м.Луцьк	0,6017
3	м.Ковель	0,5166
4	Камінь-Каширський	0,4993
5	Любешівський	0,4902
6	Ратнівський	0,4777
7	м.Нововолинськ	0,4638
8	Маневицький	0,4621
9	м.Володимир-Волинський	0,4617
10	Ківерцівський	0,4426
11	Володимир-Волинський	0,4283
12	Любомльський	0,4206
13	Старовижівський	0,4185
14	Іваничівський	0,4124
15	Локачинський	0,3989
16	Рожищенський	0,3896
17	Шацький	0,3776
18	Турійський	0,3606
19	Ковельський	0,3543
20	Горохівський	0,3199

* розраховано автором

Аналіз просторового розподілу ІКТП районів та міст Волинської області показує існування територіальних закономірностей у розподілі величини ТП по території Волинської області, які видно неозброєним оком. Найвищі значення ІКТП (більше 0,6) спостерігаються у Луцьку та прилеглих територія (Луцький район). Високими значеннями показника також характеризуються міста обласного підпорядкування (особливо місто Ковель), та північно-східні райони (Камінь-Каширський, Любешівський, Ратнівський, Маневицький). Найнижчий

рівень розвитку трудового потенціалу спостерігається у південних та центральних районах.

Рис. 3.1. Величина інтегрального коефіцієнту трудового потенціалу населення у Волинській області

Звертають на себе увагу наступні три закономірності територіальної диференціації ІКТП:

1) міста обласного підпорядкування вирізняються на фоні оточуючих їх районів (за винятком м. Луцьк);

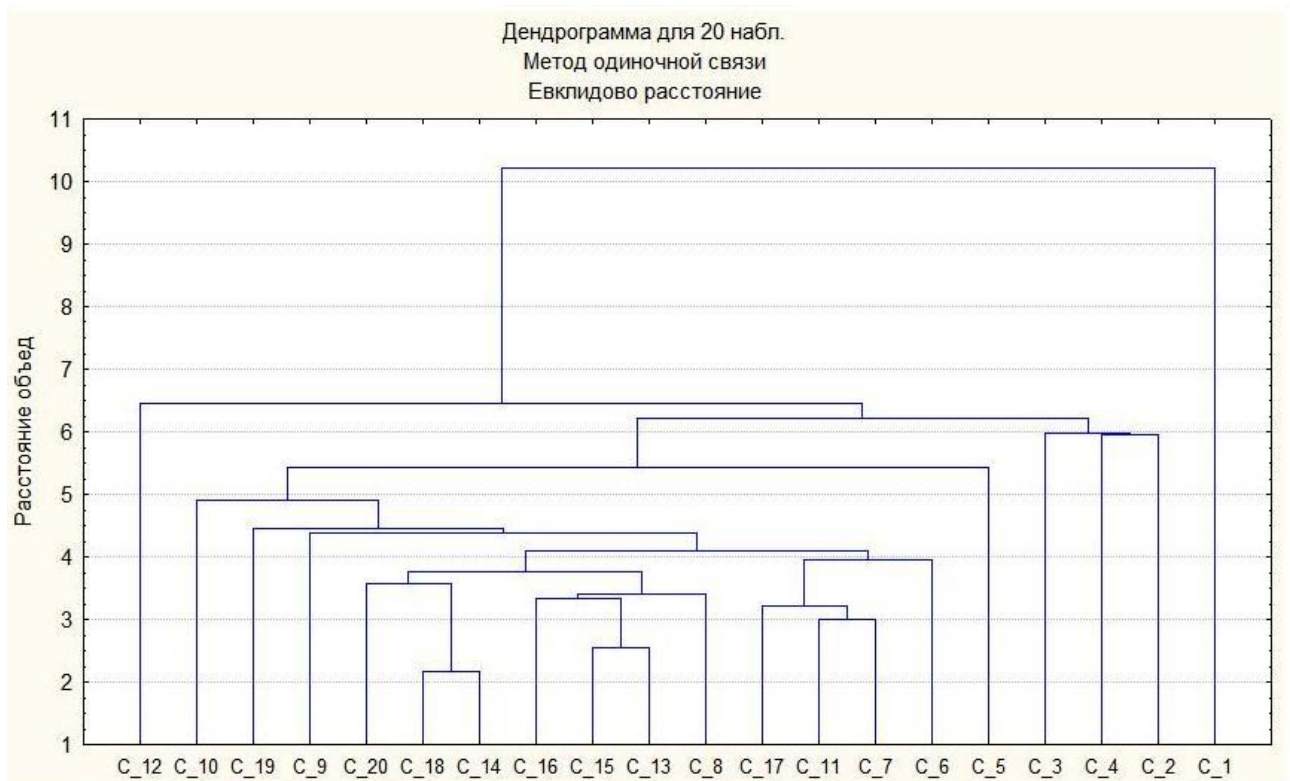
2) без урахування міст обласного підпорядкування, величина ІКТП у північних районах є вищою ніж у південних;

3) сусідні райони, як правило, мають близькі значення ІКТП, що вказує на правильність обраної нами методики його обчислення.

На другому етапі нами у середовищі програмного пакету Statistica на основі 30 показників було побудовано дендрограму кластерного аналізу трудового потенціалу адміністративно-територіальних одиниць Волинської області (рис. 3.2). Вона показує групування районів та міст області за комплексом із 30 ознак на основі евклідової відстані. Найбільш подібними за комплексом ознак є Любомльський та Старовижівський райони. Також близьку відстань у багатовимірному просторі мають Любешівський та Маневицький, Іваничівський та Локачинський райони. Чітко простежуються «ядра» майбутніх кластерів: Шацький, Любомльський, Старовижівський райони; Ратнівський, Любешівський, Маневицький, Камінь-Каширський райони; Рожищенський, Іваничівський, Локачинський, Горохівський райони. У окремий кластер можна виділити схожі міста обласного підпорядкування Володимир-Волинський, Ковель, Нововолинськ. Окремо розташоване місто Луцьк, яке найбільше «несхоже» на інші адміністративно-територіальні одиниці області.

На третьому етапі за допомогою програми Statistica було здійснено виділення кластерів адміністративно-територіальних одиниць Волинської за 30 показниками. Кластерний аналіз проводився за методикою «K-means clustering (Кластеризація методом К середніх)». Кількість кластерів почергово вибиралася як 4, 3, 5 (рис. 3.3, рис. 3.4, рис. 3.5). В усіх трьох кластеризаціях міста обласного підпорядкування попадають у 1 кластер, що вказує на їх особливість та принципову неможливість поєднання із адміністративними

районами, що їх оточують. На нашу думку, найбільш оптимальною кількістю кластерів є 4, оскільки інші кластеризації або спрощують (рис. 3.4), або ускладнюють (рис. 3.5) основну картину.

C_1	м. Луцьк	C_11	Локачинський район
C_2	м. Володимир-Волинський	C_12	Луцький район
C_3	м. Ковель	C_13	Любешівський
C_4	м. Нововолинськ	C_14	Любомльський район
C_5	Володимир-Волинський район	C_15	Маневицький район
C_6	Горохівський район	C_16	Ратнівський район
C_7	Іваничівський район	C_17	Рожищенський район
C_8	Камінь-Каширський район	C_18	Старовижівський район
C_9	Ківерцівський район	C_19	Турійський район
C_10	Ковельський район	C_20	Шацький район

Рис. 3.2. Дендрограма кластерного аналізу трудового потенціалу адміністративно-територіальних одиниць Волинської області

Отже, в результаті операції кластеризації на території Волинської області можна виділити 4 кластери трудового потенціалу.

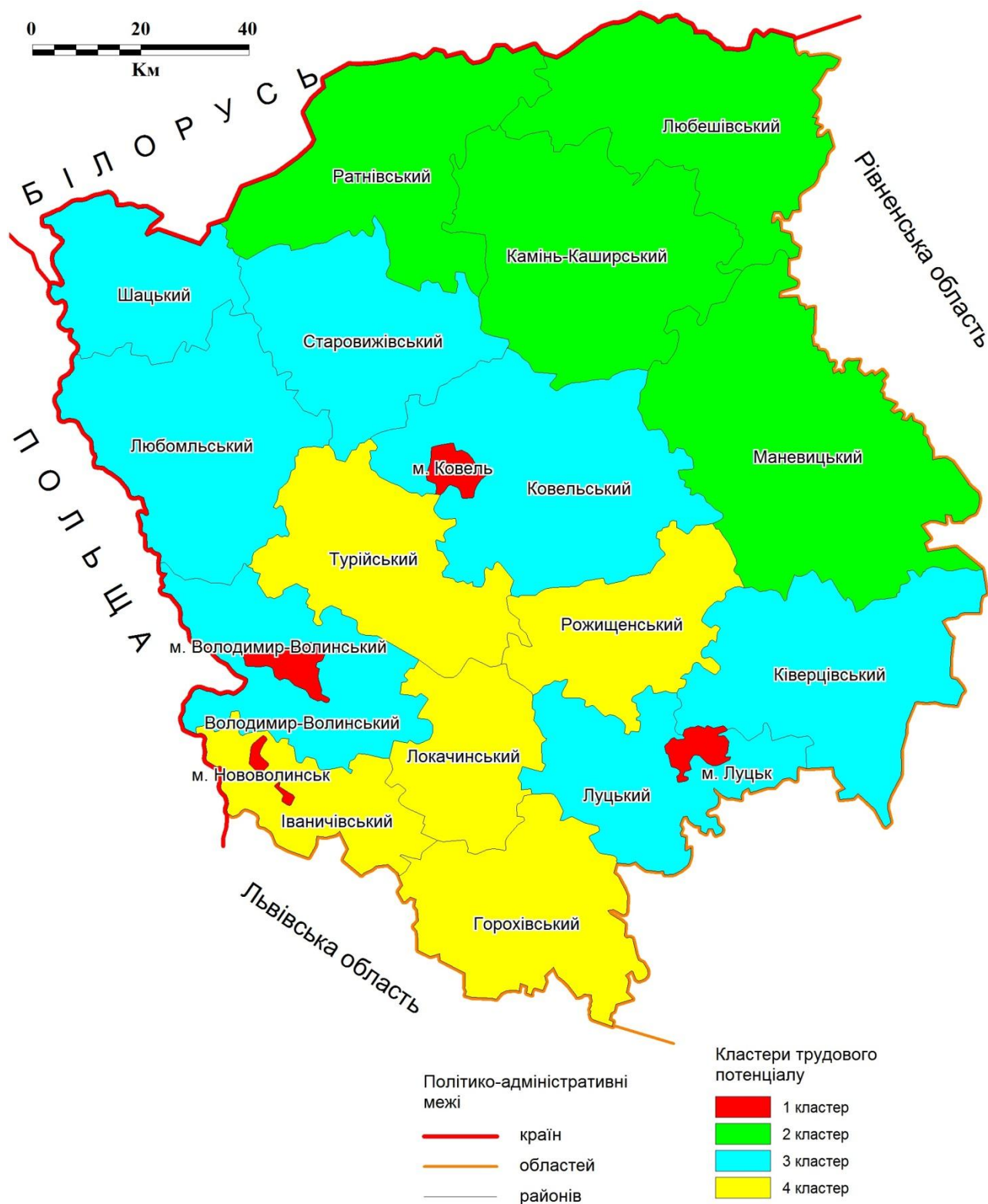

Рис. 3.3. Кластери трудового потенціалу населення у Волинській області; кількість кластерів – 4

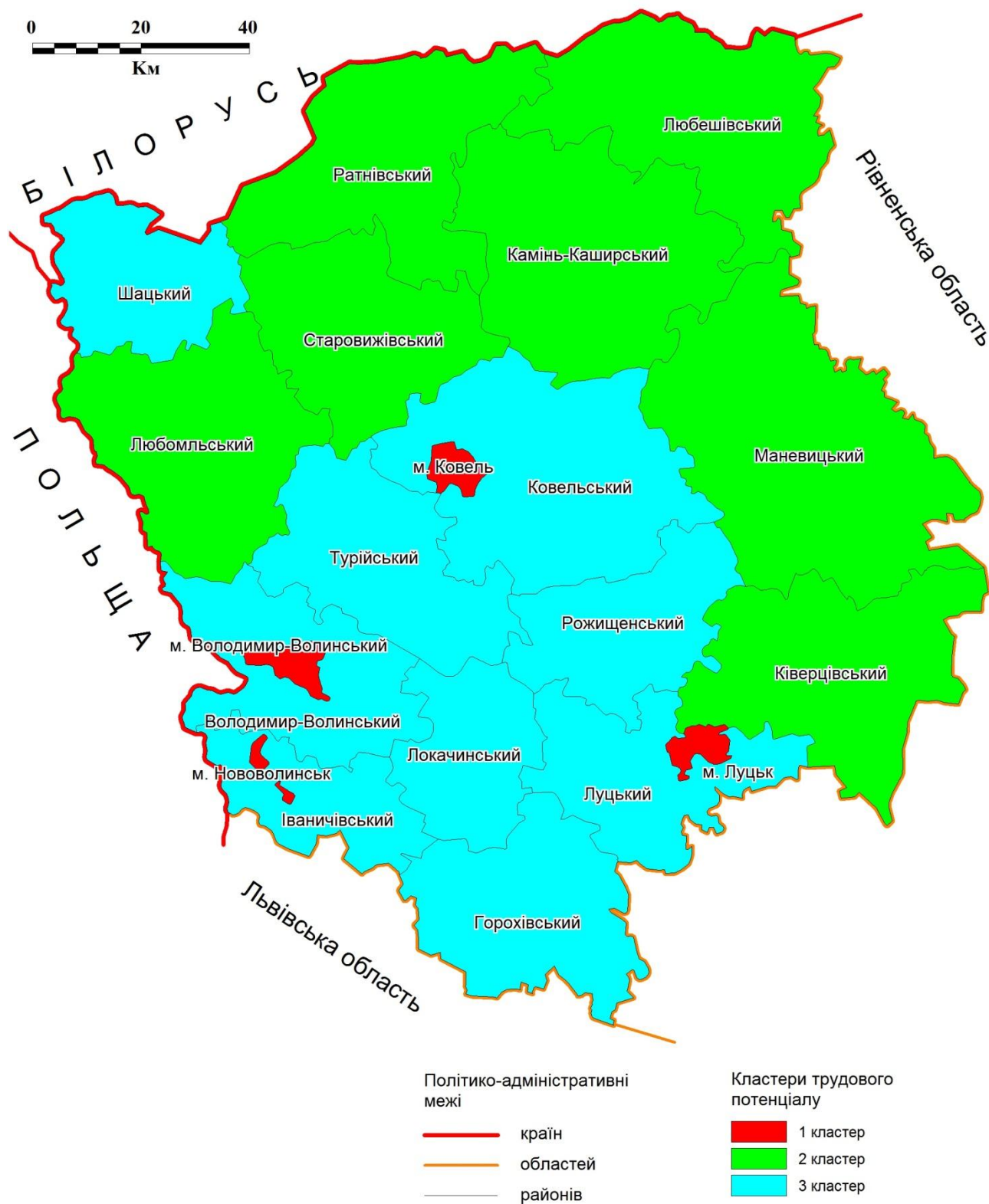

Рис. 3.4. Кластери трудового потенціалу населення у Волинській області; кількість кластерів – 3

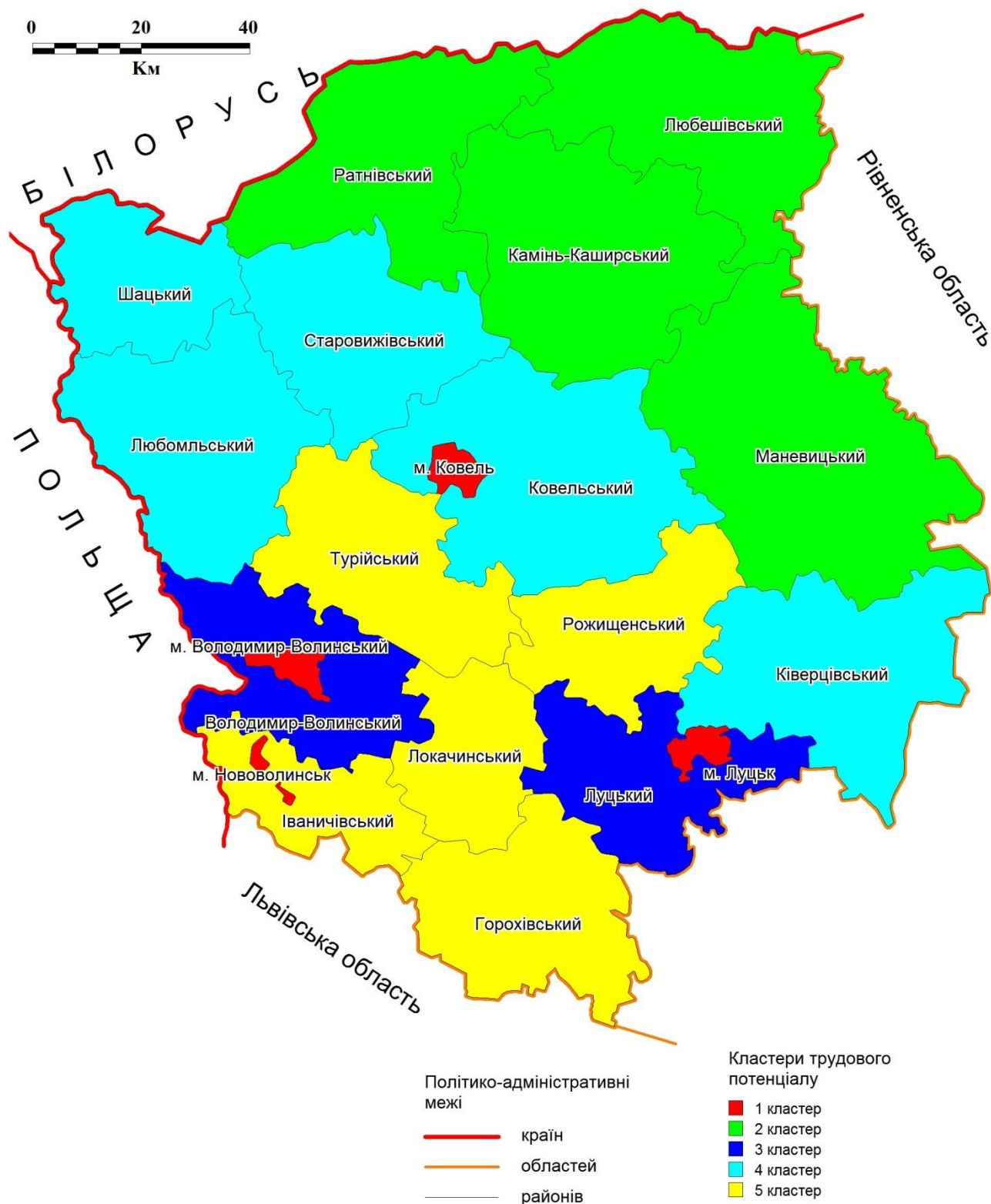

Рис. 3.5. Кластери трудового потенціалу населення у Волинській області; кількість кластерів – 5

1 кластер (міський, найбільші міста, урбанізований) включає міста обласного підпорядкування Луцьк, Ковель, Нововолинськ, Володимир-Волинський. Різкі контрасти у показниках (особливо економічних) не дозволяють їх включити до прилеглих територій. Відзначається високим рівнем розвитку економіки (економічна компонента ТП) та соціальної сфери (соціальна компонента ТП). Демографічні характеристики знаходяться на середньому рівні. Основною перевагою є високий рівень розвитку соціально-економічної сфери. Основними проблемами є інтенсифікація розвитку економіки, залучення інвестицій, впровадження інновацій та нових форм господарської діяльності.

2 кластер (північно-східний) охоплює північно-східну та східну частину області та включає Камінь-Каширський, Любешівський, Маневицький, Ратнівський райони. Відзначається високим рівнем розвитку демографічної компоненти ТП (найкраща демографічна ситуація у Волинській області), низьким рівнем розвитку соціально-економічної сфери (соціальна та економічна компоненти). Основними перевагами є сприятлива демографічна ситуація (природний приріст населення, сприятлива вікова структура), наявність великих лісових масивів (потенційний розвиток лісгосподарства та рекреації). Основними проблемами є низький рівень розвитку економіки та соціальної сфери, низька родючість ґрунтів (проблеми розвитку товарного сільського господарства та ведення агробізнесу), наслідки аварії на ЧАЕС.

3 кластер (головний, середній, медіанний) простягається із північного-заходу на південний схід області, має розрив у центральній частині (Луцький та Ківерцівський райони), включає Володимир-Волинський, Ківерцівський, Ковельський, Луцький, Любомльський, Старовижівський, Шацький райони. Це відносно розвинені адміністративні райони, які прилягають до великих міст або характеризуються високим рівнем розвитку рекреаційної сфери (Шацький район), або сприятливим транспортно-географічним положенням (Любомльський район). Відзначається середніми показниками розвитку кожної із компонент трудового потенціалу (демографічна, соціальна, економічна

компоненти). У кластер потрапило найбільше територіальних одиниць за сукупністю багатьох ознак, тому для усіх разом виділити якість характерні риси важко.

4 кластер (південний) охоплює південну та окремі райони центральної частини області. Включає Горохівський, Іваничівський, Локачинський, Рожищенський, Турійський райони. Відзначається середніми рівнями розвитку економічної та соціальної компонент та низьким рівнем розвитку демографічної. Основними перевагами є наявність масивів родючих ґрунтів, які сприяють розвитку агробізнесу; сприятливе суспільно-географічне положення. Основними проблемами є депопуляція населення (найгірша демографічна ситуація в області).

Отже, на території Волинської області можна виділити 4 кластери, які характеризуються схожістю сучасної ситуації та схожими проблемами розвитку та функціонування.

3.3. Основні проблеми розвитку і функціонування трудового потенціалу Волинської області та напрямки регіональної політики

Процес розвитку та функціонування трудового потенціалу Волинської області характеризується руйнівними тенденціями. Тому збереження і розвиток трудового потенціалу як ніколи актуальні нині для реалізації інноваційної стратегії розвитку і є стратегічним завданням стійкого розвитку Волинської області та України.

Головними проблемами розвитку та функціонування трудового потенціалу Волинської області є 1) скорочення загальної чисельності трудових ресурсів внаслідок несприятливої демографічної ситуації та 2) масовий виїзд працездатного населення за кордон у пошуках роботи через низький рівень розвитку економіки області.

Скорочення чисельності трудових ресурсів (економічно активного населення) є наслідком не надто сприятливої демографічної ситуації у регіоні,

яка сформувалася впродовж останніх десятиріч. Хоча на фоні інших областей України демографічна ситуації у Волинській області виглядає відносно сприятливою, проте впродовж останніх років сформувалася тенденція до скорочення чисельності населення.

Депопуляція населення – це вкрай негативне явище для суспільства, яке вказує на те, що вже у найближчому майбутньому соціум стикнеться з проблемою нестачі населення. Це проявиться насамперед у нестачі трудових ресурсів для галузей економіки і, як наслідок, необхідно буде скорочувати виробництво (деградація трудомістких галузей). Іншою стороною скорення чисельності населення «недоотримання» податків. Це призведе до зниження рівня соціального забезпечення незахищених верст населення: пенсіонерів, інвалідів, дітей та ін.

Негативні наслідки депопуляції мають комплексний характер. Одночасно із скороченням кількості населення, погіршується його структура. Зменшується частка населення допрацевдатного і працевдатного віку та збільшується відсоток пенсіонерів. Це явище має назву старіння нації. Впродовж останніх десятиріч чисельність населення області змінювалася мало (див. п.п. 2.1). Коливання становили кілька тисяч осіб, що у порівнянні із східними та центральними регіонами України є сприятливим моментом. Проте за цей час помітно скоротилася частка працевдатного населення. Волинська область зіткнулася із проблемою старіння нації.

Причина вказаних вище негативних тенденцій у низькій народжуваності населення. Низька народжуваність у Волинській області має як об'єктивні (населення здійснило демографічний перехід, тому низька народжуваність є ознакою сформованого суспільства, як і у розвинених країнах), так і суб'єктивні причини – кризове становище у економіці, що призвело до різкого падіння рівня життя. Через низькі доходи багато сімей утримується від народження дітей. Переважна більшість сімей мають 1 або 2 дитини, що навіть не дозволяє говорити про просте заміщення поколінь.

Низька народжуваність призводить до малої кількості дітей у суспільстві, низької частки допрацевдатного населення, яке у майбутньому буде замінювати сучасні трудові ресурси.

Чи не найголовнішою проблемою трудового потенціалу Волинської області є масовий виїзд працевдатного населення за кордон у пошуках роботи через недостатній рівень розвитку господарства області. У даному випадку, більш правильно говорити не про одну проблему, а про комплекс взаємопов'язаних проблем. Глибока криза економіки Волинської області та України в цілому, розпочалася ще на початку 90-х рр. ХХ ст. Деякі періоди піднесення господарства були знівельовані кризами 2008 р. та 2014 р. Як наслідок, у регіоні, який ніколи не відзначався потужним економічним комплексом, утворився величезний надлишок трудових ресурсів. Це призвело до масового безробіття та неповної зайнятості працівників. Населення масово почало шукати джерела існування за межами області, переважно за кордоном.

Трудовим міграціям населення Волинської області присвячено ряд робіт [78; 119; 120]. В кінці ХХ ст. населення області масово їздило на заробітки у Росію та Білорусь, менше у країни Європи. З часом вектор трудових міграцій повернувся зі сходу на захід. Зараз трудові міграції до Росії мають незначний характер, а основними країнами волинської трудової міграції стали Польща, Чехія, Італія, Іспанія та інші країни Євросоюзу.

Масова закордонна міграцію зараз відіграє важливе позитивне значення для населення та економіки області в цілому. Вона знижує напруження на регіональному ринку праці, дає джерела для існування значній частці населення Волинської області, має ряд позитивних соціальних (розширення кругозору мігрантів, знайомство з цінностями демократії та громадянського суспільства) і економічних (мігранти переймають нові технології, передових досвід господарювання, намагаються їх запроваджувати у власному господарстві тощо) наслідків.

Проте, на нашу думку, негативних наслідків закордонної трудової міграції є набагато більше:

– трудова міграція часто переходить у постійну і область безповоротно втрачає населення;

– зниження професійної якості трудового потенціалу, оскільки населення працює переважно на низькокваліфікованих роботах (сільське господарство, будівництво), тим самим втрачаючи здобутий фах та навички;

– зниження характеристик здоров'я трудового потенціалу. Населення втрачає своє здоров'я, працюючи на чужу країну;

– зростання навантаження на освітню, медичну, пенсійну сфери, соціальне страхування, які і без того знаходяться у глибокому кризовому стані. Трудові мігранти працюють за кордоном, сплачують там податки, розвиваючи чужу країну. Проте їх діти навчаються у нас, соціальні допомоги, як малозабезпечені вони отримують у місцевих фондах соціального захисту. Із досягненням пенсійного віку вони отримуватимуть пенсію не за кордоном, де працювали, а в Україні. Втрачену працездатність мігранти лікуватимуть також у себе на батьківщині. Фактично країна-реципієнт отримує працю мігранта, а територія-донор (Волинська область) змушена здійснювати усі види його соціального забезпечення. Це дуже вигідно для країни трудової імміграції, та вкрай невигідно для Волинської області;

– розірвання стосунків у сім'ї внаслідок тривалого перебування одного чи двох членів сім'ї поза межами родини. Як наслідок – соціальне сирітство дітей мігрантів;

– наявність значної кількості додаткових коштів (валюти), яка не вкладається у розвиток соціально-економічної сфери області, а банально «проїдається». Це призводить до помітного підвищення цін у регіоні. Вартість навчання у ВНЗ, вартість житла у депресивній Волинській області значно вищі, ніж у порівняно більш розвинених областях центру і сходу України;

– незахищеність трудових мігрантів за кордоном. Часто вони працюють напівлегально та нелегально, на шкідливих виробництвах, зазнають утисків та принижень, працюють за значно меншу заробітну плату ніж місцеве населення;

– трудова міграція призводить до нестачі робочої сили на ринку праці Волинської області. Населення не погоджується працювати за заробітну плату, яку пропонують у нас, а віддають перевагу більшим зарплатам за кордоном. Праценадлишкова Волинська область починає стикатися із нестачею трудових ресурсів у певних галузях.

Вирішення комплексу проблем функціонування, розвитку та реалізації трудового потенціалу Волинської області можливе лише в результаті вирішення проблем соціально-економічного розвитку області, та загального підвищення якості життя у Волинській області.

Головними проблемами розвитку Волинської області, які перешкоджають гармонійному розвитку регіону «Стратегія розвитку Волинської області на період до 2020 року» [153] вважає:

- високий ступінь зношеності основних фондів;
- обмеженість власних інвестиційних ресурсів підприємств для модернізації виробництва;
- висока питома вага зайнятих в неофіційному секторі економіки;
- слабо-диверсифікована економіка регіону;
- недостатня пропозиція робочих місць у сільській місцевості;
- значний рівень відтоку активних і кваліфікованих працівників за межі регіону в пошуках більш високих заробітних плат;
- нерациональне використання земельних ресурсів;
- низький рівень професіоналізму представників інститутів громадянського суспільства.

Без покращення загального соціально-економічного ситуації, зростання виробництва, підвищення рівня життя населення ТП Волинської області буде і надалі знижуватися.

Для мінімізації впливу негативних процесів руйнування ТП регіону органам державної влади та місцевого самоврядування необхідна комплексна програма розвитку трудового потенціалу. Питання трудових ресурсів, їх якості та перспектив розвитку у майбутньому повинні входити окремим блоком в усі

регіональні соціально-економічні програми, стратегії та плани області, районів (повітів) та окремих громад.

Ці програми повинні включати ряд заходів. При цьому виділені нами кластери трудового потенціалу можуть бути одиницями управління, реалізації певних особливостей стратегій розвитку трудових ресурсів та ситуації на ринку праці.

Існує комплекс заходів, спрямований на розвиток та покращення характеристик ТП, актуальний для усіх територіальних одиниць Волинської області. Ця заходи умовно можна поділити на 5 групи, які відповідають складовими трудового потенціалу: демографічні, економічні, соціальні, адміністративно-управлінські, екологічні.

Демографічні (демографічна політика, спрямована на зростання народжуваності, що у подальшому призведе до зростання чисельності населення):

- збільшення виплат при народженні дитини;
- розширення державної підтримки багатодітних сімей;
- пропагування сімейних цінностей, та престижу багатодітних матерів;
- різноманітні податкові пільги багатодітним сім'ям (безкоштовна освіта у ВНЗ, пільгові кредити на житло; безкоштовне житло сім'ям які мають багато дітей; субсидії на оплату ЖКГ тощо);
- податок на бездітність;
- продовження терміну декретної відпустки;

Економічні:

- зниження відтоку населення за межі області;
- диференціація заробітної плати. Слід встановити вищі тарифи на оплату праці (насамперед у державних установах) у районах із високим міграційним відтоком, насамперед у професіях, на яких спостерігається висока плинність кадрів;
- система матеріальних пільг за безперервний стаж роботи на підприємстві (галузі) у районах із масовим відтоком населення;

- розвиток економіки області;
- підвищення економічної активності населення;
- модернізація традиційних галузей господарства;
- створення нових галузей економіки;
- запровадження інновацій у різноманітні сфери суспільного життя;
- створення нових робочих місць;
- зниження рівня безробіття; поліпшення соціального захисту безробітних; створення можливості для отримання нового фаху та перекваліфікації;
- підвищення рівня заробітної плати;
- збільшення державних витрат та заохочення приватних інвестицій на розвиток науково-дослідної діяльності, всебічна підтримка розвитку інтелектуального потенціалу країни;
- підтримка розвитку підприємницької ініціативи громадян і на цій основі малого та середнього підприємництва, самостійної зайнятості населення;
- зниження енерговитрат та енергоспоживання галузей економіки шляхом впровадження енергозберігаючих технологій;
- реформа аграрного сектору та підтримка власного сільськогосподарського виробника (розвиток фермерських господарств; кредити на купівлю техніки; державні замовлення на сільськогосподарську продукцію тощо);

Соціальні:

- реформування пенсійної системи з метою створення гідних умов для післяпрацевдатного населення;
- зниження енерговитрат житлово-комунального господарства шляхом впровадження енергозберігаючих технологій
- розвиток житлового будівництва на селі. Створення державного фонду житла (як за рахунок побудови нових будинків, так і купівлі старих);
- розвиток соціальної сфери, з метою підвищення привабливості території для проживання; розвиток соціальної інфраструктури (закладів

освіти, охорони здоров'я, науки, культури, спорту, житлово-комунального господарства та ін.);

- поліпшення стану здоров'я населення шляхом розвитку сфери охорони здоров'я;

- розвиток мережі вищих навчальних закладів. Особливо це стосується відновлення втраченої мережі ВНЗ I-II рівнів акредитації (колишні ПТУ та технікуми), випускники яких мають попит на регіональному ринку праці;

- модернізація системи вищої та професійної освіти, приведення її у відповідності до вимог сьогодення;

- забезпечення умов для впровадження системи неперервної освіти, здобуття знань та підвищення кваліфікації протягом трудового життя;

- підвищення загального рівня життя населення;

Адміністративно-управлінські:

- створення відповідного законодавчо-нормативного поля з достатньою конкретизацією для всіх рівнів управління, що надає регіонам, галузям та суб'єктам господарювання різних форм власності рівні можливості у забезпеченні продуктивної зайнятості і ефективного використання трудового потенціалу;

- ширше залучення органів державної влади та місцевого самоврядування до регулювання ТП;

- інформування жителів області про сучасний стан та негативні тенденції розвитку ТП. Населення повинне усвідомлювати наслідки до яких може призвести у майбутньому деградація ТП;

- впровадження міжнародних стандартів управління охороною праці на виробництві;

- вдосконалення системи моніторингу та прогнозування розвитку трудового потенціалу на коротко-, середньо- і довгострокову перспективу;

- забезпечення реалізації трудового законодавства на всіх рівнях управління соціально-трудовою сферою;

- розвиток громадянського суспільства;

Екологічні:

– забезпечення охорони навколишнього середовища, застосування дієвих інструментів для відтворення та раціонального використання природних ресурсів; поліпшення екологічної освіти; вимога відповідальності за результати господарської діяльності в екологічній сфері.

Для регулювання соціально-трудових відносин держава застосовує адміністративні (пряме регулювання) і економічні методи (опосередковане регулювання).

До адміністративних методів відносяться:

- адміністративно-регулюючі (накази, постанови, інструкції, методичні документи, офіційні роз'яснення і т. ін.);
- організаційні (створення інфраструктури, спеціальних служб контролю за виконанням програм).

До економічних методів належать:

- економічні (дотації, пільги, державне замовлення, прискорена амортизація і т. ін.);
- фінансові (фінансово-кредитні й податкові пільги, виділення кредитних ресурсів чи видача гарантій під кредити, надання прямої фінансової допомоги для реалізації державних програм тощо) [19, 104].

Регіональна політика не повинна бути жорстко детермінованою. Вона повинна мати варіативні елементи (вектори) по відношенню до різних територій. Як окремі території варіативної регіональної політики можуть розглядатися кластери трудового потенціалу. Поряд із загальними заходами, кожен із кластерів трудового потенціалу характеризується своїми особливостями та першочерговими заходами, які вимагають негайного впровадження.

1 кластер

У цілому стан ТП у великих містах є кращим ніж загалом по області. Тут зосереджені основні виробничі фонди, фінанси, виробничі потужності. Міста обласного підпорядкування характеризуються найвищим у області рівнем

розвитку соціальної сфери (освіти, медицини, культури, побутового обслуговування, фінансової сфери).

Демографічна ситуація у великих містах, як центрах притягання молоді робочої сили є дещо кращою ніж загалом по області. У м. Луцьк спостерігається зростання чисельності населення у результаті природного приросту.

Першочерговими заходами для успішної реалізації політики розвитку ТП у кластері є економічні, а саме:

- модернізація застарілих галузей економіки;
- розвиток інноваційних та наукоємних галузей;
- залучення закордонних інвестицій;
- впровадження нових форм господарської діяльності;
- розвиток мережі вищій навчальних закладів;

Також слід впроваджувати демографічні заходи, спрямовані на зростання народжуваності та покращити екологічний стан міського середовища.

Міста обласного підпорядкування повинні бути регіональними центрами соціально-економічного розвитку прилеглих територій; стати центрами майбутніх повітів, які будуть «відповідальні» за прилеглі території, а не оазисами розвитку на фоні загальної соціально-економічної пустелі.

2 кластер

Для кластеру характерний критичний стан економічної та соціальної компонент трудового потенціалу. Демографічна ситуація відносно сприятлива, тому особливих демографічних заходів стимулювання народжуваності вживати не варто.

Першочерговими заходами для успішної реалізації політики розвитку ТП у кластері є економічні та соціальні, а саме:

- розміщення об'єктів нового промислового будівництва із створенням нових робочих місць та масовим залученням місцевих трудових ресурсів;

- побудова малих (у селах) та середніх і великих (у містах та селищах міського типу) промислових підприємств, які спеціалізуються на переробці сільськогосподарської та лісової сировини (харчові цехи, меблеві заводи тощо);
- направлення молодих спеціалістів, які навчалися за державним замовленням, після завершення навчання у сільську місцевість;
- диференціація заробітної плати. Слід встановити вищі тарифи на оплату праці (насамперед у державних установах) у районах із високим міграційним відтоком, насамперед у професіях, на яких спостерігається висока плинність кадрів;
- розвиток житлового будівництва на селі. Створення державного фонду житла (як за рахунок побудови нових будинків, так і купівлі старих);
- розвиток соціальної інфраструктури на селі;
- стимулювання розвитку сільського та зеленого туризму як одного із засобів підвищення зайнятості населення. Перспективним є розвиток рекреації у НПП «Прип'ять-Стохід».
- надання можливості купівлі в кредит житла або товарів тривалого користування у районах, де міграційна ситуація є особливо критичною;
- встановлення системи пільгового оподаткування та кредитування для галузей і територій,

Окрім вище вказаних соціально-економічних заходів, слід застосовувати природоохоронні, оскільки дана територія постраждала від аварії на ЧАЕС.

3 кластер

Кластер характеризується середніми (медіанними) значеннями основних параметрів по області. Для нього актуальними будуть більшість заходів, які необхідні вжити загалом й для Волинської області.

Усі адміністративні райони кластеру можна поділити на дві групи, для яких необхідними будуть деякі специфічні заходи: 1) адміністративні райони, прилеглі до міст обласного підпорядкування; 2) прикордонні райони із потужним рекреаційним потенціалом.

Адміністративні райони, прилеглі до міст обласного підпорядкування мають багато в чому ті ж проблеми (відповідно і такий же комплекс заходів щодо їх вирішення), що й власне міста. Луцький район є однією із найбільш розвинених територій області. У реальності місто Луцьк вже давно вийшло за свої офіційні межі і охоплює території прилеглих до нього Луцького та Ківерцівського районів. Схожа ситуація у менших масштабах прослідковується і поблизу інших міст обласного підпорядкування. Основна частина населення та економічної активності таких районів тяжіє до міст. У той же час периферійні частини районів залишаються відсталими та депресивними. Для них актуальними будуть ті ж заходи, що й для кластерів 2 (периферійні частини Ковельського районів) та 4 (периферійні частини Луцького, Володимир-Волинського та Іваничівського районів).

Прикордонні райони із потужним рекреаційним потенціалом (Шацький, Любомльський, Старовижівський райони), характеризуються значними можливостями для розвитку сільського та зеленого туризму, як одного із засобів підвищення зайнятості населення. Можливості розвитку економіки (промисловості та сільського господарства) у деякій мірі обмежені. Для них актуальними будуть ті ж заходи, що й для 2 кластеру, доповнені демографічними заходами.

4 кластер

Кластер характеризується найбільш несприятливою демографічною ситуацією в області. Найвищі темпи депопуляції поєднуються із значним міграційним відтоком населення.

У той же час, тут наявні найродючіші ґрунти Волинської області. Це, у поєднанні з близькістю до основних економічних центрів області, розкриває широкі перспективи розвитку товарного сільського господарства та галузей переробної сфери.

Вирішення демографічних проблем повинно стати першочерговим завданням покращення рівня ТП. Крім того важливе значення мають економічні та соціальні заходи, насамперед:

- реформа аграрного сектору та підтримка власного сільськогосподарського виробника (розвиток фермерських господарств; кредити на купівлю техніки; державні замовлення на сільськогосподарську продукцію тощо);

- розвиток соціальної інфраструктури на селі;

- прискорений розвиток малого та середнього бізнесу на селі. Зменшення податків для підприємств у сільській місцевості із значним міграційним відтоком населення;

- розміщення об'єктів нового промислового будівництва із створенням нових робочих місць та масовим залученням місцевих трудових ресурсів;

- дозвіл на безмитний ввіз засобів виробництва (сільськогосподарської техніки, різноманітних верстатів, інструментів, обладнання для сфери обслуговування та ін.) громадянами України із-за кордону;

- направлення молодих спеціалістів, які навчалися за державним замовленням, після завершення навчання у сільську місцевість;

- відродження та розвиток втраченої мережі професійних технічних училищ та технікумів, які готуватимуть кадри для місцевого господарства;

Метою вказаних заходів має стати сповільнення темпів зниження трудового потенціалу населення Волинської області, який забезпечує підтримку господарської освоєності території при існуючій ментальній цілісності української нації. Органи державної влади та місцевого самоврядування повинні чітко визначити трудовий потенціал як національний ресурс, який необхідно формувати і розвивати для збереження національної безпеки окремих регіонів та України в цілому.

Висновки до розділу 3

Для аналізу взаємозв'язків між ТП та рівнем соціального економічного розвитку території використовувався інтегральний коефіцієнт трудового потенціалу (ІКТП), в основі якого лежать 30 показників соціально економічного

розвитку (13 – для демографічної компоненти, 6 – для соціальної, 11 – для економічної). Було обчислено коефіцієнти парної кореляції між ІКТП та 165 показниками. Усі показники поділені на 4 великі групи: демографічні (48 показників), соціальні (61 показник), економічні (44 показники), еколого-географічні (12 показників).

Чітко прослідковуються тісні взаємозв'язки між ТП та демографічною ситуацією. Найтісніші зв'язки прослідковуються з характеристиками чисельності населення: «динаміка чисельності наявного населення у 2012-2018 рр.» ($r = 0,86$) та «темпи приросту наявного населення» ($r = 0,83$).

У порівнянні із демографічною ситуацією соціальні умови та чинники менше взаємопов'язані із рівнем ТП. Суттєвий зв'язок із ІКТП мають абсолютні показники кількості пенсіонерів ($r = 0,50$) та динаміки чисельності пенсіонерів у 2012-2018 рр. ($r = 0,58$). Звертає увагу обернений зв'язок ТП із кількістю пенсіонерів на 1000 осіб ($r = -0,61$).

Найтісніші зв'язки прослідковуються між трудовим потенціалом та економічними показниками, оскільки в економічній діяльності відбувається реалізація ТП регіону. Відмічається помітний обернений зв'язок між кількістю безробітних у розрахунку на 1000 осіб та ІКТП ($r = -0,52$).

У формуванні ТП потенціалу території провідна роль належить демографічним та економічним чинникам. Роль соціальних та еколого-географічних факторів менш суттєва.

Районування трудового потенціалу – це поділ території на територіальні таксони зі схожими характеристиками трудових ресурсів, подібними процесами функціонування та розвитку трудового потенціалу. На першому етапі були відібрані ті ж 30 показників, що й для обчислення ІКТП. На другому етапі було побудовано дендрограму кластерного аналізу. На третьому етапі було виділено 4 кластери трудового потенціалу.

1 кластер включає міста обласного підпорядкування Луцьк, Ковель, Нововолинськ, Володимир-Волинський.

2 кластер охоплює північно-східну та східну частину області та включає Камінь-Каширський, Любешівський, Маневицький, Ратнівський райони.

3 кластер простягається із північного-заходу на південний схід області, має розрив у центральній частині (Луцький та Ківерцівський райони), включає Володимир-Волинський, Ківерцівський, Ковельський, Луцький, Любомльський, Старовижівський, Шацький райони.

4 кластер охоплює південну та окремі райони центральної частини області та включає Горохівський, Іваничівський, Локачинський, Рожищенський, Турійський райони.

Головними проблемами розвитку та функціонування трудового потенціалу Волинської області є скорочення загальної чисельності трудових ресурсів внаслідок несприятливої демографічної ситуації та масовий виїзд працездатного населення за кордон у пошуках роботи через низький рівень розвитку економіки області.

Існує комплекс заходів, спрямований на розвиток та покращення характеристик ТП, актуальний для усіх територіальних одиниць Волинської області. Ця заходи умовно можна поділити на 5 групи, які відповідають складовими трудового потенціалу: демографічні, економічні, соціальні, адміністративно-управлінські, екологічні.

Регіональна політика не повинна бути жорстко детермінованою. Вона повинна мати варіативні елементи (вектори) по відношенню до різних території. Як окремі території варіативної регіональної політики можуть розглядатися кластери трудового потенціалу. Поряд із загальними заходами, кожен із кластерів трудового потенціалу характеризується своїми особливостями та першочерговими заходами, які вимагають негайного впровадження.

ВИСНОВКИ

Основні результати дисертаційного дослідження дають змогу вирішити важливе науково-практичне завдання, яке полягає в обґрунтуванні теоретико-методологічних засад та прикладних аспектів функціонування трудового потенціалу на регіональному рівні.

Відповідно до поставлених завдань дисертаційної роботи можна зробити наступні висновки.

1. Трудовий потенціал – це інтегральне поняття, яке характеризує загальну здатність населення певної території до праці та створення суспільних благ. ТП по різному трактується на різних ієрархічних рівнях (індивід, група людей, суспільство в цілому). Тракткування трудового потенціалу на мезо- та макрорівні відзначаються невизначеністю та відсутністю єдиних чітко встановлених показників. З точки зору суспільної географії трудовий потенціал – це загальна здатність населення певної території до вироблення суспільного продукту у відповідності із досягнутим рівнем соціально-економічного, демографічного та культурно-історичного розвитку.

Структуру ТП певної території чи регіону можна звести до трьох головних блоків-складових: демографічної, соціальної та економічної. Формування трудового потенціалу відбувається під впливом великої кількості різноманітних чинників, які можна об'єднати у групи: демографічні, соціальні, економічні, політико-адміністративні та географічні. Трудовий потенціал, у свою чергу активно впливає на інші сфери суспільства: демографічну, соціальну, економічну, політичну та ін.

2. Використання трудового потенціалу в Україні регулюється низкою законів: Кодекс законів про працю України, Закон України «Про зайнятість населення», Закон України «Про охорону праці», Закон України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування», Закон України «Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування», Закон України «Про соціальний діалог в Україні» та ін. На регіональному рівні державна політика

розвитку ТП реалізується через створення умов для його розвитку через збалансоване функціонування господарського комплексу регіону з урахуванням його природно-ресурсного, науково-технічного, виробничого потенціалу та екологічного стану довкілля.

3. Трудовий потенціал населення Волинської області має тривалу історію становлення та розвитку. Ключовими подіями, які сформували сучасний стан ТП Волинської області були події другої половини ХХ – початку ХІХ ст.: 1) друга світова війна та її наслідки; 2) масовий виїзд населення за межі області у 50–80 рр. ХХ ст.; 3) індустріалізація господарства області у 60–80 рр. ХХ ст.; 4) інтенсивні урбанізаційні процеси в межах самої області; 5) депопуляційні процеси кінця ХХ – початку ХІХ ст.; 6) масова закордонна трудова міграція населення Волинської області у кінці ХХ – початку ХІХ ст.

4. Демографічна компонента є базисом трудового потенціалу території, адже без наявного населення не доводиться говорити про розвиток господарства чи території загалом. Аналіз демографічної складової трудового потенціалу Волинської області показав, що яскраво виражених територіальних закономірностей у розподілі показників не прослідковується. Спостерігається загальна тенденція до покращення показників ТП у напрямку із півдня на північ, а також у найбільших містах та прилеглих до них територіях. Найбільш несприятлива ситуація характерна для центральних та південних районів області.

Соціальна компонента трудового потенціалу показує розвиток людського суспільства загалом, рівень сформованості соціальних інститутів території, специфіку взаємовідносин та взаємодії між людьми та людськими спільнотами. Якщо демографічна складова характеризує переважно «кількісні» характеристики ТП то соціальна описує його «якісні» показники, які реалізуються чи можуть бути реалізовані у економічній діяльності. У результаті проведеного аналізу встановлено, що чітко виражених географічних закономірностей просторової диференціації соціальної компоненти на території Волинської області не прослідковується.

Економічна компонента трудового потенціалу є однією із найважливіших його частин. Вона показує відношення населення до праці, його реальну здатність виробляти суспільні блага, брати участь у трудовій діяльності. У економічній складовій безпосередньо реалізуються демографічна та соціальні компоненти. У результаті аналізу економічної складової трудового потенціалу Волинської області можна зробити висновок про значно вищий рівень його розвитку у південній частині області у порівнянні із північною. Найвищий економічний потенціал мають міста обласного підпорядкування, особливо обласний центр м. Луцьк.

5. Аналіз взаємозв'язків між трудовим потенціалом та рівнем соціального економічного розвитку Волинської області показав, що у формуванні ТП провідна роль належить демографічним та економічним чинникам. Роль соціальних та еколого-географічних факторів менш суттєва. Чітко прослідковуються тісні взаємозв'язки між ТП та демографічною ситуацією. Найтісніші зв'язки прослідковуються з показниками «динаміка чисельності наявного населення» та «темпи приросту наявного населення». Соціальні умови та чинники менше взаємопов'язані із рівнем ТП. Суттєвий зв'язок із ІКТП мають абсолютні показники кількості пенсіонерів та динаміки чисельності пенсіонерів. Звертає увагу обернений зв'язок ТП із кількістю пенсіонерів на 1000 осіб. Найтісніші зв'язки прослідковуються між трудовим потенціалом та економічними показниками. Відмічається помітний обернений зв'язок між кількістю безробітних у розрахунку на 1000 осіб та ІКТП.

6. У результаті кластерного аналізу на основі інтегрального коефіцієнту трудового потенціалу у Волинській області було виділено 4 кластери трудового потенціалу, які характеризуються схожістю сучасної ситуації та схожими проблемами розвитку та функціонування: 1 кластер включає міста обласного підпорядкування Луцьк, Ковель, Нововолинськ, Володимир-Волинський; 2 кластер охоплює північно-східну та східну частину області та включає Камінь-Каширський, Любешівський, Маневицький, Ратнівський райони; 3 кластер простягається із північного-заходу на південний схід області, має

розрив у центральній частині (Луцький та Ківерцівський райони), включає Володимир-Волинський, Ківерцівський, Ковельський, Луцький, Любомльський, Старовижівський, Шацький райони; 4 кластер (охоплює південну та окремі райони центральної частини області та включає Горохівський, Іваничівський, Локачинський, Рожищенський, Турійський райони).

7. Сучасні процеси розвитку трудового потенціалу Волинської області характеризується руйнівними тенденціями. Тому збереження і розвиток трудового потенціалу є стратегічним завданням для подальшого стійкого розвитку області та України в цілому. Головними проблемами трудового потенціалу Волинської області є 1) скорочення загальної чисельності трудових ресурсів внаслідок несприятливої демографічної ситуації та 2) масовий виїзд працездатного населення за кордон через низький рівень розвитку економіки області.

Для подолання негативних наслідків та покращення ситуації на ринку праці повинна бути розроблена регіональна програма збереження та розвитку трудового потенціалу Волинської області із урахування територіальних особливостей. Ця програма повинна мати варіативні елементи по відношенню до різних територій. Як окремі території варіативної регіональної політики можуть розглядатися кластери трудового потенціалу. Поряд із загальними заходами, кожен із кластерів трудового потенціалу характеризується своїми особливостями та першочерговими заходами, які вимагають негайного впровадження.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Антохова І. М. Підвищення ефективності використання трудового потенціалу (регіональні аспекти) : Автореф. дис... канд. екон. наук : 08.09.01 «Демографія, економіка праці, соціальна економіка і політика» / І. М. Антохова. – Л., 2000. – 19 с.
2. Атаєва О. А. Розвиток і стимулювання використання трудового потенціалу : Автореф. дис. ... канд. екон. наук : 08.00.07 «Демографія, економіка праці, соціальна економіка і політика» / О. А. Атаєва. – Донецьк, 2010. – 19 с.
3. Атаманюк Е. А. Використання трудового потенціалу сільського населення України : Автореф. дис. ... канд. екон. наук : 08.00.07 «Демографія, економіка праці, соціальна економіка і політика» / Е. А. Атаманюк. – К., 2010. – 20 с.
4. Атлас історії та культури Волинської області / відп. ред. Ф. В. Зузук. – Луцьк РВВ «Вежа», 2008. – 112 с.
5. Баєва О. Н. Индекс человеческого развития : методики определения и оценки на уровне региона / О. Н. Баєва // Известия Иркутской государственной экономической академии (Байкальский государственный университет экономики и права). – 2012. – № 5. – С. 143-147.
6. Бажан І. І. Показники оцінки трудового потенціалу / І. І. Бажан // Формування ринкових відносин в Україні : зб. наук. пр. – К., 2003. – Вип. 5 (24). – С. 87–92.
7. Балабанюк Ж. Українці на експорт : для кого готує Україна трудові ресурси / Ж. Балабанюк // LB.ua : сайт [Електронний ресурс]. – Режим доступу : https://lb.ua/blog/zhanna_balabaniuk/374156_ukraintsi_eksport_gotuie.html.
8. Бібліографічний покажчик наукових видань з географії населення та розселення Західного регіону України / уклад. І. І. Гудзеляк, Г. М. Анісімова. – Львів : Вид. центр ЛНУ ім. Івана Франка, 2000. – 46 с.

9. Білецька К. В. Трудовий потенціал як чинник активізації інноваційних процесів / К. В. Білецька // Електронне наукове фахове видання "Ефективна економіка". – 2014. – № 4. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.economy.nauka.com.ua/?op=1&z=2932>.
10. Білорус Т. Трудовий потенціал України: сучасний стан та перспективи розвитку / Т. Білорус // Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Економіка. – 2012. – Вип. 137. – С. 42–45.
11. Богиня Д. П. Основи економіки праці / Д. П. Богиня, О. А. Грішнова. – К. : “Знання-Прес”, 2000. – 313 с.
12. Васильчук Н. О. Демографічні чинники впливу на трудовий потенціал / Н. О. Васильчук // Вісник Одеського національного університету. Економіка. – 2013. – Т. 18, Вип. 1 (1). – С. 51-52.
13. Ващенко О. В. Формування трудового потенціалу регіону / О. В. Ващенко // Географія в Київському національному університеті імені Тараса Шевченка: 85 років – досягнення та перспективи (GTSNU) : матеріали міжнар. наук.-практ. конф., присвяченої 85-річчю географічного факультету КНУ ім. Т. Шевченка (м. Київ, 30-31 березня 2018 р.) / гол. ред. колегії Я. Б. Олійник. – К. : Принт-Сервіс, 2018. – С. 147–148.
14. Віскова М. В. Індекс людського розвитку / М. В. Віскова, А. А. Котвіцька // Фармацевтична енциклопедія. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.pharmencyclopedia.com.ua/article/8454/indeks-lyudskogo-rozvitku>.
15. Войтенко Г. В. Регіональні аспекти формування і використання трудового потенціалу сільських територій (на прикладі областей Карпатського регіону) : Автореф. дис. ... канд. екон. наук : 08.00.05 «Розвиток продуктивних сил та регіональна економіка» / Г. В. Войтенко. – Ужгород, 2009. – 20 с.
16. Всеукраїнський перепис населення 2001. Офіційний сайт. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://2001.ukrcensus.gov.ua>.

17. Ганін В. І. Методологія соціально-економічного дослідження : Навч. посіб. / В. І. Ганін, Н. В. Ганіна, К. Д. Гурова. – К. : Центр учбової літератури, 2008. – 224 с.
18. Ганіч Л. В. Дослідження поняття "трудоий потенціал" в умовах ринкової економіки / Л. В. Ганіч // Соціально-трудої відносини : теорія та практика . – 2013. – № 1. – С. 86-90
19. Городецька Л. О. Економіка праці і соціально-трудої відносини. Навч. посібник / Л. О. Городецька. – К. : Вид-во Національного авіаційного університету "НАУ-друк", 2009. – 400 с.
20. Гриньова В. М. Економіка праці та соціально-трудої відносини : Навч. посіб / В. М. Гриньова, Г. Ю. Шульга. – К. : Знання, 2010. – 310 с.
21. Грицевич В. С. Відтворювальний потенціал трудових ресурсів регіону (математико-географічний аналіз на матеріалах Львівської області) : Автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. геогр. наук : 11.00.02 «економічна та соціальна географія» / В. С. Грицевич. – Львів, 2000. – 17 с.
22. Грицевич В. С. Оптимізація відтворювального потенціалу трудових ресурсів Львівщини / В. С. Грицевич // Вісник Львівського університету. Серія географія. – 1999. – Вип. 24. – С. 52–55.
23. Джаин И. О. Оценка трудового потенциала : монография / И. О. Джаин. – Сумы : ИТД «Университетская книга», 2002. – 250 с.
24. Джаін І. О. Економічна оцінка трудового потенціалу території : Автореф. дис. ... канд. екон. наук : 08.09.01 «Демографія, економіка праці, соціальна економіка і політика» / І. О. Джаін. – К., 2001. – 19 с.
25. Джаман В. О. Особливості географії міграцій населення України / В. О. Джаман // Український географічний журнал. – 2002. – № 1. – С. 28–36.
26. Джаман В. О. Регіональні системи розселення: демогеографічні аспекти / В. О. Джаман. – Чернівці : Рута, 2003. – 392 с.
27. Дзенис З. Е. Методология и методика социально-экономгеографических исследований / З. Е. Дзенис. – Рига : Зинатне, 1980. – 262 с.

28. Добрянська Н. А. Фактори впливу на трудовий потенціал села / Н. А. Добрянська, В. В. Попович, А. А. Нікіфорчук // Регіональна бізнес-економіка та управління. – 2014. – № 1. – С. 87-95.
29. Долишний М. И. Формирование и использование трудовых ресурсов (Социально-экономические аспекты региональных исследований) / М. И. Долишний. – К. : Наукова думка, 1978. – 271 с.
30. Долішній М. І. Соціально-трудоий потенціал : теорія і практика. Ч. I. / М. І. Долішній, С.М. Злупко. – К. : Наукова думка, 1994. – 263 с.
31. Дронь Є. В. Трудоий потенціал регіону : передумови та тенденції розвитку / Є. В. Дронь, Х. В. Андрійчук, Н. В. Дума // Інноваційна економіка. – 2013. – № 9. – С. 113-116.
32. Економіка праці і соціально-трудоі відносини. навч. посіб. / М. Г. Акулов, А. В. Драбаніч, Т. В. Євась та ін. – К. : Центр учбової літератури, 2012. – 328 с.
33. Економіка праці та соціально-трудоі відносини : навч.-метод. посібник / За заг. ред. проф. Є. П. Качана. – Тернопіль : ТДЕУ, 2006. – 373 с.
34. Економіка праці та соціально-трудоі відносини : підручник / А. М. Колот, О.А. Грішнова, О.О. Герасименко та ін. – К. : КНЕУ, 2009. – 711 с.
35. Економічний словник-довідник / за ред. С. В. Мочерного. – Київ : Феміна, 1995. – 368 с.
36. Енциклопедія бізнесмена, економіста, менеджера / за ред. Р. Дяківа. – К. : Міжнародна економічна фундація, 2000. – 704 с.
37. Єврорегіон Буг : Волинська область / за ред. Б. П. Клімчука, П. В. Луцишина, В. Й. Лажніка. – Луцьк : РВВ ВДУ, 1997. – 448 с.
38. Жупанский Я. И. Количественные и качественные показатели экономико-географического исследования территориально-производственных комплексов : учеб. пособие / Я. И. Жупанский, Н. Г. Игнатенко. – Черновцы : ЧГУ, 1981. – 61 с.

39. Завіновська Г. Т. Економіка праці : Навч. посібник / Г. Т. Завіновська. – К. : КНЕУ, 2000. – 200 с.
40. Заволока Ю. Ю. До аналізу компонентної структури трудового потенціалу Харківської області // Часопис соціально-економічної географії. – 2007. – Вип. 3 (2) – С. 142–149.
41. Заволока Ю. Ю. Ефективність використання трудового потенціалу Харківської області / Ю. Ю. Заволока, Л. М. Немець, К. А. Немець // Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. Серія «Геологія – Географія – Екологія». – 2007. – № 769 – С. 140–155.
42. Заволока Ю. Ю. Особливості відтворення та формування працересурсного потенціалу (на прикладі Харківської області) // Часопис соціально-економічної географії. – 2007. – Вип. 2. – С. 169–175.
43. Заволока Ю. Ю. Особливості суспільно-географічного дослідження безробіття // Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. Серія «Геологія – Географія – Екологія». – 2006. – № 753. – С. 71–76.
44. Заволока Ю. Ю. Суспільно-географічні аспекти використання трудового потенціалу Харківської області : Автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. геогр. наук : спец. 11.00.02 «Економічна та соціальна географія» / Ю. Ю. Заволока. – Київ, 2008. – 19 с.
45. Закон України «Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування» [Електронний ресурс] // Верховна Рада України. Законодавство України : сайт. – Режим доступу : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/1105-14>.
46. Закон України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування» [Електронний ресурс] // Верховна Рада України. Законодавство України : сайт. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1058-15>.
47. Закон України «Про зайнятість населення» [Електронний ресурс] // Верховна Рада України. Законодавство України : сайт. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/5067-17/page>.

48. Закон України «Про охорону дитинства» [Електронний ресурс] // Верховна Рада України. Законодавство України : сайт. – Режим доступу : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/2402-14>.

49. Закон України «Про охорону праці» [Електронний ресурс] // Верховна Рада України. Законодавство України : сайт. – Режим доступу : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/2694-12>.

50. Закон України «Про правовий режим території, що зазнала радіоактивного забруднення внаслідок Чорнобильської катастрофи» [Електронний ресурс] // Верховна Рада України. Законодавство України : [сайт]. – Режим доступу : <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/791%D0%B0-12>.

51. Закон України «Про соціальний діалог в Україні» [Електронний ресурс] // Верховна Рада України. Законодавство України : сайт. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2862-17>.

52. Засанська С. В. Трудовий потенціал регіону : розвиток та збереження в сучасних економічних умовах : Автореф. дис. ... канд. екон. наук : 08.00.07 «Демографія, економіка праці, соціальна економіка і політика» / С. В. Засанська. – К., 2010. – 19 с.

53. Индекс развития человеческого потенциала / Гуманитарная энциклопедия [Электронный ресурс] // Центр гуманитарных технологий : [сайт]. – Режим доступу : <http://gtmarket.ru/ratings/human-development-index/human-development-index-info>.

54. Ільч Л. М. Трудовий потенціал України та ефективність його використання : Автореф. дис. ... канд. екон. наук : 08.09.01 «Демографія, економіка праці, соціальна економіка і політика» / Л. М. Ільч. – К., 2006. – 20 с.

55. Інвалідність [Електронний ресурс] // Вікіпедія. Вільна енциклопедія : сайт. – Режим доступу : <https://uk.wikipedia.org/wiki/Інвалідність>.

56. Климець П. А. Механізми державного регулювання використання трудового потенціалу населення : Автореф. дис. ... канд. наук з держ. упр. : 25.00.02 «Механізми державного управління» / П. А. Климець. – Х., 2005. – 19 с.

57. Кодекс законів про працю України (КЗпПУ) 2018 // Юрист-UA – актуальні зразки договорів України та юридична допомога за українським законодавством : сайт. – Режим доступу : https://urist-ua.net/кодекс_законів_про_працю_україни.

58. Кодекс законів про працю України [Електронний ресурс] // Верховна Рада України. Законодавство України : сайт. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/322-08>.

59. Козар В. В. Трудовий потенціал регіонів України в євроінтеграційному вимірі : дис. ... канд. екон. наук : 08.00.05 / Вікторія Василівна Козар. – Вінниця, 2016. – 236 с.

60. Конституція України [Електронний ресурс] // Верховна Рада України. Законодавство України : сайт. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр>.

61. Концепція Загальнодержавної цільової соціальної програми збереження і розвитку трудового потенціалу України на період до 2017 року [Електронний ресурс] // Урядовий портал. Єдиний веб-портал органів виконавчої влади України : сайт. – Режим доступу : <https://www.kmu.gov.ua/ua/npas/230430428>.

62. Корчевська Л. О. Інтеграція України до світового ринку праці через використання трудового потенціалу : Автореф. дис. ... канд. екон. наук : 08.05.01 «Світове господарство і міжнародні економічні відносини» / Л. О. Корчевська. – Донецьк, 2006. – 20 с.

63. Кравець І. М. Трудовий потенціал регіону : освітньо-професійний аспект розвитку / І. М. Кравець // Науковий вісник Полтавського університету економіки і торгівлі. Серія : Економічні науки. – 2010. – № 4(3). – С. 44-47.

64. Кравченко І. М. Аналіз категорії "трудовий потенціал" в контексті категорій "робоча сила", "людський потенціал", "людський капітал" та "трудові ресурси" / І. М. Кравченко // Гуманітарний вісник Запорізької державної інженерної академії. – 2012. – Вип. 51. – С. 124-131.

65. Круш П. В. Трудовий потенціал підприємства: сутність та структура / П. В. Круш, О. І. Сімчера // Економічний вісник Національного технічного університету України "Київський політехнічний інститут". – 2014. – № 11. – С. 233-237.

66. Кулинич Л. В. Трудовий потенціал : сутність та склад / Л. В. Кулинич // Економічний простір. – 2011. – № 50. – С. 98–104.

67. Курач Т. М. Якість людського потенціалу : (постановка питання й основні орієнтири дослідження) / Т. М. Курач // Український географічний журнал. – 2005. – № 2. – С. 50–54.

68. Лажнік В. Й. Особливості використання математико-картографічних методів для дослідження системи розселення Волинської області / В. Й. Лажнік, С. В. Федонюк // Єврорегіон Буг : Економічна і соціальна географія Волині (за ред. П. В. Луцишина). – Вип. 2. – Луцьк : МІСГІМ, 1995. – С. 54–71.

69. Левченко О. М. Підвищення якості трудового потенціалу регіону (за матеріалами Кіровоградського адміністративно-економічного регіону України) : Автореф. дис. ... канд. екон. наук: 08.09.01 «Демографія, економіка праці, соціальна економіка і політика» / О. М. Левченко. – Кіровоград, 1998. – 18 с.

70. Левченко О. М. Якість трудового потенціалу регіону / О. М. Левченко. – Кіровоград : КОД, 2002. – 135 с.

71. Литвинович Р. М. Воспроизводство населения и использование трудовых ресурсов Волынской области в 1966–1967 гг. : Автореф. дисс. ... канд. екон. наук / Р. М. Литвинович. – К., 1969. – 19 с.

72. Литвинович Р. М. Основные тенденции воспроизводства населения и трудовых ресурсов Волынской области / Р. М. Литвинович // Проблемы развития малых и средних городов и использование трудовых ресурсов Юго-Западного экономического района СССР. Мат. к науч. конф. – Львов : Каменяр, 1968. – С. 128–129.

73. Лич В. М. Науково-методичні основи відтворення трудового потенціалу України : Автореф. дис. ... д-ра екон. наук : 08.02.03 «Організація управління, планування і регулювання економікою» / В. М. Лич. – К., 2005. – 35 с.
74. Лич В. М. Трудовий потенціал : теорія та практика відтворення. Монографія / В. М. Лич. – К. : Науковий світ, 2003. – 313 с.
75. Лібанова Е. М. Ринок праці : навч. посібник / Е. М. Лібанова. – К. : Центр навч. л-ри, 2003. – 224 с.
76. Лібанова Е. Ринок праці на соціальний захист : навч. посіб. із соц. політики / Е. Лібанова, О.Палій. – К. : Основи, 2004. – 492 с.
77. Майстер А. А. Геопросторова диференціація рівнів господарської освоєності території Волинської області : дис. ... канд. геогр. наук : 11.00.02 / Майстер Андрій Анатолійович. – Луцьк, 2015. – 253 с.
78. Малиновська О. Прикордонні міграції : характер, значення, шляхи оптимізації регулювання (на прикладі поїздок населення українського прикордоння у Білорусь) / О. Малиновська // Вісник НАДУ при Президентові України. – 2003. – № 3. – С. 458–465.
79. Манак Б. А. Методика экономико-географических исследований : учеб. пособие для геогр. спец. ун-тов / Б. А. Манак. – Минск : Изд-во «Университетское», 1985. – 157 с.
80. Мартіянова М. П. Дослідження основних підходів до визначення поняття "трудовий потенціал" / М. П. Мартіянова, Я. С. Яцун // Науковий вісник Херсонського державного університету. Сер. : Економічні науки. – 2014. – Вип. 7(3). – С. 111-114.
81. Мезенцев К. В. Географія праці : сучасні концепти та ринки праці регіонів : навч. посібник / К. В. Мезенцев, Н. І. Мезенцева, І. О. Мостова, В. С. Сайчук. – К. : Видавничо-поліграфічний центр «Київський університет», 2014. – 190 с.
82. Мезенцев К. В. Регіональне суспільно-географічне прогнозування : електронний підручник / К. В. Мезенцев. – К., 2008. – 136 с.

83. Мельничук О. П. Трудовий потенціал : активізація його розвитку / О. П. Мельничук // Вісник Житомирського державного технологічного університету. Серія : Економічні науки. – 2016. – № 2. – С. 75-83.

84. Міга В. К. Формування і використання трудового потенціалу сільських територій : Автореф. дис. ... канд. екон. наук : 08.00.07 «Демографія, економіка праці, соціальна економіка і політика» / В. К. Міга. – Л., 2010. – 20 с.

85. Мікловда В. П. Економіка праці та соціально-трудова відносини : навч. посібник / В. П. Мікловда, Н. Ю. Кубіній. – Ужгород : УжНУ, 2012. – 282 с.

86. Модели в географии : Сб. статей / Под ред. Дж. Чорли и П. Хаггета. Пер. с англ. под ред. В.М. Гохмана. – М.: Прогресс, 1971. – 384 с.

87. Мохначук С. С. Географія населення і населених пунктів Волинської області Української РСР : дис. ... канд. геогр. наук : 11.00.02 / Мохначук Степан Степанович. – К., 1966. – 387 с.

88. Мохначук С. С. О структурных сдвигах в населении Волынской области / С. С. Мохначук // Тез. докл. Первой республиканской науч. конф. по демографии /отв. ред. В. Ф. Бурлин, В. В. Бондаренко. – К. : Статистика, 1966. – С. 59–60.

89. Мохначук С. С. Про деякі особливості перспектив розселення в Волинській області / С. С. Мохначук // Вісник Київського університету. Серія геологія і географія. – 1967. – Вип. 8. – С. 111–116.

90. Мручковський П. В. Етнічна структура населення Волинської області (територіальні особливості) / П. В. Мручковський // Науковий вісник Волинського національного університету імені Лесі Українки. Географічні науки. – 2011. – № 9. – С. 77–83.

91. Муромцева Ю. І. Статистична оцінка й прогноз закономірностей формування трудового потенціалу населення в перехідний період : Автореф. дис. ... канд. екон. наук : 08.03.01 «Статистика» / Ю. І. Муромцева. – К., 2002. – 20 с.

92. Немець Л. М. Фактори та рівні формування трудового потенціалу (суспільно-географічний підхід) / Л. М. Немець, Ю. Ю. Заволока // Регіональні проблеми України : Географічний аналіз та пошук шляхів вирішення : зб. наук. пр. – Херсон : ПП Вишемирский, 2007. – С. 197–204.
93. Ніколаєць К. Трудовий потенціал внутрішньо переміщених осіб в Україні / К. Ніколаєць // Вісник Київського національного торговельно-економічного університету. – 2017. – № 4. – С. 42–53.
94. Олійник Я. Б. Вступ до соціальної географії : навч. посіб. / Я. Б. Олійник, А. В. Степаненко. – К. : Знання, 2000. – 204 с.
95. Ольшанська О. П. Регіональний менеджмент формування трудового потенціалу : Автореф. дис. ... канд. екон. наук : 08.00.05 «Розвиток продуктивних сил і регіональна економіка» / О. П. Ольшанська. – Полтава, 2009. – 20 с.
96. Пасевич Ю. В. Суспільно-географічні особливості функціонування ринку праці Волинської області : Автореф. дис. ... канд. геогр. наук : 11.00.02 «Економічна та соціальна географія» / Ю. В. Пасевич. – Чернівці, 2015. – 20 с.
97. Пасевич Ю. Ринок праці прикордонного регіону (на прикладі Волинської області) / Ю. Пасевич // Україна та Польща : минуле, сьогодення, перспективи. – 2013. – Т. 2. – С. 75–80.
98. Пасевич Ю. Факторний аналіз ринку праці для міст обласного підпорядкування Волинської області / Ю. Пасевич // Часопис соціально-економічної географії. – 2014. – Вип. 17. – С. 181–185.
99. Пасека С. Р. Соціально-трудова потенціал регіону: теорія і практика розвитку : Монографія / С. Р. Пасека. – Черкаси : ІнтролігаТОР, 2012. – 608 с.
100. Пирожков С. И. Демографические закономерности воспроизводства трудового потенциала : Автореф. дис. на соискание науч. степени д-ра экон. наук : 08.00.18 «Экономика народонаселения и демография» / С. И. Пирожков. – М., 1991. – 40 с.

101. Пирожков С. И. Трудовой потенциал в демографическом измерении / С. И. Пирожков. – Киев : Наукова думка, 1992. – 177 с.
102. Пістун М. Д. Основи теорії суспільної географії / М. Д. Пістун. – К. : Вища школа, 1996. – 232 с.
103. Позняк О. В. Індекс людського розвитку / О. В. Позняк // Енциклопедія сучасної України. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://esu.com.ua/search_articles.php?id=13350.
104. Позняк О. В. Міграції населення в контексті розвитку регіонального ринку праці : дис. ... канд. екон. наук : 08.10.01 / Позняк Олексій Володимирович. – К., 1996. – 223 с.
105. Поручинська І. В. Демографічна ситуація Північно-Західного економічного району : Автореф. дис. ... канд. геогр. наук : 11.00.02 «Економічна та соціальна географія» / І. В. Поручинська. – Чернівці, 2015. – 20 с.
106. Поручинська І. В. Статеві-вікова структура населення Північно-Західного економічного району / Поручинська І. В. // Науковий вісник Чернівецького університету ім. Ю. Федьковича. Географія. – 2014. – Вип. 724-725. – С. 179-184.
107. Поручинська І. В. Сучасні тенденції відтворення населення Північно-Західного економічного району / І. В. Поручинська, М. Р. Влах // Науковий вісник Східноєвропейського нац. ун-ту ім. Лесі Українки. Серія : Географія. – 2016. – № 14 (339). – С. 51-54.
108. Поручинський В. І. Природно-географічні чинники розселення населення Волинської області / В. І. Поручинський // Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка. Серія : географія. – 2015. – № 1 (38). – С. 92-96.
109. Поручинський В. І. Система розселення Волинської області в умовах трансформації суспільства : монографія / В. І. Поручинський, І. В. Поручинська, А. М. Слащук, М. М. Мельнійчук. – Луцьк : ПП Іванюк В. П., 2015. – 193 с.

110. Поручинський В. І. Теоретичні засади розселення населення / В. І. Поручинський // Науковий вісник СНУ імені Лесі Українки. Серія : Географічні науки. – № 11 (288). – 2014. – С. 89-94.

111. Потапова А. Г. Характеристика інвестиційного потенціалу Волинської області / А. Г. Потапова, О. В. Гоць // Наукові записки Сумського державного педагогічного університету імені А. С. Макаренка. Серія : Географічні науки. – Суми, 2015. – Вип. 6. – С. 81-86.

112. Потапова А. Економічний потенціал Волинської області : монографія / А. Потапова, Н. Краснопольська. – Луцьк : Волиньполіграф, 2016. – 174 с.

113. Потапова А. Характеристика трудового потенціалу Волинської області / А. Потапова, О. Гоць // Науковий вісник Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки. Серія : Географічні науки. – 2014. – № 11 (288). – С. 94–99.

114. Приймак В. І. Регулювання трансформації трудового потенціалу в регіональній системі ринку праці : Автореф. дис. ... д-ра екон. наук : 08.02.03 «Організація управління, планування і регулювання економікою» / В. І. Приймак. – Л., 2005. – 36 с.

115. Приймак В. І. Трудовий потенціал і механізми його реалізації в регіоні : монографія / В. І. Приймак. – Львів : Вид. центр ЛНУ ім. Івана Франка, 2002. – 383 с.

116. Прицюк Н. Демогеографічна ситуація західноукраїнського пограниччя : монографія / Н. Прицюк. – Л. : Вид. центр ЛНУ ім. І. Франка, 2007. – 152 с.

117. Про Основні напрями розвитку трудового потенціалу в Україні на період до 2010 року : Указ Президента України від 3 серпня 1999 року № 958/99 [Електронний ресурс] // Верховна Рада України : сайт. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/958/99>.

118. Процевят О. С. Трудовий потенціал як фактор підвищення конкурентоспроможності регіону (на прикладі Львівської області) /

О. С. Процевят // Соціально-трудові відносини: теорія та практика . – 2014. – № 1. – С. 208-212.

119. Пугач С. О. Міграції населення Волинської області : суспільно-географічний аналіз : монографія / С. О. Пугач. – Луцьк : ПФ «Смарагд», 2012. – 190 с.

120. Пугач С. О. Особливості закордонних трудових міграцій населення Волинської області / С. О. Пугач // Україна : географія цілей та можливостей. Зб. наук. праць. – Н. : ФОП „Лисенко М. М.”, 2012. – Т. II. – С. 218–221.

121. Пугач С. Суспільно-географічна характеристика вимушених міграції населення з Донецької, Луганської областей та АР Крим на територію Волинської області / С. Пугач, Д. Пятак // Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету ім. В. Гнатюка. Серія : географія. – Тернопіль: СМП "Тайп". – №1 (вип. 40). – 2016. – С. 74–79.

122. Пустовіт М. В. Трудовий потенціал: еволюція наукових уявлень / М. В. Пустовіт // Науковий вісник Полтавського університету економіки і торгівлі. Серія : Економічні науки. – 2010. – № 4 (3). – С. 62-66.

123. Пучкова С. І. Розробка комплексної системи розвитку трудового потенціалу : Автореф. дис... канд. екон. наук : 08.06.01 «Економіка, організація і управління підприємствами» / С. І. Пучкова. – Одеса, 2003. – 22 с.

124. Радзій В. Ф. Трудові ресурси / В. Ф. Радзій // Єврорегіон Буг : Волинська область / за ред. Б. П. Клімчука, П. В. Луцишина, В. Й. Лажніка. – Луцьк : РВВ ВДУ, 1997. – С. 148–152.

125. Регіональний людський розвиток. Статистичний бюлетень. – Київ : Державна служба статистики України, 2017. – 66 с.

126. Регіональні програми // Волинська обласна державна адміністрація : сайт [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://volynrada.gov.ua/programs>.

127. Романюк Н. І. Територіальна організація сукупного ресурсного потенціалу адміністративної області (на прикладі Волинської області) : Автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. геогр. наук : спец. 11.00.02 «Економічна та соціальна географія» / Н. І. Романюк. – Львів, 2000. – 19 с.

128. Савюк О. Ю. Методика суспільно-географічної оцінки якості життя сільського населення регіону : Автореф. дис. ... канд. геогр. наук : 11.00.02 «Економічна та соціальна географія» / О. Ю. Савюк. – Одеса, 2009. – 20 с.

129. Сембер С. В. Використання трудового потенціалу в умовах структурної перебудови економіки (на матеріалах міста Ужгорода) : Автореф. дис. ... канд. екон. наук : 08.09.01 «Демографія, економіка праці, соціальна економіка і політика» / С. В. Сембер. – Л., 2000. – 19 с.

130. Слащук А. М. Використання трудових ресурсів в малих містах Волинської області / А. М. Слащук // Матеріали XI наук. конф. проф.-виклад. складу і студентів Волинського держуніверситету. – Луцьк: ВДУ, 1994. – Ч. II. – С. 185-186.

131. Слащук А. М. Історія заселення території області, її населення, особливості його розселення / А. М. Слащук // Географія Волинської області. – Луцьк : ЛДП, 1991. – С. 16-40.

132. Слащук А. М. Місцеві економічні центри у господарському розвитку обласного мезорайону (на прикладі Волинської області) : дис. ... канд. геогр. наук : 11.00.02 / Андрій Миколайович Слащук; Волинський держ. ун-т ім. Лесі Українки. – Луцьк, 2000. – 212 с.

133. Слівінська Н. М. Соціально-економічні та демографічні чинники реалізації трудового потенціалу регіону : Автореф. дис. ... канд. екон. наук: 08.09.01 «Демографія, економіка праці, соціальна економіка і політика» / Н. М. Слівінська. – Донецьк, 2003. – 19 с.

134. Словник іншомовних слів / за ред. О. С. Мельничука. – К. : Гол. ред. Укр. Рад. енцикл. АН УРСР, 1974. – 776 с.

135. Словник української мови : в 11 т. Том 10 / [ред. колег. І. К. Білодід (голова) та ін.]. – К. : Наукова думка, 1979. – 658 с. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://sum.in.ua/>

136. Словник української мови : в 11 т. Том 7 / [ред. колег. І. К. Білодід (голова) та ін.]. – К. : Наукова думка, 1976. – 723 с. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://sum.in.ua/>

137. Социально-экономическая география : понятия и термины. Словарь-справочник / отв. ред. А. П. Горкин. – Смоленск : Ойкумена, 2013. – 328 с.
138. Социально-экономический потенциал региона : монография / под. общ. ред. проф. О. Ф. Балацкого. – Сумы : Университетская книга, 2010. – 364 с.
139. Соціально-трудо́вий потенціал : теорія і практика. Кол. монографія / За ред. М. І. Долішнього, С. М. Злупка. – К. : Наукова думка, 1994. – 263 с.
140. Статистичний збірник праця Волині за 2009 рік / за ред. Л. С. Баранюк. – Луцьк : ГУС у Волинській області, 2010. – 185 с.
141. Статистичний збірник праця Волині у 2016 рік / за ред. В. О. Грабаровської. – Луцьк : ГУС у Волинській області, 2010. – 103 с.
142. Статистичний щорічник Волинь – 2007 / за ред. М. І. Мотиль. – Луцьк : ГУС у Волинській області, 2008. – 602 с.
143. Статистичний щорічник Волинь – 2008 / за ред. М. І. Мотиль. – Луцьк : ГУС у Волинській області, 2009. – 552 с.
144. Статистичний щорічник Волинь – 2009 / за ред. М. І. Мотиль. – Луцьк : ГУС у Волинській області, 2010. – 560 с.
145. Статистичний щорічник Волинь – 2010 / за ред. М. І. Мотиль. – Луцьк : ГУС у Волинській області, 2011. – 569 с.
146. Статистичний щорічник Волинь – 2011 / за ред. В. Ю. Науменка. – Луцьк : ГУС у Волинській області, 2012. – 558 с.
147. Статистичний щорічник Волинь 2012 / за ред. В. Ю. Науменка. – Луцьк : ГУС у Волинській області, 2013. – 521 с.
148. Статистичний щорічник Волинь 2013 / за ред. В. Ю. Науменка. – Луцьк : ГУС у Волинській області, 2015. – 509 с.
149. Статистичний щорічник Волинь 2014 / за ред. В. Ю. Науменка. – Луцьк : ГУС у Волинській області, 2015. – 490 с.
150. Статистичний щорічник Волинь 2015 / за ред. В. Ю. Науменка. – Луцьк : ГУС у Волинській області, 2016. – 478 с.

151. Статистичний щорічник Волинь 2016 / за ред. В. Ю. Науменка. – Луцьк : ГУС у Волинській області, 2017. – 455 с.
152. Стеценко С. Г. Демографічна статистика з основами демографії : Підруч. для студ. ВНЗ / С. Г. Стеценко. – К. : Вища школа, 2005. – 416 с.
153. Стратегія розвитку Волинської області на період до 2020 року. – Луцьк, Волинська обласна державна адміністрація, 2015. – 184 с.
154. Сучасний екологічний стан та перспективи екологічно безпечного стійкого розвитку Волинської області : кол. моногр. / В. О. Фесюк, С. О. Пугач, А. М. Слащук [та ін.]; за ред. В. О. Фесюка. – К. : ТОВ «ПІДПРИЄМСТВО «ВІ ЕН ЕЙ», 2016. – 316 с.
155. Територіальна програма зайнятості населення Волинської області на період до 2017 року // Волинська обласна державна адміністрація : сайт [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://voladm.gov.ua/teritorialna-programa-zajnyatosti-naselennya-volinsko%D1%97-oblasti-na-period-do-2017-roku/>
156. Тіньова економіка України досягає 45% – МВФ / Економічна правда. Сайт [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://www.epravda.com.ua/news/2018/02/9/633941>.
157. Томашевська А. В. Трудовий потенціал регіону та особливості його формування за сучасних умов / А. В. Томашевська // Вісник Прикарпатського університету. Економіка. – 2014. – Вип. X. – С. 172–176.
158. Топчієв О. Г. Основи суспільної географії : підручник для студ. географ. спеціальностей вищих навчальних закладів / О. Г. Топчієв. – Одеса : Астропринт, 2009. – 544 с.
159. Топчієв О. Г. Суспільно-географічні дослідження : методологія, методи, методика : навч. посібник / О. Г. Топчієв. – Одеса : Астропринт, 2005. – 632 с.
160. Трубич С. Ю. Трудовий потенціал і зайнятість населення України в умовах ринкової трансформації економіки : Автореф. дис... д-ра екон. наук : 08.01.01 «Економічна теорія» / С. Ю. Трубич. – Львів, 2000. – 38 с.

161. Трубич С. Ю. Трудовий потенціал і зайнятість населення України в умовах переходу до ринку / С. Ю. Трубич. – Тернопіль : Поліграфіст, 1996. – 199 с.
162. Трудовий потенціал України : бібліогр. покажч. / уклад. Л. Ф. Бондаренко, Т. Ф. Гальченко. – Х., 2009. – 226 с.
163. Трудовий потенціал України: оцінка стану, ефективність використання, стратегічні напрями розвитку : Монографія [О. А. Грішнова, С. Р. Пасека, А. С. Пасека]; за наук. ред О. А. Грішнкової. – Черкаси : «Маклаут», 2011. – 360 с.
164. Уткіна Ю. М. Трудовий потенціал підприємства : сутність, структура, підходи до її формування / Ю. М. Уткіна, І. В. Соломников // Вісник економіки транспорту і промисловості. – 2013. – Вип. 41. – С. 223-227.
165. Цивільний кодекс України [Електронний ресурс] // Верховна Рада України. Законодавство України : сайт. – Режим доступу : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/435-15/page2>.
166. Чи є ще в Україні можливості для розвитку трудового потенціалу? // Конфедерація роботодавців України : сайт [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://employers.org.ua/news/id1817>.
167. Чиркова Е. Е. Экономически активное население // Социально-экономическая география : понятия и термины. Словарь-справочник / отв. ред. А. П. Горкин. – Смоленск : Ойкумена, 2013. – С. 306.
168. Чубайко О. В. Трудовий потенціал та політика зайнятості населення в місті / О. В. Чубайко, М. Є. Сімашкевич // Збірник наукових праць Подільського державного аграрно-технічного університету. – 2013. – Вип. 21. – С. 211-216.
169. Шаблій О. І. Математичні методи в соціально-економічній географії / О. І. Шаблій. – Л. : Світ, 1994. – 304 с.
170. Шаблій О. І. Основи загальної суспільної географії. Підручник / О. І. Шаблій. – Л.: Вид. центр ЛНУ ім. І.Франка, 2003. – 444 с.

171. Шаблій О. І. Суспільна географія : теорія, історія, українознавчі студії / О. І. Шаблій. – Л., 2001. – 744 с.
172. Шаульська Л. В. Стратегія розвитку трудового потенціалу України : Монографія / Л. В. Шаульська. – Донецьк : ІЕП НАН України, 2005. – 502 с.
173. Шевчук Л. Т. Медико-соціальні аспекти використання трудового потенціалу : регіональний аналіз та прогноз / Л. Т. Шевчук. – Львів, 2003. – 489 с.
174. Шевчук Л. Т. Трудове мотиваційне поле і значення його дослідження для раціонального використання трудового потенціалу регіону / Л. Т. Шевчук // Проблеми раціонального використання соціально-економічного та природно-ресурсного потенціалу регіону. Тези респ. наук.-практ. конф. – Луцьк, 1993. – Ч. 1. – С. 200–201.
175. A Modern Dictionary of Geography / by Michael Witherick, Simon Ross, John Small. 4th Edition. – London : Arnold, 2001. – 293 p.
176. Black S. Participation Functions and Potential Labor Force / S. Black, R. Russell // ILR Review. – 1970. – Vol. 24. – No. 1. – pp. 84–94.
177. Elsevier's Dictionary of Geography in English, Russian, French, Spanish and German / compiled by V. M. Kotlyakov and A. I. Komarova. – Amsterdam – Boston – Heidelberg – London – New York – Oxford Paris – San Diego – San Francisco – Singapore – Sydney – Tokyo : Elsevier, 2007. – 1048 p.
178. Geografia Słownik Encyklopedyczny / redaktor naczelny Wojciech Głuch. Wydanie czwarte. – Wrocław : Wydawnictwo EUROPA, 2007. – 725 s.
179. Maryanti S. The Growth of the Population : Labor Potential Mapping in Pekanbaru Indonesia / S. Maryanti, Y. Eliza, R. Wiyati, M. Thamrin // IOP Conf. Series : Earth and Environmental Science. – 2018. – № 175. – P. 12092.
180. Potapova A. Employment potential of the Volyn region : its content and importance in the conditions of market economy / A. Potapova, A. Lemekhova // Часопис соціально-економічної географії. – 2016. – Вип. 21 (2). – С. 80–84.

181. The Dictionary of Human Geography / Edited by Derek Gregory, Ron Johnston, Geraldine Pratt, Michael J. Watts, and Sarah Whatmore. 5th Edition. – Chichester : Wiley Blackwell, 2009. – 1071 p.

ДОДАТКИ

Трактування поняття «трудовий потенціал» [32, 32–33]

<i>Автор</i>	<i>Рік</i>	<i>Поняття</i>
А.Б. Борисов	2000	ТП — це існуючі сьогодні та передбачувані трудові можливості, які визначаються чисельністю, віковою структурою, професійними, кваліфікаційними та іншими характеристиками персоналу підприємства
І. Курило	2001	ТП — як демоекономічна категорія та інтегральна оцінка якості населення відображає його трудові можливості, ступінь і якісну специфіку їх реалізації
Н.І. Шаталова	2003	ТП — це міра існуючих ресурсів і можливостей, що безперервно формуються у процесі усього життя особистості, втілених у трудову поведінку та визначаючих його реальну продуктивність
М.І. Долішній	2003	ТП — прогнозована інтегральна здатність групи, колективу, підприємства, працездатного населення, країни, регіону до продуктивної трудової професійної діяльності, результатом якої є новостворені духовні та матеріальні цінності
А.Я. Кібанов	2003	Сукупність фізичних і духовних якостей людини, що визначають можливість і межі її участі у трудовій діяльності, здатність досягти у певних умовах певних результатів, а також вдосконалювати в процесі праці
О.Л. Бевз, Г.В. Лич	2004	ТП — це інтегральна здібність і готовність людей до праці, незалежно від її сфери, галузі, соціально-професійних характеристик
А. Кінах	2005	ТП — це самостійний об'єкт інновацій, його розвиток є однією з кінцевих цілей реалізації інноваційної соціально орієнтованої моделі ринкової економіки
Е.В. Сарапука	2007	ТП — узагальнена трудова дієздатність колективу підприємства, ресурсні можливості в сфері праці спискового складу підприємства виходячи з його віку, фізичних можливостей, існуючих знань і професійно-кваліфікаційних навичок
Л.В. Фролова, Н.В. Ващенко	2008	ТП — головний ресурс підприємства, оскільки завдяки людському інтелекту може створюватись нова, конкурентноздатна продукція
А. Данілюк	2008	ТП — головний ресурс підприємства, оскільки саме завдяки людському інтелекту може створюватись нова, конкурентноздатна продукція
О.С. Федонін, І.М. Репіна, О.І. Олексюк	2008	ТП — персоніфікована робоча сила, яка розглядається в сукупності своїх якісних характеристик. ТП оцінює рівень використання потенційних можливостей як окремо взятого працівника, так і сукупності працівників у цілому, що є необхідним для активізації людського фактора і забезпечує якісну збалансованість у розвитку особистого й уречевленого факторів виробництва

Показники характеристик трудового потенціалу [19, 57]

Компоненти трудового потенціалу	Об'єкти потенціалу і відповідні їм показниками		
	Людина	Підприємство	Суспільство
Здоров'я	Працездатність. Час відсутності на роботі через хворобу	Витрати працівником часу через хвороби і травми. Витрати на забезпечення здоров'я персоналу	Середня тривалість життя. Витрати на охорону здоров'я. Смертність за віком
Моральність	Відношення до оточуючих	Відносини між співробітниками. Витрати від конфліктів, шахрайство	Ставлення до інвалідів, дітей, людей похилого віку. Злочинність, соціальна напруженість
Творчий потенціал	Творчі здібності	Кількість винаходів, патентів, раціональних пропозицій, нових виробів на одного працюючого. Заповзятливість	Доходи від авторських прав. Кількість патентів і міжнародних премій на одного жителя країни. Темпи технічного прогресу
Активність	Прагнення до реалізації здібностей		
Організованість і асертивність	Акуратність, раціональність, дисциплінованість, обов'язковість порядність, доброзичливість	Втрати від порушення дисципліни. Чистота. Ретельність. Ефективне співробітництво.	Якість законодавства. Якість доріг і транспорту. Дотримання договорів і законів
Освіта	Знання. Кількість років навчання в школі і вищому навчальному закладі	Частка фахівців з вищою і середньою освітою у загальній чисельності тих, що працюють. Витрати на підвищення кваліфікації персоналу.	Середня кількість років навчання у школі і ВНЗ. Частка витрат на освіту в Державному бюджеті
Професіоналізм	Уміння. Рівень кваліфікації	Якість продукції. Витрати від браку	Доходи від експорту. Втрати від аварій
Ресурси робочого часу	Час зайнятості впродовж року	Кількість працівників. Кількість годин роботи за рік одного працівника	Працездатне населення. Кількість зайнятих. Рівень безробіття. Кількість годин зайнятості за рік

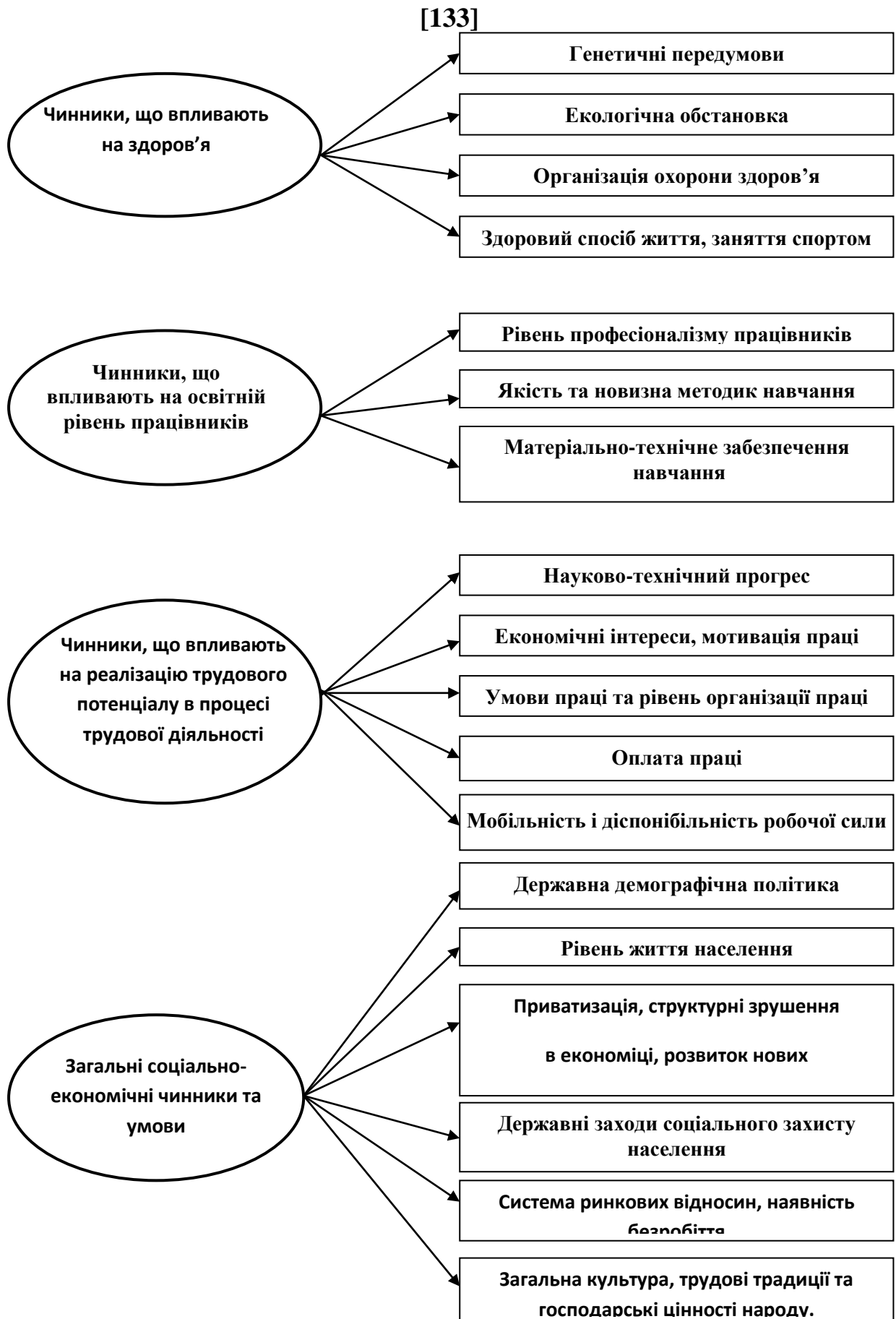
Фактори, що визначають формування трудового потенціалу[32, 34]

Фактори, які впливають на розвиток трудового потенціалу суспільства [20]

Основні групи чинників, що впливають на трудовий потенціал людини

Структурна схема факторів та рівнів формування трудового потенціалу [92]

Група факторів	Економічно-географічна	Соціально-географічна	Геодемографічна	Інституціональна
Рівень дії чинників				
Державний рівень	Структурні зрушення в економіці ←	Державні заходи соціального захисту населення ←	Державна демографічна політика ←	Форма державного устрою ←
	Розвиток нових форм господарства ←	Державне регулювання ринку праці ←	Територіальний поділ праці ←	Структура влади ←
	Рівень розвитку продуктивних сил ←		Система розселення населення ←	Законодавчо-правові механізми і норми ←
	ЕГП ←		Рівень урбанізації ←	
	Природно-кліматичні особливості ←			
Регіональний рівень	Господарська спеціалізація ←	Рівень розвитку соціальної інфраструктури ←	Статеві-вікова структура населення ←	Структура управління ←
	Територіальна структура господарства ←	Регіональні особливості менталітету ←	Природний приріст населення ←	Регіональні цільові програми ←
	Галузева структура господарства ←	Пропозиція робочої сили ←	Міграція робочої сили ←	Організація ринку праці ←
	Рівень розвитку господарства ←	Релігійні, етнічні, соціокультурні особливості, трудові традиції та господарські цінності народу ←	Сімейна структура населення ←	Територіальна організація освітнього комплексу ←
	Виробничо-територіальні зв'язки ←			
	Транспортна інфраструктура ←			
	Попит на робочу силу ←			
Галузеві-виробничий рівень	Спеціалізація підприємства ←	Рівень оплати праці ←	Статеві-вікова структура працівників підприємства ←	Система управління підприємством та персоналом ←
	Обсяги виробництва ←	Кількість робочих місць ←	Обліковий склад підприємства ←	Система підготовки і підвищення кваліфікації кадрів ←
	Рівень розвитку новітніх технологій та комп'ютеризації праці ←	Соціальна інфраструктура підприємства ←		Умови та рівень організації праці ←
	Структура підприємства ←			
Особистісний рівень	Спеціальність та спеціалізація ←	Рівень освіти ←	Рівень здоров'я ←	Самоорганізація ←
	Всподіння суміжними професіями ←	Рівень кваліфікації ←	Стать, вік ←	Самоосвіта ←
		Життєво-цільові установами ←	Сімейний стан ←	Самовикористання ←
		Умови розвитку особистості ←		

**Схема процесу суспільно-географічного дослідження трудового потенціалу
регіону***

* уточнено автором на основі [27]

**Чисельність населення та рівень урбанізації у Волинській області у 1939–
2018 рр. (станом на 1 січня)***

Рік	Чисельність населення, тис. осіб	Чисельність міського населення, тис. осіб	Чисельність сільського населення, тис. осіб	Рівень урбанізації, %
1939	1031,7	169,3	862,4	16,4
1940	1046,9	174,0	872,9	16,6
1941	1064,0	179,7	884,3	16,9
1950	884,0	129,7	754,3	14,7
1951	863,5	134,8	728,7	15,6
1952	843,6	138,1	705,5	16,4
1953	810,9	140,1	670,8	17,3
1954	831,9	145,3	686,6	17,5
1955	859,0	154,0	705,0	17,9
1956	885,0	164,6	720,4	18,6
1957	883,6	173,7	709,9	19,7
1958	890,6	200,8	689,8	22,5
1959	892,8	230,4	659,2	25,8
1960	907,5	251,3	656,2	27,7
1961	922,7	261,0	661,7	28,3
1962	931,9	268,1	663,8	28,8
1963	938,0	270,4	667,6	28,8
1964	946,2	275,9	670,3	29,2
1965	960,4	281,4	679,0	29,3
1966	962,7	285,6	677,1	29,7
1967	964,0	293,5	670,5	30,4
1968	969,4	299,5	669,9	30,9
1969	977,4	307,4	670,0	31,5
1970	974,4	313,0	661,4	32,1
1971	983,5	323,1	660,4	32,9
1972	989,7	332,7	657,0	33,6
1973	997,4	343,0	654,4	34,4
1974	1002,6	354,1	648,5	35,3
1975	1009,3	364,5	644,8	36,1
1976	1011,5	374,2	637,3	37,0
1977	1011,4	383,4	628,0	37,9
1978	1013,8	395,2	618,6	39,0
1979	1015,4	406,2	609,2	40,0
1980	1020,3	416,6	603,7	40,8
1981	1025,6	427,7	597,9	41,7

Продовження додатка Д

1982	1030,5	437,9	529,6	42,5
1983	1032,2	448,6	583,6	43,5
1984	1033,0	460,4	572,6	44,6
1985	1032,5	471,3	561,2	45,6
1986	1031,8	482,6	549,2	46,8
1987	1034,8	497,4	537,4	48,1
1988	1034,5	508,4	526,1	49,1
1989	1061,2	518,2	543,0	48,8
1990	1063,4	529,3	534,1	49,8
1991	1069,0	539,8	529,2	50,5
1992	1072,7	549,2	523,5	51,2
1993	1077,6	555,5	522,1	51,5
1994	1080,7	559,6	521,1	51,8
1995	1078,3	559,5	518,8	51,9
1996	1076,6	556,3	520,3	51,7
1997	1075,1	552,2	522,9	51,4
1998	1073,1	549,9	523,2	51,2
1999	1071,5	547,8	523,7	51,1
2000	1067,7	544,3	523,4	51,0
2001	1064,0	538,6	525,4	50,6
2002	1060,7	533,2	527,5	50,3
2003	1054,7	529,9	524,8	50,2
2004	1048,8	526,2	522,6	50,2
2005	1044,8	526,2	518,6	50,4
2006	1040,4	527,2	513,2	50,7
2007	1038,0	528,7	509,3	50,9
2008	1036,4	530,2	506,2	51,2
2009	1036,2	532,7	503,5	51,4
2010	1036,7	535,4	501,3	51,6
2011	1037,1	537,0	500,1	51,8
2012	1038,6	539,1	499,5	51,9
2013	1040,0	541,5	498,5	52,1
2014	1041,3	543,7	497,6	52,2
2015	1042,9	545,4	497,5	52,3
2016	1042,7	545,6	497,1	52,3
2017	1040,9	544,5	496,4	52,3
2018	1040,9	544,5	496,4	52,4

* Складено за матеріалами Головного управління статистики у Волинській області

**Основні демографічні показники Волинської області у 1950–2019 рр., на
1000 осіб ***

Рік	Народжуваність	Смертність	Природний приріст/ скорочення	Міграційний приріст/ скорочення
1950	24,7	10,0	14,7	-
1951	25,7	9,8	15,9	-
1952	23,5	10,1	13,4	-
1953	21,1	9,7	11,4	-
1954	23,3	9,1	14,2	-
1955	23,8	8,3	15,5	-
1956	23,6	7,9	15,7	-
1957	25,0	8,0	17,0	-
1958	26,2	7,2	19,0	-
1959	25,6	8,1	17,5	-
1960	25,0	6,8	18,2	-
1961	23,4	6,5	16,9	-
1962	21,8	7,4	14,4	-
1963	20,5	6,7	13,8	-
1964	19,3	6,6	12,7	-
1965	17,8	7,0	10,8	-
1966	18,1	6,9	11,2	-
1967	17,6	7,7	9,9	-
1968	17,7	7,5	10,2	-
1969	17,0	8,1	8,9	-
1970	17,9	8,2	9,7	-0,1
1971	17,9	8,1	9,8	-3,6
1972	17,8	8,4	9,4	-1,6
1973	17,7	8,9	8,8	-3,5
1974	17,9	8,7	9,2	-2,6
1975	17,0	9,3	7,7	-5,6
1976	17,2	9,0	8,2	-8,2
1977	17,3	9,7	7,6	-5,3
1978	17,6	10,2	7,4	-6,1
1979	17,7	10,7	7,0	-2,0
1980	18,0	10,5	7,5	-2,3
1981	17,3	10,5	6,8	-1,9
1982	17,4	10,4	7,0	-5,7
1983	18,5	10,6	7,9	-7,4
1984	18,2	11,1	7,1	-7,7
1985	17,5	11,2	6,3	-7,4

Продовження додатка Е

1986	18,2	10,5	7,7	-5,0
1987	17,9	11,0	6,9	-7,3
1988	17,3	11,3	6,0	-3,6
1989	15,9	10,7	5,2	-3,4
1990	15,4	11,3	4,1	1,4
1991	14,2	12,2	2,0	2,6
1992	15,0	12,6	2,4	2,8
1993	14,4	13,0	1,4	1,1
1994	13,7	13,5	0,2	-2,4
1995	12,6	13,7	-1,1	-1,9
1996	12,5	13,5	-1,0	-2,2
1997	12,0	13,5	-1,5	-2,1
1998	11,8	13,1	-1,3	-2,4
1999	11,0	13,7	-2,7	-2,1
2000	11,2	14,0	-2,8	-1,4
2001	10,8	13,9	-3,1	-1,3
2002	11,1	14,1	-3,0	-1,8
2003	11,3	14,7	-3,4	-2,2
2004	11,9	14,5	-2,6	-1,2
2005	12,2	15,4	-3,2	-1,0
2006	13,2	15,0	-1,8	-0,5
2007	13,5	14,9	-1,4	-0,1
2008	14,8	15,0	-0,2	0,1
2009	14,8	14,1	0,7	-0,3
2010	14,3	13,9	0,4	0,0
2011	14,1	13,3	0,8	0,6
2012	14,8	13,2	1,6	-0,3
2013	14,1	13,1	1,0	0,3
2014	14,1	13,2	0,9	0,6
2015	12,8	13,2	-0,4	0,1
2016	12,5	13,0	-0,5	-1,2
2017	11,5	13,1	-1,6	-0,8
2018	10,9	13,2	-2,3	-0,7
2019	10,1	12,9	-2,8	-1,0

* Складено за матеріалами Головного управління статистики у Волинській області

**Характеристики демографічної складової трудового потенціалу
Волинської області, середньорічні значення за 2012–2018 р.***

Територія	Середньорічна чисельність наявного населення, тис. осіб	Динаміка чисельності населення у 2012-2016 рр., тис. осіб	Щільність населення, осіб/км ²	Рівень урбанізації, %	Темпи приросту населення, у % до попереднього року	Чисельність чоловіків, тис. осіб	Чисельність жінок, тис. осіб
1	2	3	4	5	6	7	8
Волинська область	1041,3	2,3	51,7	52,2	0,04	489,6	549,3
м.Луцьк	216,1	3,9	5167,5	100,0	0,36	96,1	117,3
м.Володимир-Волинський	39,1	0,3	2302,4	100,0	0,15	18,1	20,7
м.Ковель	69,1	0,7	1474,3	100,0	0,20	32,0	36,6
м.Нововолинськ	57,9	-0,5	3375,5	100,0	-0,17	26,6	31,1
райони							
Володимир-Волинський	25,6	-0,4	24,3	8,6	-0,31	12,2	13,5
Горохівський	52,3	-1,5	46,0	28,8	-0,57	24,4	27,8
Іваничівський	32,4	-0,7	49,6	20,9	-0,43	15,3	16,9
Камінь-Каширський	63,5	1,3	36,7	19,3	0,41	31,1	32,8
Ківерцівський	63,9	0,0	45,2	37,5	0,00	30,5	32,9
Ковельський	40,4	-0,1	23,4	21,3	-0,05	19,1	21,6
Локачинський	22,5	-0,7	31,2	17,4	-0,62	10,7	11,8
Луцький	62,5	2,9	65,6	9,7	0,93	30,0	33,0
Любешівський	36,1	0,0	24,8	16,0	0,00	18,1	18,3
Любомльський	39,6	-0,4	26,6	33,8	-0,20	19,0	20,6
Маневицький	54,8	-0,7	24,1	26,9	-0,25	26,7	28,2
Ратнівський	52,1	0,4	36,3	27,4	0,15	25,2	26,9
Рожищенський	39,7	-1,0	42,3	38,3	-0,50	18,7	21,0
Старовижівський	30,6	-0,6	27,1	17,2	-0,39	14,9	15,8
Турійський	26,3	-0,4	21,7	33,8	-0,30	12,6	13,7
Шацький	17,0	-0,2	22,2	31,4	-0,23	8,2	8,8

Продовження додатка Ж

Територія	Частка чоловіків, %	Частка жінок, %	Динаміка частки чоловіків, у 2012-2016 рр., %	Динаміка частки жінок, у 2012-2016 рр., %	Кількість чоловіків на 1000 жінок	Чисельність населення у віці 0-14 років, осіб	Динаміка чисельності населення у віці 0-14 р. за 2012-2016 рр., осіб
	9	10	11	12	13	14	15
Волинська область	47,1	52,9	0,1	-0,09	891	201510	8096
м.Луцьк	45,1	54,9	0,0	-0,01	820	35979	2899
м.Володимир-Волинський	46,6	53,4	-0,1	0,08	873	6232	105
м.Ковель	46,7	53,3	-0,2	0,23	876	13555	592
м.Нововолинськ	46,1	53,9	-0,1	0,11	854	8848	174
райони							
Володимир-Волинський	47,4	52,6	0,1	-0,14	902	4987	269
Горохівський	46,8	53,2	0,2	-0,22	879	9173	-24
Іваничівський	47,6	52,4	0,4	-0,42	908	5380	-33
Камінь-Каширський	48,7	51,3	0,1	-0,14	948	15578	514
Ківерцівський	48,1	51,9	0,2	-0,16	928	13635	756
Ковельський	46,9	53,1	0,0	0,05	883	8321	596
Локачинський	47,6	52,4	0,3	-0,35	907	3994	-39
Луцький	47,6	52,4	0,2	-0,20	909	13509	1088
Любешівський	49,7	50,3	0,1	-0,14	987	8451	3
Любомльський	48,0	52,0	0,3	-0,27	923	8030	177
Маневицький	48,6	51,4	0,2	-0,18	947	12096	48
Ратнівський	48,3	51,7	-0,1	0,06	935	11647	240
Рожищенський	47,2	52,8	0,5	-0,46	892	7677	298
Старовижівський	48,6	51,4	0,4	-0,38	945	5982	277
Турійський	47,9	52,1	0,1	-0,06	920	5205	188
Шацький	48,3	51,7	0,2	-0,21	933	3231	-32

Продовження додатка Ж

Територія	Темпи приросту населення у віці 0-14 р. у 2012-2016 рр., у % до попереднього року	Чисельність населення у віці 15-64 років, осіб	Динаміка чисельності населення у віці 15-64 р. за 2012-2016 рр., осіб	Темпи приросту населення у віці 15-64 р. у 2012-2016 рр., у % до попереднього року	Чисельність населення у віці 65 і старше років, осіб	Динаміка чисельності населення у віці 65 і старше р. за 2012-2016 рр., осіб	Темпи приросту населення у віці 65 і старше р. у 2012-2016 рр., у % до попереднього року
	16	17	18	19	20	21	22
Волинська область	10,1	704173	-8656	-3,1	133150	1556	2,9
м.Луцьк	20,4	154518	-3869	-6,3	22897	3276	36,5
м.Володимир-Волинський	4,2	27807	-162	-1,4	4788	328	17,3
м.Ковель	11,0	48509	-1429	-7,3	6526	1219	47,8
м.Нововолинськ	5,0	40937	-359	-2,2	7956	-378	-11,8
райони							
Володимир-Волинський	13,7	16825	-298	-4,4	3919	-289	-18,2
Горохівський	-0,6	33962	-889	-6,5	9054	-286	-7,9
Іваничівський	-1,5	21695	-621	-7,1	5153	30	1,5
Камінь-Каширський	8,3	41026	632	3,9	7350	-44	-1,5
Ківерцівський	14,0	41529	-387	-2,3	8271	-426	-12,7
Ковельський	18,1	26538	-266	-2,5	5903	-474	-19,8
Локачинський	-2,4	14857	-516	-8,6	3674	49	3,4
Луцький	20,5	41997	563	3,4	7446	636	21,5
Любешівський	0,1	23637	281	3,0	4296	-278	-16,0
Любомльський	5,6	25883	-95	-0,9	5642	-444	-19,5
Маневіцький	1,0	35767	-91	-0,6	7011	-513	-18,0
Ратнівський	5,2	33941	69	0,5	6535	33	1,3
Рожищенський	9,7	26284	-802	-7,6	5685	-228	-9,9
Старовижівський	11,7	20289	-295	-3,6	4350	-310	-17,6
Турійський	9,2	16969	-76	-1,1	4135	-319	-19,0
Шацький	-2,4	11202	-46	-1,0	2557	-26	-2,5

Продовження додатка Ж

Територія	Частка чоловіків, %	Частка жінок, %	Динаміка частки чоловіків, у 2012-2016 рр., %	Динаміка частки жінок, у 2012-2016 рр., %	Кількість чоловіків на 1000 жінок	Чисельність населення у віці 0-14 років, осіб	Динаміка чисельності населення у віці 0-14 р. за 2012-2016 рр., осіб
	9	10	11	12	13	14	15
Волинська область	47,1	52,9	0,1	-0,09	891	201510	8096
м.Луцьк	45,1	54,9	0,0	-0,01	820	35979	2899
м.Володимир-Волинський	46,6	53,4	-0,1	0,08	873	6232	105
м.Ковель	46,7	53,3	-0,2	0,23	876	13555	592
м.Нововолинськ	46,1	53,9	-0,1	0,11	854	8848	174
райони							
Володимир-Волинський	47,4	52,6	0,1	-0,14	902	4987	269
Горохівський	46,8	53,2	0,2	-0,22	879	9173	-24
Іваничівський	47,6	52,4	0,4	-0,42	908	5380	-33
Камінь-Каширський	48,7	51,3	0,1	-0,14	948	15578	514
Ківерцівський	48,1	51,9	0,2	-0,16	928	13635	756
Ковельський	46,9	53,1	0,0	0,05	883	8321	596
Локачинський	47,6	52,4	0,3	-0,35	907	3994	-39
Луцький	47,6	52,4	0,2	-0,20	909	13509	1088
Любешівський	49,7	50,3	0,1	-0,14	987	8451	3
Любомльський	48,0	52,0	0,3	-0,27	923	8030	177
Маневицький	48,6	51,4	0,2	-0,18	947	12096	48
Ратнівський	48,3	51,7	-0,1	0,06	935	11647	240
Рожищенський	47,2	52,8	0,5	-0,46	892	7677	298
Старовижівський	48,6	51,4	0,4	-0,38	945	5982	277
Турійський	47,9	52,1	0,1	-0,06	920	5205	188
Шацький	48,3	51,7	0,2	-0,21	933	3231	-32

Продовження додатка Ж

Територія	Темпи приросту населення у віці 0-14 р. у 2012-2016 рр., у % до попереднього року	Чисельність населення у віці 15-64 років, осіб	Динаміка чисельності населення у віці 15-64 р. за 2012-2016 рр., осіб	Темпи приросту населення у віці 15-64 р. у 2012-2016 рр., у % до попереднього року	Чисельність населення у віці 65 і старше років, осіб	Динаміка чисельності населення у віці 65 і старше р. за 2012-2016 рр., осіб	Темпи приросту населення у віці 65 і старше р. у 2012-2016 рр., у % до попереднього року
	16	17	18	19	20	21	22
Волинська область	10,1	704173	-8656	-3,1	133150	1556	2,9
м.Луцьк	20,4	154518	-3869	-6,3	22897	3276	36,5
м.Володимир-Волинський	4,2	27807	-162	-1,4	4788	328	17,3
м.Ковель	11,0	48509	-1429	-7,3	6526	1219	47,8
м.Нововолинськ	5,0	40937	-359	-2,2	7956	-378	-11,8
райони							
Володимир-Волинський	13,7	16825	-298	-4,4	3919	-289	-18,2
Горохівський	-0,6	33962	-889	-6,5	9054	-286	-7,9
Іваничівський	-1,5	21695	-621	-7,1	5153	30	1,5
Камінь-Каширський	8,3	41026	632	3,9	7350	-44	-1,5
Ківерцівський	14,0	41529	-387	-2,3	8271	-426	-12,7
Ковельський	18,1	26538	-266	-2,5	5903	-474	-19,8
Локачинський	-2,4	14857	-516	-8,6	3674	49	3,4
Луцький	20,5	41997	563	3,4	7446	636	21,5
Любешівський	0,1	23637	281	3,0	4296	-278	-16,0
Любомльський	5,6	25883	-95	-0,9	5642	-444	-19,5
Маневицький	1,0	35767	-91	-0,6	7011	-513	-18,0
Ратнівський	5,2	33941	69	0,5	6535	33	1,3
Рожищенський	9,7	26284	-802	-7,6	5685	-228	-9,9
Старовижівський	11,7	20289	-295	-3,6	4350	-310	-17,6
Турійський	9,2	16969	-76	-1,1	4135	-319	-19,0
Шацький	-2,4	11202	-46	-1,0	2557	-26	-2,5

Продовження додатка Ж

Територія	Частка населення у віці 0-14 років, %	Динаміка частки населення у віці 0-14 років за 2012-2016 рр., %	Частка населення у віці 15-64 років, %	Динаміка частки населення у віці 15-64 років за 2012-2016 рр., %	Частка населення у віці 65 і старші років, %	Динаміка частки населення у віці 65 і старші років за 2012-2016 рр., %	Навантаження на працездатне населення, осіб на 1000 осіб працездатного віку
	23	24	25	26	27	28	29
Волинська область	19,4	0,8	67,8	-0,9	12,8	0,1	475
м.Луцьк	16,9	1,1	72,4	-2,6	10,7	1,4	381
м.Володимир-Волинський	16,0	0,1	71,6	-0,9	12,3	0,7	396
м.Ковель	19,8	0,8	70,7	-2,5	9,5	1,7	414
м.Нововолинськ	15,3	0,4	70,9	0,1	13,8	-0,5	411
райони							
Володимир-Волинський	19,4	1,2	65,4	-0,3	15,2	-0,9	529
Горохівський	17,6	0,3	65,1	-0,2	17,4	-0,1	537
Іваничівський	16,7	0,2	67,3	-0,6	16,0	0,4	486
Камінь-Каширський	24,4	0,4	64,2	-0,1	11,5	-0,3	559
Ківерцівський	21,5	1,2	65,5	-0,6	13,0	-0,6	527
Ковельський	20,4	1,6	65,1	-0,4	14,5	-1,2	536
Локачинський	17,7	0,2	66,0	-0,8	16,3	0,6	516
Луцький	21,5	1,0	66,7	-1,6	11,8	0,6	499
Любешівський	23,2	0,0	65,0	0,8	11,8	-0,8	539
Любомльський	20,3	0,6	65,5	0,4	14,3	-1,0	528
Маневицький	22,0	0,3	65,2	0,5	12,8	-0,8	534
Ратнівський	22,4	0,3	65,1	-0,3	12,5	0,0	536
Рожищенський	19,4	1,1	66,3	-0,8	14,3	-0,3	508
Старовижівський	19,5	1,1	66,3	-0,2	14,2	-0,9	509
Турійський	19,8	0,9	64,5	0,2	15,7	-1,1	550
Шацький	19,0	-0,1	65,9	0,1	15,0	-0,1	517

Продовження додатка Ж

Територія	Народжуваність, осіб	Темпи приросту / скорочення народжуваності, у % до попереднього року	Смертність, осіб	Темпи приросту / скорочення смертності, у % до попереднього року	Природний приріст / скорочення населення, осіб	Народжуваність, ‰	Смертність, ‰
	30	31	32	33	34	35	36
Волинська область	14225	-4,0	13673	-0,4	552	13,7	13,1
м.Луцьк	2617	-1,5	2082	0,0	536	11,8	9,6
м.Володимир-Волинський	403	-4,9	451	0,1	-48	10,7	11,5
м.Ковель	925	-6,0	733	-0,2	191	13,2	10,6
м.Нововолинськ	625	-5,9	711	0,0	-86	11,2	12,3
райони							
Володимир-Волинський	362	-4,8	444	0,2	-82	15,0	17,4
Горохівський	629	-5,0	859	0,6	-230	13,1	16,5
Іваничівський	358	-1,2	497	-1,3	-138	11,9	15,3
Камінь-Каширський	1115	-4,6	783	-0,5	331	16,6	12,3
Ківерцівський	1025	-3,4	930	0,4	94	15,7	14,6
Ковельський	613	-2,3	659	-1,4	-45	15,7	16,3
Локачинський	283	-2,5	351	-3,3	-68	13,1	15,6
Луцький	961	-5,2	782	1,1	179	14,9	12,5
Любешівський	559	-6,6	465	-0,3	95	15,5	12,9
Любомльський	557	-5,6	639	1,3	-82	14,6	16,1
Маневицький	822	-3,5	768	-1,9	54	15,0	14,0
Ратнівський	816	-3,4	674	0,6	142	15,5	13,0
Рожищенський	542	-1,7	614	1,5	-71	14,3	15,5
Старовижівський	443	-3,4	513	-2,7	-70	15,2	16,8
Турійський	355	-5,7	462	-1,6	-107	14,5	17,5
Шацький	215	-3,6	258	-1,5	-43	13,4	15,2

Продовження додатка Ж

Територія	Природний приріст / скорочення населення, ‰	Прибуття, осіб	Вибуття, осіб	Сальдо міграції, осіб	Прибуття, ‰	Вибуття, ‰	Сальдо міграції, ‰
	37	38	39	40	41	42	43
Волинська область	0,5	13635	13716	-81	13,1	13,2	-0,1
м.Луцьк	2,5	3376	3118	258	15,7	14,4	1,2
м.Володимир-Волинський	-1,2	879	759	119	21,0	19,5	3,1
м.Ковель	2,8	863	925	-62	13,0	13,4	-0,9
м.Нововолинськ	-1,5	581	607	-26	10,6	10,5	-0,5
райони							
Володимир-Волинський	-3,2	480	477	3	18,6	18,7	0,1
Горохівський	-4,4	574	649	-75	11,4	12,4	-1,4
Іваничівський	-4,3	352	366	-14	10,9	11,3	-0,5
Камінь-Каширський	5,2	626	689	-64	10,2	10,9	-1,0
Ківерцівський	1,5	809	918	-110	12,8	14,4	-1,7
Ковельський	-1,1	655	639	16	15,2	15,8	0,4
Локачинський	-3,0	188	257	-70	8,3	11,4	-3,1
Луцький	2,9	1281	890	391	18,1	14,3	6,2
Любешівський	2,6	306	396	-90	9,1	11,0	-2,5
Любомльський	-2,1	359	360	-1	8,9	9,0	0,0
Маневицький	1,0	508	705	-197	10,6	12,8	-3,6
Ратнівський	2,7	487	535	-49	9,5	10,3	-0,9
Рожищенський	-1,8	354	481	-127	9,6	12,1	-3,2
Старовижівський	-2,3	300	329	-29	9,5	10,7	-0,9
Турійський	-4,1	473	437	36	17,8	16,6	1,3
Шацький	-2,5	186	178	8	10,0	10,5	0,4

* Складено за матеріалами Головного управління статистики у Волинській області

**Структура смертності населення Волинської області, середньорічні
значення за 2012–2018 р.***

Територія	Від хвороб системи кровообігу, %	Від новоутворень, %	Від зовнішніх причин, %	Від хвороб органів травлення, %	Від хвороб органів дихання, %	Від деяких інфекційних та паразитарних хвороб, %	Від інших причин, %
Волинська область	68,0	11,0	6,5	4,6	3,8	1,8	3,5
м.Луцьк	60,3	18,2	6,3	4,7	4,1	1,9	3,5
м.Володимир-Волинський	68,5	12,2	6,0	4,5	2,3	3,3	2,0
м.Ковель	71,4	11,7	6,1	3,3	3,0	1,9	2,0
м.Нововолинськ	64,8	13,0	5,3	4,6	4,7	3,2	3,5
райони							
Володимир-Волинський	72,6	8,6	7,8	2,8	2,5	2,4	2,8
Горохівський	61,4	10,0	6,2	3,8	3,1	1,0	12,3
Іваничівський	70,0	9,2	5,1	4,3	2,7	1,2	6,2
Камінь-Каширський	70,9	9,8	7,6	4,1	3,5	1,3	2,1
Ківерцівський	66,4	7,7	6,1	7,1	5,8	2,0	4,0
Ковельський	78,3	7,0	7,2	2,3	2,0	1,7	1,3
Локачинський	71,2	11,3	6,3	3,8	3,2	1,5	2,2
Луцький	69,4	10,4	6,3	5,3	3,6	1,8	2,4
Любешівський	66,5	10,9	7,5	3,5	3,3	1,3	6,0
Любомльський	73,5	7,6	5,8	4,8	4,6	2,0	1,4
Маневицький	70,0	10,4	6,3	5,0	3,8	1,5	2,3
Ратнівський	70,9	8,8	8,6	4,1	3,1	1,6	1,9
Рожищенський	68,6	11,1	6,5	3,9	3,5	2,1	3,7
Старовижівський	68,8	8,0	6,6	6,4	6,0	1,2	2,4
Турійський	68,9	9,2	6,0	6,5	5,4	1,6	2,2
Шацький	71,8	8,4	5,5	4,6	5,4	1,7	2,1

* Складено за матеріалами Головного управління статистики у Волинській області

Додаток И

Характеристики соціальної складової трудового потенціалу Волинської області, середньорічні значення за 2012–2018 р.*

Територія	Загальна чисельність пенсіонерів, осіб	Динаміка кількості пенсіонерів у 2012-2016 рр., осіб	Темпи приросту пенсіонерів, у % до попереднього року	Кількість пенсіонерів, на 10000 осіб	Частка пенсіонерів за віком, %	Частка пенсіонерів за інвалідністю, %	Частка пенсіонерів за втраченою годувальника, %
1	2	3	4	5	6	7	8
Волинська область	268304	-10257	-1,0	258	74,8	15,8	6,7
м.Луцьк	50768	562	0,3	238	73,9	17,8	5,2
м.Володимир-Волинський**
м.Ковель**
м.Нововолинськ	16305	-274	-0,4	282	70,4	12,2	15,3
райони							
Володимир-Волинський	16093	-975	-1,5	249	77,1	13,5	6,6
Горохівський	15757	-1089	-1,7	302	71,0	20,5	5,6
Іваничівський	9464	-446	-1,2	294	76,0	13,5	7,9
Камінь-Каширський	17315	-866	-1,2	271	78,9	13,8	6,0
Ківерцівський	15953	-804	-1,3	251	73,9	16,9	5,6
Ковельський	27642	-647	-0,6	253	73,5	16,2	6,7
Локачинський	6325	-385	-1,5	281	73,8	16,4	6,2
Луцький	13787	50	0,1	219	75,8	15,9	5,6
Любешівський	10463	-515	-1,2	287	79,2	13,3	5,8
Любомльський	10245	-953	-2,3	259	74,8	15,1	6,7
Маневицький	15232	-943	-1,5	278	79,3	12,9	6,4
Ратнівський	12406	-616	-1,2	238	73,6	15,9	7,4
Рожищенський	10540	-795	-1,9	266	74,8	16,6	6,6
Старовижівський	7808	-638	-2,0	255	75,4	14,8	6,5
Турійський	7714	-644	-2,1	293	73,8	17,1	6,4
Шацький	4487	-279	-1,5	264	76,5	14,1	6,4

Продовження додатка И

Територія	Частка пенсіонерів за вислугу років, %	Частка соціальних пенсіонерів, %	Загальна чисельність інвалідів, осіб	Динаміка кількості інвалідів у 2012- 2016 рр., осіб	Темпи приросту інвалідів, у % до попереднього року	Кількість інвалідів, на 10000 осіб	Частка інвалідів І групи, %
	9	10	11	12	13	14	15
Волинська область	1,8	0,9	64361,2	-91	-0,03	62	10,5
м.Луцьк	2,1	1,0	14542,2	-33	-0,06	68	10,0
м.Володимир- Волинський**
м.Ковель**
м.Нововолинськ	1,4	0,7	4159,8	75	0,45	72	8,2
райони							
Володимир- Волинський	1,9	0,8	3259	-21	-0,16	50	9,1
Горохівський	1,7	1,2	4350	-91	-0,52	83	9,9
Іваничівський	2,1	0,5	2012,2	145	1,81	62	8,3
Камінь- Каширський	0,4	0,8	3630,4	-16	-0,11	57	13,9
Ківерцівський	1,9	1,6	3714	-22	-0,15	59	10,7
Ковельський	2,9	0,8	6362	-184	-0,72	58	11,7
Локачинський	2,7	0,9	1412,6	13	0,24	63	7,6
Луцький	1,6	1,0	3286,4	136	1,04	52	10,1
Любешівський	0,8	0,8	2069,8	13	0,16	57	12,9
Любомльський	1,9	1,5	2397,8	-62	-0,65	61	11,9
Маневицький	0,8	0,6	3074,4	-54	-0,44	56	11,7
Ратнівський	2,3	0,8	2936,2	168	1,46	56	11,7
Рожищенський	1,1	0,9	2599,4	-79	-0,76	66	9,1
Старовижівський	2,1	1,2	1641,8	-52	-0,78	54	10,3
Турійський	1,9	0,8	1948,4	0	0,01	74	9,4
Шацький	2,1	0,7	964,8	-27	-0,68	57	13,0

Продовження додатка И

Територія	Частка інвалідів II групи, %	Частка інвалідів III групи, %	Частка дітей-інвалідів, %				
	16	17	18	19	20	21	22
Волинська область	38,8	50,4	0,3				
м.Луцьк	41,0	48,5	0,4				
м.Володимир-Волинський**
м.Ковель**
м.Нововолинськ	32,1	59,4	0,3				
райони							
Володимир-Волинський	38,8	51,6	0,5				
Горохівський	38,0	51,9	0,2				
Іваничівський	38,3	53,3	0,1				
Камінь-Каширський	39,3	46,8	0,0				
Ківерцівський	42,6	46,2	0,4				
Ковельський	37,0	50,9	0,4				
Локачинський	37,6	54,5	0,3				
Луцький	40,9	48,6	0,3				
Любешівський	35,8	51,1	0,2				
Любомльський	36,8	50,9	0,3				
Маневицький	40,9	47,2	0,1				
Ратнівський	38,6	49,5	0,2				
Рожищенський	40,1	50,6	0,3				
Старовижівський	39,7	49,7	0,4				
Турійський	34,6	55,9	0,2				
Шацький	38,1	48,5	0,4				

* Складено за матеріалами Головного управління статистики у Волинській області;

** Дані по містах обласного підпорядкування Ковель та Володимир-Волинський включені до даних Ковельського та Володимир-Волинського районів

**Національна структура населення Волинської області за результатами
Всеукраїнського перепису населення 2001 р. [16; 90]**

Територія	Частка українців, %	Частка росіян, %	Частка етносів сусідніх держав		E _p
			білорусів, %	поляків, %	
Волинська область	96,95	2,38	0,30	0,07	0,061
м. Луцьк	92,52	6,16	0,53	0,17	0,142
м. Володимир-Волинський	93,89	4,99	0,49	0,16	0,117
м. Ковель	95,42	3,65	0,48	0,09	0,089
м. Нововолинськ	93,75	4,99	0,69	0,14	0,120
райони					
Володимир-Волинський	98,41	1,08	0,24	0,05	0,031
Горохівський	98,91	0,67	0,09	0,03	0,022
Іваничівський	98,72	0,84	0,16	0,04	0,025
Камінь-Каширський	99,46	0,37	0,09	0,01	0,010
Ківерцівський	98,26	1,31	0,13	0,07	0,034
Ковельський	98,70	0,89	0,16	0,03	0,026
Локачинський	99,13	0,56	0,12	0,05	0,018
Луцький	98,50	1,09	0,16	0,05	0,030
Любешівський	99,31	0,36	0,25	0,01	0,014
Любомльський	98,93	0,78	0,14	0,01	0,022
Маневицький	99,15	0,57	0,09	0,01	0,016
Ратнівський	98,96	0,51	0,41	0,02	0,020
Рожищенський	98,64	0,91	0,18	0,13	0,028
Старовижівський	99,32	0,38	0,15	0,01	0,014
Турійський	98,85	0,84	0,16	0,01	0,024
Шацький	98,17	0,99	0,63	0,02	0,034

Характеристики економічної складової трудового потенціалу Волинської області, середньорічні значення за 2012–2018 р.*

Територія	Кількість зареєстрованих безробітних, осіб	Кількість зареєстрованих безробітних, % до загальному по області	Динаміка кількості безробітних за 2012-2016 рр., осіб	Кількість зареєстрованих безробітних, на 1000 осіб	Динаміка кількості безробітних за 2012-2016 рр., на 1000 осіб	Потреба роботодавців у працівниках для заміщення вільних робочих місць, одиниць	Потреба роботодавців у працівниках для заміщення вільних робочих місць, 0%
1	2	3	4	5	6	7	8
Волинська область	11103	100,0	-3099	10,7	-3,0	817	100,0
м.Луцьк	2426	21,9	-1136	11,2	-5,4	526	64,4
м.Володимир-Волинський	698	6,3	-391	10,8	-6,1	27	3,3
м.Ковель	1443	13,0	-426	13,2	-3,9	57	6,9
м.Нововолинськ	864	7,8	-227	14,9	-3,8	96	11,8
райони							
Володимир-Волинський **
Горохівський	622	5,6	-7	11,9	0,2	12	1,5
Іваничівський	334	3,0	-180	10,3	-5,4	10	1,2
Камінь-Каширський	272	2,5	34	4,3	0,5	6	0,7
Ківерцівський	620	5,6	118	9,7	1,8	11	1,3
Ковельський **
Локачинський	244	2,2	-22	10,8	-0,7	7	0,9
Луцький	398	3,6	-355	6,4	-5,9	23	2,8
Любешівський	196	1,8	12	5,4	0,3	5	0,6
Любомльський	445	4,0	38	11,2	1,0	8	1,0
Маневицький	461	4,2	-133	8,4	-2,3	3	0,4
Ратнівський	398	3,6	-71	7,6	-1,4	2	0,3
Рожищенський	479	4,3	-249	12,1	-6,0	6	0,7
Старовижівський	378	3,4	19	12,4	0,8	4	0,5
Турійський	489	4,4	-123	18,6	-4,5	4	0,4
Шацький	333	3,0	0	19,6	0,1	11	1,3

Продовження додатка Л

Територія	Динаміка вільних вакансій за 2012-2016 рр., одиниць	Навантаження на одне вільне робоче місце (вакантну посаду), безробітних/вакансію	Динаміка навантаження на одне вільне робоче місце (за 2012-2016 рр., безробітних/вакансію	Кількість штатних працівників, тис. осіб	Кількість штатних працівників, % до загалом по області	Динаміка кількості штатних працівників за 2012-2016 рр., тис. осіб	Рівень прийому штатних працівників, % до кількості штатних працівників
	9	10	11	12	13	14	15
Волинська область	1040	16,8	-14	179,2	100,0	-22,2	22,3
м.Луцьк	1083	7,2	-12	69,4	38,7	-4,8	23,2
м.Володимир- Волинський	-62	50,0	15	6,2	3,4	-2,5	20,7
м.Ковель	-3	27,4	-5	13,9	7,8	-2,6	14,4
м.Нововолинськ	43	9,4	-7	11,0	6,1	-3,0	20,0
райони							
Володимир- Волинський **	3,2	1,8	0,1	27,3
Горохівський	-19	75,6	97	5,6	3,1	-1,2	19,1
Іваничівський	0	55,6	-10	3,3	1,8	-0,1	28,7
Камінь- Каширський	0	79,0	17	5,6	3,1	-1,2	12,4
Ківерцівський	-41	314,8	631	7,7	4,3	-0,8	18,6
Ковельський **	4,4	2,5	-2,1	21,1
Локачинський	-20	24,2	28	2,5	1,4	-0,4	21,9
Луцький	29	31,0	-19	15,6	8,7	0,6	36,1
Любешівський	1	38,6	-5	3,6	2,0	-0,3	18,9
Любомльський	10	107,0	-36	4,8	2,7	-0,8	15,2
Маневіцький	1	52,0	-38	6,1	3,4	-0,5	21,1
Ратнівський	-5	27,2	-91	4,6	2,6	-1,4	18,0
Рожищенський	-3	110,0	-194	4,3	2,4	-0,2	26,3
Старовижівський	1	123,8	-64	2,4	1,4	-0,2	15,6
Турійський	5	150,6	84	3,2	1,8	-0,3	25,2
Шацький	20	197,6	-320	1,9	1,0	-0,5	21,5

Продовження додатка Л

Територія	Динаміка прийому штатних працівників за 2012-2016 рр., % до к-ті штатних працівників	Рівень вибуття штатних працівників, % до кількості штатних працівників	Динаміка вибуття штатних працівників за 2012-2016 рр., % до к-ті штатних працівників	Баланс прибуття-вибуття штатних працівників, % до кількості штатних працівників	Середньомісячна номінальна заробітна плата, грн	Середньомісячна номінальна заробітна плата, % від середньообласної	Кількість юридичних осіб, одиниць
	16	17	18	19	20	21	22
Волинська область	3,1	24,9	-0,6	-2,6	2996	100,0	18242
м.Луцьк	3,9	25,9	2,2	-2,7	3150	105,1	7211
м.Володимир-Волинський	0,7	25,2	-10,9	-4,5	2825	94,3	501
м.Ковель	1,7	16,8	0,8	-2,4	3025	101,0	978
м.Нововолинськ	-1,3	26,2	6,4	-6,2	3761	125,6	793
райони							
Володимир-Волинський	11,9	25,0	8,8	2,3	2752	91,9	426
Горохівський	-1,6	23,4	-1,9	-4,2	2353	78,5	822
Іваничівський	-12,5	30,8	-14,8	-2,1	2529	84,4	513
Камінь-Каширський	2,1	15,3	-5,4	-2,9	2404	80,2	510
Ківерцівський	2,2	19,5	-1,9	-0,8	2712	90,5	862
Ковельський	6,4	28,6	18,9	-7,5	2586	86,3	551
Локачинський	5,2	25,1	-0,1	-3,2	2674	89,3	405
Луцький	8,0	34,3	-1,2	1,8	3652	121,9	1349
Любешівський	0,5	18,6	-3,5	0,3	2478	82,7	369
Любомльський	-5,0	18,3	-10,7	-3,2	2770	92,5	443
Маневіцький	2,5	21,7	-7,6	-0,6	2748	91,7	525
Ратнівський	-7,7	22,8	-18,7	-4,9	2343	78,2	385
Рожищенський	8,7	31,6	-13,2	-5,3	2381	79,5	533
Старовижівський	7,8	19,2	-11,3	-3,7	2391	79,8	398
Турійський	0,9	27,9	0,4	-2,7	2116	70,6	437
Шацький	3,7	23,0	0,4	-1,4	2321	77,5	230

Продовження додатка Л

Територія	Кількість юридичних осіб, % від загалом по області	Динаміка кількості юридичних осіб за 2012-2016 рр., одиниць	Кількість юридичних осіб, на 1000 осіб				
	23	24	25	26	27	28	29
Волинська область	100,0	2264	17,5				
м.Луцьк	39,5	1506	33,3				
м.Володимир-Волинський	2,7	12	12,8				
м.Ковель	5,4	52	14,1				
м.Нововолинськ	4,3	100	13,7				
райони							
Володимир-Волинський	2,3	-56	16,7
Горохівський	4,5	29	15,8				
Іваничівський	2,8	28	15,9				
Камінь-Каширський	2,8	60	8,0				
Ківерцівський	4,7	67	13,5				
Ковельський	3,0	3	13,6
Локачинський	2,2	-8	18,0				
Луцький	7,4	238	21,5				
Любешівський	2,0	29	10,2				
Любомльський	2,4	47	11,2				
Маневицький	2,9	29	9,6				
Ратнівський	2,1	30	7,4				
Рожищенський	2,9	51	13,5				
Старовижівський	2,2	-1	13,0				
Турійський	2,4	10	16,6				
Шацький	1,3	38	13,6				

* Складено за матеріалами Головного управління статистики у Волинській області;

** Дані по Ковельському та Володимир-Волинському районах включені до даних містх обласного підпорядкування Ковель та Володимир-Волинський

Коефіцієнти парної кореляції між Інтегральним коефіцієнтом трудового потенціалу та показниками соціально-економічного розвитку території, середньорічні значення за 2012–2018 р.*

№ з/п	Показники	Одиниці виміру	Коефіцієнт кореляції
	Демографічні		
1	Чисельність наявного населення, станом на 1.01.17	тис. осіб	0,6471
2	Динаміка чисельності наявного населення у 2012-2018 рр.	тис. осіб	0,8643
3	Темпи приросту наявного населення	% до п/п року	0,8348
4	Середньорічна чисельність наявного населення	тис. осіб	0,6415
5	Чисельність міського населення	тис. осіб	0,5480
6	Динаміка чисельності міського населення у 2012-2018 рр.	тис. осіб	0,5993
7	Темпи приросту міського населення	на 1000 осіб	0,6297
8	Чисельність сільського населення	тис. осіб	0,6879
9	Динаміка чисельності сільського населення у 2012-2018 рр.	тис. осіб	0,7945
10	Темпи приросту сільського населення	на 1000 осіб	0,7822
11	Чисельність чоловіків	тис. осіб	0,6549
12	Чисельність жінок	тис. осіб	0,6348
13	Частка чоловіків	%	-0,1540
14	Динаміка частки чоловіків у 2012-2018 рр.	%	-0,3335
15	Частка жінок	%	0,1540
16	Динаміка частки жінок у 2012-2018 рр.	%	0,3335
17	На 1000 жінок припадає чоловіків	осіб	-0,1404
18	Чисельність населення у віці 0-14 років	осіб	0,6981
19	Темпи приросту населення у віці 0-14 років	на 1000 осіб	0,4597
20	Чисельність населення у віці 15-64 років	осіб	0,6409
21	Темпи приросту населення у віці 15-64 років	на 1000 осіб	0,3334
22	Чисельність населення у віці 65 років і більше	осіб	0,5379
23	Темпи приросту населення у віці 65 років і більше	на 1000 осіб	0,6483
24	Частка населення у віці 0-14 років	%	0,1956
25	Динаміка частки населення у віці 0-14 р. у 2012-2018 рр.	%	0,0611
26	Частка населення у віці 15-64 років	%	0,4825
27	Динаміка частки населення у віці 15-64 р. у 2012-2018 рр.	%	-0,5459
28	Частка населення у віці 65 років	%	-0,8372
29	Динаміка частки населення у віці 64 р. і більше у 2012-2018 рр.	%	0,5448
30	Навантаження на працездатне населення	осіб на 1000 осіб працездатного віку	-0,4789
31	Народжуваність населення	осіб	0,6873

Продовження додатка М

32	Темпи приросту /скорочення народжуваності населення	% до п/п року	-0,1245
33	Смертність населення	осіб	0,5519
34	Темпи приросту /скорочення смертності населення	% до п/п року	0,2927
35	Природний приріст/скорочення населення	осіб	0,8321
36	Народжуваність населення	на 1000 осіб	-0,0453
37	Смертність населення	на 1000 осіб	-0,8215
38	Природний приріст/скорочення населення	на 1000 осіб	0,7824
39	Кількість зареєстрованих шлюбів	одиниць	0,6544
40	Коефіцієнт шлюбності	на 1000 осіб	0,3962
41	Прибуття населення	осіб	0,6578
42	Темпи приросту/скорочення прибуття населення	% до п/п року	-0,4174
43	Вибуття населення	осіб	0,6184
44	Темпи приросту/скорочення вибуття населення	% до п/п року	-0,2031
45	Сальдо міграцій населення	осіб	0,5581
46	Прибуття населення	на 1000 осіб	0,2268
47	Вибуття населення	на 1000 осіб	0,0354
48	Сальдо міграцій населення	на 1000 осіб	0,3998
	Соціальні		
1	Кількість пенсіонерів	осіб	0,5047
2	Динаміка чисельності пенсіонерів у 2012-2018 рр.	осіб	0,5822
3	Кількість пенсіонерів	на 1000 осіб	-0,6071
4	Частка пенсіонерів за віком	%	0,2474
5	Частка пенсіонерів за інвалідністю	%	-0,1885
6	Частка пенсіонерів за втратою годувальника	%	-0,0467
7	Частка пенсіонерів за вислугу років	%	-0,1808
8	Частка соціальних пенсіонерів	%	-0,0330
9	Житловий фонд	(тис.м2 загальної площі)	0,6406
10	Міський житловий фонд	(тис.м2 загальної площі)	0,5389
11	Сільський житловий фонд	(тис.м2 загальної площі)	0,6373
12	Забезпеченість населення житлом	(у середньому на одну особу; м2 загальної площі)	-0,4720
13	Забезпеченість населення житлом у містах	(у середньому на одну особу; м2 загальної площі)	-0,5834
14	Забезпеченість населення житлом у селах	(у середньому на одну особу; м2 загальної площі)	-0,3066
15	Дошкільні навчальні заклади	одиниць	0,0816
16	Кількість дітей у дошкільних навчальних закладах	осіб	0,6290
17	Динаміка кількості дітей у дошкільних навчальних закладах у 2012-2018 рр.	осіб	0,5992

Продовження додатка М

18	Охоплення дітей дошкільними навчальними закладами	(відсотків до кількості дітей відповідного віку)	0,3507
19	Денні загальноосвітні навчальні заклади	одиниць	-0,2654
20	Кількість учнів у денних загальноосвітніх навчальних закладах	осіб	0,6762
21	Динаміка кількості учнів у денних загальноосвітніх навчальних закладах у 2012-2018 рр.	осіб	0,6890
22	Кількість лікарів усіх спеціальностей	осіб	0,5041
23	Кількість лікарів усіх спеціальностей на 10 тис. населення	осіб	0,3550
24	Кількість середнього медичного персоналу	осіб	0,4414
25	Кількість середнього медичного персоналу на 10 тис. населення	осіб	-0,1211
26	Кількість лікарняних ліжок	одиниць	0,4204
27	Кількість лікарняних ліжок на 10 тис. населення	одиниць	0,0539
28	Планова ємність амбулаторно-поліклінічних закладів	відвідувань за зміну	0,4552
29	Планова ємність амбулаторно-поліклінічних закладів на 10 тис. населення	відвідувань за зміну	-0,1072
30	Кількість інвалідів	осіб	0,4875
31	Кількість інвалідів	на 1000 осіб	-0,3771
32	Частка інвалідів I групи	%	0,1584
33	Частка інвалідів II групи	%	0,3049
34	Частка інвалідів III групи	%	-0,3239
35	Частка дітей-інвалідів	%	0,0870
36	Надання населенню субсидій на відшкодування витрат для оплати житлово-комунальних послуг	кількість сімей, яким призначено субсидії, од	0,5689
37	Надання населенню субсидій на відшкодування витрат для оплати житлово-комунальних послуг	загальна сума призначених субсидій, тис.грн	0,5524
38	Надання населенню субсидій на відшкодування витрат для оплати житлово-комунальних послуг	загальна сума призначених субсидій на 1 сім'ю, грн/сім'ю	0,0651
39	Надання населенню субсидій на відшкодування витрат для придбання скрапленого газу, твердого та рідкого пічного побутового палива	кількість сімей, яким призначено субсидії, од	-0,2124
40	Надання населенню субсидій на відшкодування витрат для придбання скрапленого газу, твердого та рідкого пічного побутового палива	загальна сума призначених субсидій, тис.грн	-0,2249
41	Надання населенню субсидій на відшкодування витрат для придбання скрапленого газу, твердого та рідкого пічного побутового палива	загальна сума призначених субсидій на 1 сім'ю, грн/сім'ю	0,2604
42	Кількість бібліотек	одиниць	-0,1238
43	Кількість клубних закладів	одиниць	-0,4178

Продовження додатка М

44	Кількість місць в клубних закладах на 100 населення	одиниць	-0,6615
45	Бібліотечний фонд, примірників на 100 населення	одиниць	-0,3134
46	Дитячі заклади оздоровлення та відпочинку	одиниць	0,0735
47	Питома вага оздоровлених дітей у загальній кількості дітей 7–16 років	%	-0,4747
48	Кількість виявлених злочинів	одиниць	0,6114
49	Рівень злочинності	на 10000 осіб	0,3554
50	Оптовий товарооборот	млн. грн	0,5428
51	Оптовий товарооборот	грн на 1 особу	0,6292
52	Оборот роздрібної торгівлі	млн.грн	0,5612
53	Оборот роздрібної торгівлі	грн на 1 особу	0,5765
54	Кількість об'єктів роздрібної торгівлі підприємств	одиниць	0,5886
55	Кількість об'єктів роздрібної торгівлі підприємств	одиниць на 10000 осіб	0,3221
56	Торгова площа магазинів	тис. м2	0,6621
57	Торгова площа магазинів	м2 на 100 осіб	0,7623
58	Обсяг реалізованих послуг	тис.грн	0,6046
59	Обсяг реалізованих послуг	грн на 1 особу	0,6215
60	Обсяг реалізованих послуг населенню	тис.грн	0,5606
61	Обсяг реалізованих послуг населенню	грн на 1 особу	0,3652
	Економічні		
1	Кількість зареєстрованих безробітних	осіб	0,3412
2	Кількість зареєстрованих безробітних	на 1000 осіб	-0,5251
3	Потреба роботодавців у працівниках для заміщення вільних робочих місць (вакантних посад)	вакансій	0,5060
4	Навантаження на одне вільне робоче місце (вакантну посаду)	безробітних на 1 вакансію	-0,3566
5	Середньооблікова кількість штатних працівників	тис. осіб	0,6304
6	Рівень прийому штатних працівників	% до середньооблікової кількості штатних працівників	0,1388
7	Рівень вибуття штатних працівників	% до середньооблікової кількості штатних працівників	-0,0406
8	Баланс між прийомом та вибуттям штатних працівників	% до середньооблікової кількості штатних працівників	0,3921
9	Середньомісячна номінальна заробітна плата штатних працівників	грн	0,6460
10	Кількість юридичних осіб	одиниць	0,5616
11	Кількість юридичних осіб	на 1000 осіб	0,3680
12	Використання окремих видів палива	тис.т умовного палива	0,6473

Продовження додатка М

13	Використання окремих видів палива	т на 1 особу	0,4902
14	Використання електроенергії	тис.кВт·год	0,5893
15	Використання електроенергії	кВт·год на 1 особу	0,4621
16	Використання теплоенергії	Гкал	0,6062
17	Використання теплоенергії	Мкал на 1 особу	0,3255
18	Рівень рентабельності виробництва продукції сільського господарства у сільськогосподарських підприємствах	%	-0,1035
19	Посівні площі сільськогосподарських культур	тис.га	0,0086
20	Обсяг реалізованої продукції (товарів, послуг) лісового господарства	у фактичних цінах; тис.грн	0,1468
21	Рубки лісу та заходи лісгосподарської діяльності	га	0,1539
22	Заготівля ліквідної деревини	тис.м3	0,1605
23	Прийнято в експлуатацію житла	тис.м2 загальної площі	0,7947
24	Прийнято в експлуатацію житла	м2 загальної площі на 1000 населення	0,5872
25	Прийнято в експлуатацію житла, збудованого фізичними особами	тис.м2 загальної площі	0,7136
26	Прийнято в експлуатацію житла, збудованого фізичними особами	м2 загальної площі на 1000 населення	0,4850
27	Капітальні інвестиції у житлове будівництво	у фактичних цінах; млн.грн	0,7915
28	Капітальні інвестиції у житлове будівництво	грн на 1 особу	0,5690
29	Капітальні інвестиції	у фактичних цінах; млн.грн	0,6448
30	Капітальні інвестиції на одну особу	у фактичних цінах; грн	0,6131
31	Перевезення вантажів автомобільним транспортом	тис.т	0,6321
32	Перевезення вантажів автомобільним транспортом	т/особу	0,3705
33	Вантажооборот автомобільного транспорту	млн.ткм	0,6631
34	Обсяги експорту товарів	тис.дол. США	0,7487
35	Обсяги експорту товарів	дол. США/особу	0,6324
36	Обсяги імпорту товарів	тис.дол. США	0,6774
37	Обсяги імпорту товарів	дол. США/особу	0,6946
38	Кількість підприємств, що здійснювали зовнішню торгівлю товарами (експорт)	одиниць	0,6097
39	Кількість підприємств, що здійснювали зовнішню торгівлю товарами (імпорт)	одиниць	0,6067
40	Кількість підприємств	одиниць	0,5718
41	Обсяг реалізованої продукції (товарів, послуг) на підприємствах	млн.грн.	0,5522
42	Кількість зайнятих працівників на підприємствах	тис. осіб	0,6306
43	Кількість найманих працівників на підприємствах	тис. осіб	0,6317
44	Фінансовий результат до оподаткування	млн.грн	-0,4367

Продовження додатка М

	Еколого-географічні		
1	Площа	км ²	-0,2570
2	Щільність населення	осіб на 1 км ²	0,5059
3	Кількість населених пунктів	одиниць	-0,4116
4	Використання свіжої води	млн.м ³	0,5017
5	Викиди забруднюючих речовин в атмосферне повітря	т	0,2658
6	Утворення відходів у містах і районах	т	0,4391
7	Утворення відходів I–III класів небезпеки від економічної діяльності підприємств та організацій	т	0,7497
8	Накопичення відходів протягом експлуатації у місцях видалення відходів	т	0,1197
9	Поточні витрати на охорону навколишнього природного середовища	тис.грн	0,4574
10	Площа лісів та лісовкритих площ	га	0,2492
11	Площі відтворення лісів шляхом садіння і висівання лісу	га	0,1039
12	Рівень урбанізації	%	0,3324

* Розраховано автором на основі матеріалів Головного управління статистики у Волинській області

ВОЛИНСЬКА ОБЛАСНА РАДА

майдан Київський, 9, м. Луцьк, 43027, тел. (0332) 778 300, факс (0332) 778 319
e-mail: post@volynrada.gov.ua, http://volynrada.gov.ua, код згідно з ЄДРПОУ 00022444

04.06.2021 № 1016/59/2-2 на № _____ від _____

ДОВІДКА

про впровадження результатів дисертації на тему:
«Вплив трудового потенціалу на соціально-економічний розвиток регіону
(на прикладі Волинської області)» аспіранта
Волинського національного університету імені Лесі Українки
Сліпчук Анастасії Олександрівни

Розроблені наукові висновки та практичні рекомендації дисертаційного дослідження Сліпчук А.О. є основою для вирішення теоретико-прикладних проблем формування, збереження та розвитку трудового потенціалу, зниження рівня безробіття та забезпечення зайнятості населення в регіоні. Результати дисертаційного дослідження можуть бути використані органами виконавчої влади та місцевого самоврядування при підготовці та впровадженні в регіоні програм соціально-економічного розвитку області, територіальної програми зайнятості населення та при формуванні регіональної політики у сферах зайнятості з метою мінімізації безробіття.

Довідка видана для спеціалізованої вченої ради Волинського національного університету імені Лесі Українки.

Голова

Григорій НЕДОПАД

**ГОЛОВНЕ УПРАВЛІННЯ НАЦІОНАЛЬНОЇ ПОЛІЦІЇ
У ВОЛИНСЬКІЙ ОБЛАСТІ
УПРАВЛІННЯ КАДРОВОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ**

вул. В. Винниченка, м. Луцьк, 11, 43000 тел. 742034, факс 4-43- 87

08.06.2021 № 1956/кадр/д - 2021

**Довідка
про впровадження результатів дисертації на тему
«Вплив трудового потенціалу на соціально-економічний розвиток регіону
(на прикладі Волинської області)» аспіранта
Волинського національного університету імені Лесі Українки
Сліпчук Анастасії Олександрівни**

У дисертаційному дослідженні Сліпчук Анастасії Олександрівни здійснила теоретичне узагальнення та визначила особливості нормативно-правового регулювання використання трудового потенціалу для обґрунтування шляхів оптимізації використання трудового потенціалу Волинської області.

Відповідні напрацювання, результати та рекомендації наукового дослідження, знайшли практичне застосування у діяльності кадрового забезпечення Головного управління Національної поліції у Волинській області.

Довідка видана для спеціалізованої вченої ради Волинського національного університету імені Лесі Українки.

**Начальник УКЗ ГУНП
у Волинській області
полковник поліції**

Павло МАРТИНЮК

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ВОЛИНСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ІМЕНІ ЛЕСІ УКРАЇНКИ

просп. Волі, 13, м. Луцьк, 43025, тел. (0332) 24-10-07, (0332) 72-01-23
 e-mail: post@vnu.edu.ua, web: http://www.vnu.edu.ua, код ЄДРПОУ 02125102

11.06.2021р № 0328/04/1610 Г

на № _____ від _____

Г Г

ДОВІДКА

Видана аспіранту кафедри економічної та соціальної географії Сліпчук Анастасії Олександрівні про те, що результати її дослідження на здобуття наукового ступеня доктора філософії в галузі «Природничі науки» на тему «Вплив трудового потенціалу на соціально-економічний розвиток регіону (на прикладі Волинської області)» впроваджено у навчальний процес на географічному факультеті при викладанні навчальних дисциплін «Географія населення з основами демографії», «Економічна та соціальна географія України», «Регіональна соціально-економічна статистика», «Основи суспільної географії».

Ректор

Анатолій Цьось

Людмила Матвійчук, 0332248947